

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 5

ЗОГРАФ ИЛИЯ

СТ. ЗАГОРЧИНОВ

Илия тръгна към крепостта, но после размисли, че нямаше защо да се тика между ратаите и селяните и да зяпа с тях по тремове на боярския дом. Ако бояринът решеше да го вика още днес, щеше да прати човек. А пък, че зографите са в Бояна, той щеше да научи от Станя. Станьо! Сви веждите си. Пес, господарски пес! Че не го обича, не го обича! Свиди му да даде мяра хубаво вино и две кривачи брашно. Главата му натежа. Запали го предишната дръзка гордост, която едновременно го хранеше и тровеше. Сега вече съвсем се отказа да ходи в крепостта и затова свърна в друга улица — опъти се към къщата, дето живееше заедно с Китана.

Къщата беше една съборетина, току до реката, ала хубавото бе това, че имаше плевник, обширен и пуст, та в него си бе наредил гърненцата с боите, които сам си приготвяваше от корени и цветна пръст. До гърненцата, по ъглите, държеше тънки, изгладени липови дъски, върху които чертаеше с въглен, каквото му хрумнеше. В плевника беше горещо, шареха стоноги, а се намираха и бълхи. Отдолу, където спеше добитъкът, идваше миризма на тор, на сено. Нерядко мучаха крави, блееха овци. Доброто бе, че никой не се тикаше там, — оставяха го, откакто бе дошъл в Бояна, да прави каквото си ще.

Като влезе сега в двора видя, че и стопаните бяха излезли — сигурно да срещат севастократора! Тури крак на първото стъпало, за да се качи горе. Стори му се, че в това време някой го извика. Обърна се и се огледа наоколо. Отвъд оградата едно бледо, слабичко личице му се усмихваше боязливо. „А, козарчето Герасим!“ Герасим вардеше боярските кози и овци. Той седеше сега на един камък, опрян на кривата си овчарска гега, всред стадото, което хрупаше тревата. Какво бе залепило това дете към него? Като изкара овците и козите на паша, ще мине непременно край къщата, ще му се усмихне и махне с ръка, и ще си тръгне. Нищо не искаше от него, нищо не просеше. Махваше му и Илия с ръка, и се разделяха.

Тоя път нещо го привлече по-близу към детето, — сам не разбра защо! Може би лицето на детето бе по-бледо от други път, дрешките

— по-окъсани, усмивката — по-дружелюбна. Наистина, лицето на козарчето го привличаше. Все му се струваше, че това лице му е познато, че го е виждал по-рано, или по-право — напомняше му някого. Днес . . . още повече!

Слезе пак долу, приближи се до детето и му даде коричка хляб, която се вардаляше в джоба му. Втренчи се в лицето му. Лицето бе хубаво, с кротко изражение, челото изпъкнало и голямо, устата — пълна, но красиво извита. Очите особено го теглеха към себе си, — имаше в тях и тъга, и замисленост, и някакъв укор. Запленен от израза на тия очи, Илия забрави за кратко време околното, дори тялото на детето изчезна като в мъгла, — само лицето сияеше. Чертите на детето добиха прозрачност, сякаш зад тях гореше светило. По обичая си, детето му махна с ръка, смънка едно „да помози Бог!“, усмихна му се и си тръгна, като подсвирваше бодро на стадото. А Илия стоеше на същото място. Козарчето го нямаше вече там, а нему се струваше, че все още стои до оградата и го гледа усмихнато и свенливо. И лицето му го караше да се пита на кого прилича то, а ето че не можеше да си припомни. Това го измъчи и ядоса.

Бързо се изкачи по стълбата и хлопна вратата зад себе си. Седна на своя нисък одър и си затвори очите, както правеше винаги, когато искаше да запомни нещо добре или да възкреси някой образ в паметта си. Мислите му го връщаха непрестанно към Герасим. Ту бе козарчето, ту му се привиждаше зад него друго лице. Спомни си, че не за първи път му се случваше това. Ето на, с Радой, с Липа, с един стар овчар, когото срещна веднаж край Търново, в Устето. Знаеше добре, кои бяха и Радой, и Липа, какви са, а каточе не бяха те, а зад тях стои някой друг, че те сякаш са се преродили и са забравили имената си. Но, както с козарчето, така ставаше и с тях — лицата им се изчистваха, просветваха, та би казал човек, че вътре, зад чертите им, гори лампада. И същевременно, някаква невидима ръка ги ваеше, каточе те бяха направени от мек восък, — и Липиното лице се удължаваше, а Радойковото ставаше по-стегнато, по-углъбено.

Когато в Търново му се случи това с овчаря и разправи на майстор Драгана, че неговото лице прилича на лицето на Бог Саваот, както е зографисан в митрополитската църква, майсторът го изглежда втренчено и му каза, че е пиян. Как можело това! Бог Саваот си има лице, каквото всички зографи знаят: такива очи, такъв нос, такава брада. Не можеше иначе и да бъде! Както са го рисували при стария цар Асен, така ще го правят и при цар Костадин-Асен, и толкова! Св. Никола е с бяла брада, Св. Георги е юноша и безбрад, Света Неделя е по-стара, а Богородица — млада и хубава. А веднаж, когато се осмели да се усъмни и да попита защо, и че можело Свети Георги да бъде и с въси и с брада, майстор Драган го затвори в избата и го остави там на покаяние, без вечеря.

Такъв си беше той — непослушен, дързък, своеволен. Все нещо особено му се привиждаше, това не харесваше, онова лесно не приемаше. Не бе доволен ни от себе си, ни от другите. Сушеше го непрекъсната огница. В главата му и денем, и нощем се мерзелееха образи, които бяха като живи, а от друга страна, очите му се не насищаха да гледат всичко наоколо и да скриват виденото някъде дълбоко, като в килер, дето се държи виното и хляба. А когато потрябваше, и хлябът и

виното излизаха от килера и се нареждаха сами на неговата трапеза, за да наситят глада му. Трапезата бе сложена в душата му.

Илия не удържа дълго да лежи на одъра. Все го глождеше питане: „На кого, на кого прилича Герасим?“ И за да се освободи от мислите си, стана, взе една огладена липова дъска, намери парче въглен и като седна на светло до прозореца, почна да чертае. Козарчето пак бе пред него живо, личицето му затрептя в четвъртитата рамка на прозореца: ето нă, същият кръгъл образ, същият малко вирнат нос, същото широко изпъкнало чело и очите загледи на дясно. Всичко е нарисувано, устата като че ще се отвори, за да пророни дума!

Илия отдалечи дъската, обърна я към светлината, замижа с едното око, после — с другото. И изведнаж побледня, ръцете му се разтрепериха от вълнение: това лице, бледо, кротко и замислено, което бе нарисувал там с резки, грубо нахвърляни черти, бе лицето на Исус, на отрока Исус. „Виж ти!“ — пришепна си Илия с трепет в душата, „козарчето Герасим — Исус!“ Да го чуеше майстор Драган какво бъбри, щеше той път да го набие с дърво. Страхливо погледна още веднаж дъската: да, Исус, детето Исус! А, значи, ето защо му се струваше познато това лице!

И все пак това лице на отрока не бе като другите лица по иконите, изписани или окачени по стените на църквите. Образът бе земен, близък, човешки. Човешки мисли пъкаха зад широкото чело, земна мъка тежеше в гледа на очите. А е ликът на Сина Божи! Също, както и с она овчар. И овчар, а можеше да го вземеш и за Бог Саваот.

Главата му се замъти, по слепите очи отбиваше силно кръвта. Остави дъската до ъгъла и си легна, като сложи ръце зад главата си, на тила. Мислите му се объркваха, преплитаха се като клони на гъст лес, където слънце не може да проникне. Но от време-навреме вихър люшкаше короните на дърветата, счепканите клони се разтваряха и през листовината проникваше лъч, остър като стрела. „Значи — казваше си тогава Илия и все струвам и аз нещо, не е прав Драган, дето ме кори и наказва. Защо пък да не е така? Та като рисувам Исус, светиите и светиците по подобие на хора, които са пред очите ми, — я козарчето, я она овчар от Устето — върша ли грях? Право ли е тогава да ме наричат безумец? Защо безумец? Хм... защото не приличам на другите, различен съм!“

Устните му се свиха горчиво. Какво бе видял само от хората! Неприязън, ругания и глуми. И така ставаше, че понякога, неприласкан от никого, сам почваше да се нарича безумец и глумец. Струваше му се, че само такъв човек можеше да мисли като него и да проправя пъртина там, дето всички преди него бяха намирали отгъпкана пътека. Ученикът гледаше що прави майстора му, а майсторът му си знаеше като псалтир: такъв нос, такива очи... И да спиш, можеш да водиш четката по стената. Така!

Неусетно, от мисъл и от умор^а, заспа, но и на сън главата му не стоеше празна. Все нещо премисляше, премерваше, както правеше и в будно състояние. Споходи го на сън майстор Драган и, като му се караше за нещо, вдигна патерицата да го удари. Ала тоягата отскочи като жива на отплес и се стовари върху гърба на козарчето, което изведнаж се намери до него. Козарчето извика два пъти неговото име и... той се събуди.

В плевника беше полутъмно и тихо, само от другата страна идваше хъркане. Илия се поизправи и видя Китана, обърнат с лице към стената. „Гледай ти! — учуди се той, дълбоко съм спал, та не съм чул кога е влязъл!“ — В същия миг, вече на яве, го извикаха на име някъде отдолу, а след това последваха и силни удари по подпорите на стълбата. Той стана без да бърза, отърси се от сламата и надникна от прозорчето. При вечерния здрач, зърна някакъв човек долу — при първото стъпало. „Какво има, кой си ти?“ — попита Илия с недружелюбен глас. „Зографино! — обади се гласът, — Станьо ме прати да ти кажа, че севастократор Калоян те вика този час в горницата си. Станьо рече, без тебе да се не връщам“. „Добре, добре! — избъбра Илия още пиян от съня си, — ей сега идвам!“

Той си облече друга, нова дреха, изми се долу на кладенеца и си вчеса дългите червеникави коси. После, без да събужда Китана, пое към крепостта.¹⁾

¹⁾ Глава из неиздадения роман „Празник в Бояна“

МАРИЯ ОТ МОМИНА-БАНЯ

Е. БАГРЯНА

Тя иде в зори от селото на склона
в курорта с целебните бани
и носи кобилица с писани стомни,
или с два бакъра ковани.

Тя стройна е в тъмната селска носия
и стъпва напето и бързо.
Очи има тъмни и мургава шия,
под кърпата, ниско завързана.

В почивния дом още всичко е тихо,
капаците плътно затворени.
Камбаните в село току-що забиха.
Врата една хлопна се горе.

Мария минава отзад в сутерена,
престилката бяла надява.
Разнася се мирис на мляко варено.
Домът се разбужда тогава.

Започват звънци да звънят непрестанно :
— Мария, Мария, Мария.
Вода минерална, закуската, вана... —
Лети като птица Мария.

По стълбите дълги, ту долу, ту горе,
разнася по всички етажи,
от номер във номер, надлъж в коридора,
закуски, води и багажи.

Тя влиза при всички еднакво любезна,
усмихната — сякаш по навик —
и всички поръчки отмерено, трезво,
като автомат изпълнява.

Тя знае тук всякой от що боледува,
отде е, кога заминава.
Какви ли не тайни случайно дочува
зад тези заключени брави.

В дома за почивка, тя цял ден не сяда,
от чуждите грижи погълната.
Но тази усмивка, безстрастна и блядѐ,
със собствена горест е пълна.

Полека, полека тъмнее. Градината
полята, ухае на люляк.
Работния ден в този дом е изминат
и пролетен здрач го забуля

Мария облича носията черна
и кърпата черна завързва.
Към село обратно, по пътя вечерен,
тя с празните съдове бърза

Почивният дом, и звънците, и хората,
от нейната мисъл отпадат
Ветрец я полъхва и даже умора
не чувствува — здрава и млада е

Насреща в селото запущват огньове,
от паша се връщат стадата
— Сеното, добитъкът — грижите нови
сега се з низват в главата ѝ.

Замислена в селската работа своя,
по пътя привичен напреко
върви. — Но защо изведнаж, на завоя,
тя тръгва по друга пътека?

Наблизо минава железната линия.
Дочу се проточена свирка.
Забърза тя, насипа стигна, премина,
застана край малката спирка.

За миг тренът спря и отново замина,
обвит в бяла пара и пушек.
Мария го гледа премряла, изстинала, —
и друго тя вижда и слуша:

Той маха засмян от прозорчето горе
и виква: — Мария, ти чакай ме! —
Войната се свърши. Дойдоха си хора.
Но не той. И чака тя всякога.

И пътя към село сега ѝ е труден.
Сега е до смърт уморена.
— Мария, Мария, ти в спомена буден
ще чакаш — с коси посребрени.

Хисаря, май 1946

НОЩ В ГОРАТА

КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ

След вършитба в Тракия започват най-хубавите дни на лятото. Селяните стават кротки, а усмивките им са по-сърдечни от слънчевите усмивки. Техният поглед не се губи из просторната равнина, нито пък следят с плахо сърце пътя на облаците, а се радват на бодрите стъпки на младостта и на сочните, зрели плодове в градините. Тази радост ги кара да мислят за онези чудни неща, които приближават човека до Бога.

Баща ми бе един от тия селяни, които получаваха и доброто и злото за слава Божия. Нашият двор нямаше да изглежда толкова широк и хубав, ако татко не ходеше из него с бялото си усмихнато лице. И през тоя летен ден, той пак бе на двора и неговите сини очи, сякаш следяха пътя на душата, толкова искри излитаха от тях.

Приближих се до него да го попитам за нещо. Той не долови стъпките ми, нито забеляза сянката ми, която се погали в краката му. Притаих дъх и без да искам се заслушах в далечното жужене на пчелите в градината. Един особен звук, тъй приличен на лъч, откъснал се от смеха на дете, накара баща ми леко да извърне глава към мене.

— Синко, казвай!

— Татко, искам да направя една разходка до Странджа! Ще ме пуснеш ли?

— Ти си пълнолетен и сам имаш право да решаваши. Тогава защо ме питаш?

— Тъй съм свикнал, за всичко да те питам.

— Кога тръгваш?

— Утре трябва да съм в Лозенград.

— Добре, ще те изпратя до града! . .

Тоя разговор погали душата ми и тя изпълни деня с чудни, бодри гласове. Върнах се в стаята, взех цигулката си и засвирих най-любимата песен на татко. Той, щом я чу, извърна глава към прозореца и, като забеляза, че го наблюдавам, извика нещо на мама и с бавни, тежки стъпки излезе от двора. Престанах да свиря, изтичах на двора и започнах да си играя с Хектор, любимото ми куче.

На сутринта впрегнах каруцата и двамата с татко потеглихме за Лозенград. Щом излязохме от селото, градът се бялна върху последния гръб на Странджа, а над зашумените лозя утринното слънце повлече златните си поли. Загледах се в широкия гръб на татко и се замислих. Той сякаш почувствува погледа ми и разшава плещи, продума.

— Хубав ден! Странджа се синее, като да е небе, слязло на земята. Колко дни ще се губиш из нея?

— Най-много ще се бавя една седмица. Имаме другарска среща на Вълчанов мост.

Татко тъй се загледа в лебедовите криле на града, че аз неволно въздъхнах:

— Лозенград е белият лебед на равнината.

Затворих очи и си го представих през пролетта. Отдалече, през въздуха на чистото утро, виждам къщите му. Те тъй приличат на облачни скали, че неволно си мисля: — Ето чрез тоя град небето се свързва с земята. От неговата усмивка цъвтят овощните дървета, пръснали се като стада из зелената шума на лозята . . .

Татко извика галено на конете и те припнаха по широкото шосе от бял камък. Каруцата задрънка и ехото на ясения ѝ звън задълбочи простора.

За един час пристигнахме в града. Улиците му гъмжаха от хора, файтони и каруци. Стори ми се, че всички бързат нагоре към Странджа, която вече бе изчезнала от погледа ми. Конете сами се отбиха в двора на хана и спряха до кладенчовата локва, в която жабуркаха няколко патки. Сkochих от каруцата, разпегнах конете и ги завързах на ясла. След това взех пътната си чанта, целунах ръка на татко и му казах:

— Трябва да бързам, да сваря файтоните, те заминават след половин час.

— На добър час! Пази се от гората, нейните магии са много! . .

Пристигнах на време. Тримата другари-учители вече бяха заели местата си в файтона. Седнах на запазено място и след това се ръкувах със съпътниците си. Те бяха някак си възбудени и нетърпеливи. Единият от тях, високият и рус Боголюб, който играеше любовните роли в любителския учителски театър, въздъхна като герой с влюбено сърце и изрече с леко разлюлян глас:

— Предчувствам, че ще преживея нещо особено. Струва ми се, че ще отивам на пир със самодиви.

— Да, чудесно ще бъде! — обади се Ангел, учителят с широкото, лишено от всякакъв мъх, лице.

На мене не дойде ред да се обадя. Коларят Рифат седна на кап-рата, смукна с устни на охранените алести коне и файтонът загърмя по бялото шосе. Излязохме от Лозенград и забързахме през лозята. Подрали мъже и жени се връщаха назад с пълни кошници грозде. Слънцето се издигна високо, нагря гърбовете на конете, и те затыпаха по голия каменист баир към село Дерекьой.

Цял час изкачвахме полегатия баир. Щом се намерихме на върха, Рифат спря конете да си починат и ние слязохме да раздвижим краката си. Тревата бе прегоряла, но срещу нас се изпречи тъмният облак на дъбовата странджанска гора. Боголюб, който не се разделяше от своя цариградски чадър, се подпря на него и заговори с патос:

— Мечта на моята младост, ти ли се приближаваш със стъпките на сърна към мене или аз бързам да си отдъхна в твоите обятия? О, Странджа, влюбена самодиво, твоите тъмно-зелени очи ли ръсят с прохладата моето запалено чело?

След тая тирада, Боголюб разтвори чадъра си да се запази от немилостивите лъчи на тракийското слънце. Рифат ни покани да заемем местата си на файтона. Боголюб не затвори чадъра и аз леко се наклоних да подслоня лицето си в сянката му. Рифат затананика безкочечно „маане“ и файтонът се понесе надолу към китното Дерекьой.

В селото спряхме да обядваме. Седнахме на брега на реката и изведнаж огладняхме от свежия странджански въздух. Кръчмарят ни приготви набърже чудесен обед и сложи на масата шише с черно лозенградско вино. На мене ми се стори, че то има вкус на горски мед и забелязах:

— Във виното има самодивски гласове. Усещам ги как ме галят и разнежват. Още една чаша и аз ще бъда най-влюбеният човек в света!

— Коя е избраницата ти? — попита наивно голобрадият Ангел.

— Тя няма име.

— Красотата няма име! — важно забеляза Боголюб, загледа се в бистрата вода и добави: — Ето аз я виждам да се оглежда в планинската река. Тя има слънчеви коси, небесни очи и тънка, стройна снага.

— Не прилича ли на учителката Вяра? — нарочно подхвърлих и се усмихнах на мълчаливия, но възторжен Стефан.

Боголюб ме изгледа със сивите си очи и заплашително повиши глас:

— Забранявам ти да изговаряш това име! Ако мислиш, че тя ми е направила впечатление, лъжиш се. За мене тя е една кукла, която се оглежда във фалшиво огледало. Не мога да я понасям!

— Защо тогава ѝ написа онова писмо?

— Кое писмо? Никакво писмо не съм ѝ писал!

— Как да не си ѝ писал? Нали ми го чете? Не я ли наричаше в него „майско утро“?

— Тя по-скоро прилича на майски бръмбар! — неочаквано забеляза Стефан.

— Господине, не оскърбявай! — и Боголюб се изправи, и докосна с главата си низките клонки на листната ела.

Стефан намери за по-безопасно да се качи на файтона и гърбом към нас да затресе рамене от смях. . .

Напуснахме Дерекъой и навлязохме в старите гори на Странджа. Шосето виеше и бавно се изкачваше към Студената вода. Ангел разправи как веднаж пил вода от тая чешма и след това цял час не е могъл дума да продума от студ. Стефан и него ядоса, като се пошегува:

— Аз мисля, че си онемял не от ледената вода, а от погледа на дребната Анна.

— Преди всичко, тя не е дребна. А освен това предупреждавам те да не се гавриш повече с чувствата ми!

— Стига, глупости! — театрално извика Боголюб и затананика с фалшив глас песента за Индже войвода.

Файтонът излезе над Студената вода и се насочи по лъкатушното шосе към Малко Търново. Изведнаж Странджа разтвори сърцето си и ние навлязохме в многоструйната светлина на залязващото слънце. Горите се изливаха, като пълноводни реки, в широката котловина и засилваха светлината над малкото градче. Встрани от нас, с глух шум се разбиваха малките водопади, а в далечината, като уморени биволи, лежаха тъпите странджански върхове.

В градчето пристигнахме с първите сенки на вечерта.

На другия ден се видяхме с всички приятели. Веднага решихме да тръгнем за Вълчановия мост и под дебелиите дъбови сенки да изядем едно печено агне. Намерихме три коня под наем, натоварихме ги с

пълни дисаги, одеяла и дрехи. Дружината ни наброяваше двадесет души. Всички бяхме млади учители. Тръгнахме с понижено настроение, тъй като ни една от учителките не прие поканата ни. Но нашето огорчение скоро се стопи под магьосническия поглед на гората. Пътят ни минаваше през поляни, потоци и тъмни гори. Големи ята диви гълъби прелитаха над нас, губеха се из синята шир и отново се връщаха да дразнят няколкото неопитни ловци между нас.

Слънцето се издигна високо, застави ни да положим дъбови венци на главите си и засили гугукането на гълъбите из шумата. В най-усилния пек някой извика:

— Хей, къде ще нощуваме?

— При „Хайдушкото изворче“.

— Далече ли е?

— Измори ли се вече?

— Кой иска да се надбягваме? — обадох се аз и минах пред всички.

Никой не се изравни с мене. За да покажа, че и сам мога да се надбягвам, прескочих една трънка, втурнах се към близката поляна, пресякох я, изкачих се на червеникав сипеи и се провикнах с пълни гърди. Разбудих гората от обедния ѝ сън и я накарах да държи глас на хайдушката песен „Мануш войвода.“

Приближихме Вълчановия мост и спряхме пред него да се любуваме на старинната му направа. Прочутият хайдутин Вълчан войвода, царят на Странджа, за да остави спомен за себе си, направил тоя мост да минават по него безбройните стада на овчарите. Реката Велика плакнеше бистрите си води и бързаше към Черно море под зашумения венец на стари, клонати ели. Стефан предложи да се окъпим, но дружината мина по моста, зави наляво и тръгна през високи бурени и сочна трева. Гласовит малкотърновец запя хороводна песен и занарежда:

Що мирише гората на рѝсен,
дали се е росенът разлистил
или е мома боса поминала. . . .

Тоя поетичен образ тъй порази въображението ми, че затворих очи да си представя хубавицата с босите крака. Слънчевата светлина се превърна под клепачите ми на пламък и в тоя пламък ясно видях русите коси на боса горска самодива.

Навлязохме във вековна гора. Стари дъбове се препичаха на слънцето и тежко пъшкаха. За мене всичко това бе ново и незабравимо. Сочната трева, горските цветя и юначните дъбове превърнаха летния ден в приказка. И в тая приказка един двадесетгодишен момък си помисли, че с подкрепата на странджанската гора би завладял царството на синеоките самодиви.

Зад мене изпръхтя кон, обърнах се и видях Стефана да язди. Присмях му се, а той се провикна и ми отговори:

— Ти нищо не разбиха от разходка. Който иска да усети хубостите на Странджа, трябва да я преброди на кон. От седлото цветовете изглеждат на момини усмивки, а дърветата на храбри юнаци! — разпери ръце, пое дълбоко топъл въздух и още веднаж се провикна с гърдния си глас.

Аз се изравних с коня, улових ленивеца за крака и се помъчих да го съборя на тревата. Той ме блъсна в гърдите, отстрани ме, скочи от

седлото и се нахвърли върху ми. Словихме се на борба и събрахме около нас цялата дружина. Закачката ни се превърна в истинска борба. Съблякохме палтата си, останахме по ризи и преплетохме ръце. Аз използувах неговото незнание на турската борба, подмавих го, извих десницата му и го заставих да коленичи от болка.

— Пусни ме, че ми счупи ръката!

— Признай се за победен!

— Признавам се.

Оставих го, подскочих от радост и се затъркалях из бурените. Дружината запя Ботева песен и отмина напред. Аз останах назад, за да почувствувам по-добре младата си сила между юначните дъбове.

— Тука, тукаа! — провикна се победеният от мене мълчалив краваец Стефан.

— Идаа! — обадих му се и изтичах да го настигна.

Конете и дружината бяха спрели до дънерите на два огромни дъба. На няколко крачки от тях, в корените на грохнал бук, извираше „Хайдушкото изворче“. Коленичих и докоснах засъхнали устни до студената му вода.

— Брей, пий я на малки глътки! Много е студена, ще те пресече!

Най-излишното нещо за младия човек са съветите. Напих се с вода на един дъх, след това наплисках лицето си и се обърнах към планината, която изтежко се надигаше от земята и нежно галеше с дъбови и букови клони светлото небе. Тук то не бе голямо и приличаше на тихо езеро, надвиснало над главите ни.

След кратка почивка по-опитните се пръснаха из гората да търсят овчарски колиби. Те трябваше да купят две охранени агнета. Други постлаха одеалата, налягаха на гръб и задряха. В едни дисаги аз намерих мрежа, взех я, съблякох се и нагазих във Велика да ловя риба. Увлякох се, отдалечих се навътре в гората и на два бързея улових половин торба дребна мряна. Върнах се изсмукал от водата, хвърлих небрежно торбата с рибата върху Стефана, тръшнах се уморен върху едно одеало и се загледах през дъбовите листа в синеокото тракийско небе. Почти бях задрямал, когато другарите, които бяха отишли за агнета, се върнаха.

— Къде са агнетата? — тревожно попита Стефан.

— Пребродихме цялата гора, но от овчари ни следа!

— Ами сега, какво ще правим без агнета?

— Ще му намерим леснината! — извика бодър глас и всички обърнахме лица да разберем кой се обажда.

Пред нас застана веселият харамия Лефтер, който тръгнал след нас да ни догони. Премести ловджийската си пушка в десната ръка, извика на кучето си и изчезна в гората. Дружината възвърна веселото си настроение — запяхме учителски песни и руски романси.

Смрачи се. Вечеряхме хляб и сирене, и укротени от дълбокия, подземен глас на гората, легнахме за сън. Тъмнината се сгъсти и хиляди стъпки тръгнаха из горските пътеки. Речният ромон се засили, превърна се в сънни свирки и на мене се стори, че слушам задъхани смехове. Проследих във високото небе две малки звезди и забравих, че съм на двадесет години. Почувствувах се като невръстно дете, изгубено и забравено. Без да мисля за страшни неща, страхът се надвеси над мене

и тежка ръка притисна гърдите ми. От двете ми страни лежаха Боголюб и Стефан, но тяхната близост не ме успокояваше. Не чаках ни хайдутин, ни див звяр, а пък бях готов всеки миг да скоча на крака, да запала сухите дърва и да осветя всичко наоколо.

Дъбовете допряха глави един до друг и си зашепнаха вековни тайни. Ромонът на реката се превърна в тиха магьосническа песен. Изострих слух и долових странни думи. За първи път чувах неземни гласове. Сребърен глас нареждаше еднообразна приказка, а отвреме-навреме някой зловещо се кикотеше. По едно време топла вълна грабна в прегръдките си горската нощ и я залюля в огромна люлка. Една птица проплака и цялата гора притаи дъх. Леко извърнах глава да видя дали другарите ми спят, но всички ми се видяха натъркаляни като сухи обгорели пънове. Още един миг щях да събудя Стефана, но Боголюб ме изпревари, надигна се, коленичи и заудря с ръце около шумената възглавница. Почти всички наскачахме обезпокоени. Страхът на другите прогони моя страх и дори намерих сили да се присмея на Боголюба.

— Ей, че си бил страхопъзлю!

— Нещо меко падна върху лицето ми!

Няколко души запипаха с ръце около леглото на изплашения Боголюб. Единият от тях набара едра горска жаба, улови я за краката и я размаха пред очите ни.

— То не било вампир, а жаба! — и всички се разсмяхме.

Тъкмо се готвехме отново да легнем, пристигна Лефтер с един овчар, който носеше две агнета. Едното агне проблея и прогони съня ни. Разшетахме се, запалихме огъня, натрупахме сухи дъбови клони, насядахме наоколо и заслушахме разказа на сладкодумния харамия. От всички най-доволен бях аз. Слушах простите, но пълни с поезия, словесни образи, сравнявах ги с нощните гласове на гората и наистина усетих в гърдите си копнеж към безсмъртната любов.

Овчарят закла агнетата, приготви ги за печене и ги закрепил на колове от двете страни на огъня.

— Момчета, донесете още сухи дърва! — рече Лефтер.

Разтичахме се из гората и аз забравих за странните гласове... Навлязох навътре, измъкнах дебели вършини изпод стара шума, повлякох ги и обезпокоих съня на старите буки и дъbove. Препънах се в един клон, паднах по очи, но бърже се изправих, погледнах огъня, забелязах агнетата и завих като вълк да сплаша дружината. Кучето на Лефтер се разлая и събуди полунощното ехо.

Седнах до харамията и отново зяпнах в устата му. Той ме погледна с едното си око, разбърка с ръка косите ми и похвана нова горска приказка:

— На това място Вълчан войвода е ношувал с дружината си. Той бил висок, строен и вакъл мъж. Но от всичко най-много обичал златните жълтици. След един обир, той се връща на това място уморен, ляга да си почине, но сън не го хваща. Гората ечи, сърди му се, защото е обрал богатата сватба. Обръща се на една, на друга страна и пухти. Все вижда разплаканите черни очи на невестата. По едно време задрямва и изведнаж чува на сън женски плач. Рипва на крака, зарежда пушката си и гледа с вълчи очи в гъстия мрак. Нищо не може да види, но долавя тихи стъпки. Отделя се от дружината си и навлиза в близ-

кия росен. Стъпките стават все по-ясни. Гората се смълчава и с при-таен дъх гледа небето. Откъм Караман-баир се показва пълното лице на месечината и огрява хайдушката поляна. И Вълчан изведнаж забелязва сред росена същата оная невеста, която той през деня разплакал. Отива при нея и я пита:

— Кого търсиш?

— Вълчан войвода.

— Аз съм Вълчан войвода! Защо ме търсиш?

Невестата мълчи и не отговаря. Поглежда го с черните си очи, и той усеща две пиявици в сърцето си. Сега Вълчан не знае в коя ръка да държи пушката си. Невестата сяда в росена и открива лицето си на месечината. Вълчан захвърля пушката, сяда до нея и я хваща за ръката. Тя го гледа с черните си въглени и нито се дърпа, нито продумва. Вълчан слага главата си на скута ѝ и ѝ дума:

— Ако ми станеш жена, ще те облека в злато!

Тя се навежда над лицето му, целува го по очите и го омагьосва. След това изважда ятагана му и му отсича главата. . . На сутринта Вълчан се събужда и. . .

— Но нали невестата му е отрязала главата, как така ще се събуди? — наивно задавам аз въпрос.

Дружината се разсмива и от веселия ѝ смях зората запристъпва по върховете на гората. Незабелязано дърветата се отделиха от тъмнината и се смълчаха в пълен покой. Невидима ръка се промъкна през дъбовите листа и хвърли млечна дреха върху близката река. Гласовете на дружината утихнаха, пламъците на огъня се стопиха и аз се приготвих да заспя дълбок, целебен сън. Тъкмо се изопнах на одеялото и два последователни гърмежа ме разсъниха. Изправих се и се загледах пред себе си в пътеката. Утрото се усмихна и над Странджа отвори очи чисто и бодро небе.

Излая куче и лаят му кръстоса с ехо гората. Разнесе се трети гърмеж. От високата папрат излязоха двама души и се насочиха към нас. Единият размаха убит заек и високо, радостно поздрави:

— Добро утро, момчета! Изненадахме ли ви?

— Вие ли гръмнахте?

— Хвърлихме на три заека, но само единия ударихме. Ще го сготвим с чист зехтин.

— Нямаме нито зехтин, нито съдина!

— Ние си носим всичко! . . .

По пътеката се зададе нова дружина. Между тях имаше и три девойки. Аз се зарадвах на първата. Тя се казваше Радка и имаше самодивска хубост. Тя изтича към нас, спря се сред зелената папрат и ми се усмихна. В същия миг се усмихна и слънцето над гората. Аз толкова се зарадвах на нейната усмивка, че пристъпих към близкото дърво, улових се за висналия му клон и започнах лудо да се люлея и да се провиквам.

Настъпи денят и размири се гората на зеленина и младост. Радка слезе в реката да напръска сините си очи със студена вода. По едно време на мене ми се стори, че не съм пял цяла вечност. Надух гърди и запях. Радка ми придружи откъм брега на реката. Боголюб също се

разпя, но фалшивият му глас го повлече „по тръни и шипки“. Разсмях се от все сърце. Радка се приближи и ми продума:

— Тъй съм радостна, че дойдох!

— Много е хубаво тука! — глупаво забелязах аз.

— Чудесно е! — и Радка разшири зениците си.

Харамията Лефтер извика:

— Момчета, огладнях! Всички на закуска!

Девоиците набраха папрат и я настлаха под дъбовете. Донесоха печените агнета и ги накъсаха върху зелената папрат. Радка седна срещу мене. . .

Обядвахме с пържена риба и задушен заек. А, когато слънцето се наклони на залез, приготвихме са за път и помилвани от въздишките на гората потеглихме към Малко Търново. Пътеката беше тясна, та аз тръгнах през поляната. Радка ме настигна. Ние се погледнахме и забравихме да се усмихнем. Наведохме глави и забавихме стъпките си. Аз откъснах горска тинтява и я подадох на девойката. Тя я взе, втъкна я в русите си коси и някак си задъхано продума:

— Благодаря!

— Много ти прилича! — и не посмях да срещна очите ѝ.

Вечерните сенки ни заобиколиха. Пътят се разшири, но ние не тръгнахме по него. Изпитвахме особено чувство да плашим птичките, скрили се за сън в низките храсти. По едно време пръстите на ръцете ни се докоснаха и двамата едновременно отстъпихме встрани.

— Дружината е много напред! — тихо казах аз.

Радка забърза, излезе на пътя и затича да настигне другите. Аз останах сам. Закъснели гълъби прелетяха ниско над главата ми и свиренето на крилето им прозвуча в ушите ми като далечна, тъжна песен.

ВЕЛИЧИЕТО

Г. ТОМАЛЕВСКИ

Мярката за величието, както всяка мярка, има релативна стойност. Това не би било така, ако хората имаха отворени очите си за истинското величие, което има своите корени в духа, но тъй като мярката за него е отдавна загубена, ние сме принудени да приемем и да живеем с една друга мярка, която ни налага всекидневната действителност.

Творецът е създал душата на човека — най-лъчезарния брилянт, и го хвърлил в калта, за да го познаят ония, които успеят да премахнат временната му обвивка. Който успее да омие във водите на живота тая кал, той ще зърне блясъка на истинското величие. Иначе всичко ще бъде кал и пустота — тая кал и тая пустош, в която хората живеят и тровят своите дни и нощи!

Както можем да бъдем слепи за величието и безсмъртната красота на душата си, така сме едва ли не слепи и за величието на всичко друго в живота, тъй като ние винаги имаме пред очи предимно измамните ценности на преходността, а истинското величие, скрито зад тях, рядко забелязваме.

Често ние сме алармирани от „величието“ на някоя наложена личност, около която се е работило дълго и упорито, за да ни я представят такава, каквато тя не е, за да се подтикне податливата ни към внушение природа да я приемем едва ли не за божество. Вгледайте се в всички исторически епохи и ще видите как отделни народи, материци и цялото човечество са ставали жертва на такива измамни величия, въздигнати и наложени от множеството, което никога не преценява по вътрешна стойност, а само по силата на емоционалното внушение!

Може да се случи някога — за целите на дадена епоха, в която интересите на едно множество са фокусирани в дадена точка, една личност да стане изразител на тия интереси и с това да спечели доверието на множеството. Малко по малко тая личност придобива някаква изключителна стойност, както чрез ефекта на словото, така и с ореола на необикновеност, с който това множество я обвива. От уста на уста, от ден на ден, значението и могъществото на тая личност растат, както обемът на търкаляща се лавина и тя придобива облика на величие. Достигнал до там, трудно вече се намира сила, която да снесе създадения ореол и такъв човек става господар на съдбините на цели народи и континенти.

Понякога човек се замисля, дали съдбата на някои народи не допуска хрумванията на мнимите величия да се развият безпрепятствено до тогава, докато чрез горчивината на разочарованието тия народи не получат един скъпо платен урок? На това ни учи и миналото, защото всякога, когато множеството е приемало волята и действията на едно

лице, като абсолютни ценности, всякога тия народи са изпитвали горчиво разочарование. Захласнати в измамния чар на „величието“, хората забравят вечните закони на развитието, които са закони и порядък на целия вселен, като ги заменят с някакви смешни и безплодни приумици, повтаряни до безкрайност, до омерзение.

Хубаво е, когато можем да ценим, да зачитаме и възхваляваме делата и идеите на дадена личност. Това показва, че имаме обич към човека, знаем да ценим неговите постижения, но при тоя пиетет никога не трябва да забравяме вечните истини и всякога да бъдем смели, като съпоставяме делата на тая личност с тях. Има една мъдрост, която не може да бъде надмината от ничия друга мъдрост. Има една любов, която ни води към безкрайната, безответна любов към човека и с която трябва да сравняваме всяко наше деяние, за да не допуснем нечия лична воля, амбиция или честолюбие да се превърне на кумир за хиляди и милиони човешки същества, които биха могли да понесат катастрофата, която следва неминуемо от всяко идолопоклонство.

„Величието“ е хипноз. То се приема безрезервно и безкритично от бликналите емоции на тълпите и се превръща на идол. Повърхностното съзнание на колектива го приема като упойка. Безкритичните маси се забавляват с него, устройват си празници, дори възвръщат към живот, както това беше в една победена вече европейска държава, езическия култ. Идеите на „величието“ се превръщат в фанатизъм, жестокосте му — в неповторима „красота“.

Величието може да изрече глупост, но зад тая глупост се търси дълбочина, епохалност и неповторимост. Волята на това величие не се анализира, не се подлага и на най-малка преценка. Тя е абсолютна.

В анализите на историята срещаме много ясни примери за такива личности, които по някакъв необясним начин грабват съдбините на цели народи. Заслепени от блясъка на първата им слава, хората не дръзват да изрекват нито слово срещу тях, дори и тогава, когато те вършат явно катастрофални стъпки.

Безброй са примерите, когато заслепението в „величието“ ни показва и най-обикновените, дори и най-гибелните постъпки като дълбоко обмислени. Ще бъде излишно да се дирят те в спомените и анализите на човешкото минало. Ще приведем само забележителните пасажии от величествения роман на Лев Толстой „Война и мир“, където епохата около 1812 година, както и героите около тая епоха, са дадени честно, безпристрастно, лишени от историческа заинтересованост, а само оцветени от прозрението и поетическо-философската дълбочина на безсмъртния творец от Ясна поляна. Толстой, прочее, казва следните думи за Наполеона и събитията непосредствено след изоставянето на Москва:

„Помислил би човек, че в тоя поход на французкото бягство, когато французите правеха всичко, което могат, за да се погубят; когато ни в едно движение на тая тълпа, като захванеш от заобикалянето по Калужкия път и до бягството на началниците на армията, нямаше ни най-малкия смисъл — помислил би човек, че в тоя период на похода е невъзможно за историците да оставят действията на масите на волята на един човек. Но, не! Цели грамади книги са изписали историците за тоя поход и навсякъде описват разпоредбите на Наполеона и дълбоко-

мислените му планове — маневрите, които ръководеха войските и гениалните разпоредби на маршалите му.

Отстъпването от Малоярославец тогава, когато му дават път в плодородната страна и когато му е отворен успореден път, по който отпосле го преследва Кутузов, непотребното отстъпление по разорен път ни се обяснява по разни дълбокомислени съображения. По също такива дълбокомислени съображения ни се описва отстъпването от Смоленск на Орша. После ни се описва неговото геройство при Красное, дето уж се готви да даде битка и сам я командува, като се разхожда с брезова тояга и казва:

— Стига съм вече бил император, сега е време да бъда генерал! — И без да се гледа на това, веднага бяга по-нататък, като оставя на произвола на съдбата разнебитените части на армията, които се намират назад.

После ни описват величието на душата на маршалите, а особено на Ней — величието на душата му се състояло в това, че след едно обикаляне ноще из леса, минал Днепър без знамена, без артилерията и достигнал до Орша без девет десети от войската си.

И най-после, последното заминаване на великия император от геройската армия ни се представлява от историците като нещо велико и гениално. Даже тая последна стъпка на бягство, която на обикновен език се нарича последна степен на подлост и от която учат да се срамува всяко дете, и тая постъпка на исторически език се оправдава.

А когато стане вече невъзможно да се изпъват толкова еластичните нишки на историческите разсъждения, когато действието е вече явно противно на това, което цялото човечество нарича добро и даже справедливо, у историците се явява спасителното понятие за величие. Величието сякаш изключва възможността за мярка между добро и зло. За великия няма лошо. Няма ужас, за който можеш да обвиниш тогова, който е велик.

— Това е величествено (*C'est grand*) — казваха историците и тогава няма вече ни добро, ни лошо, а има „grand“ и „non grand“. Grand — по техните понятия е свойствено на някакви особени животни, които те наричат герои. И Наполеон, който бяга у дома си в топъл кожух, не само от загиващите другари, но (по негово мнение) от хората, които той бе завел там, чувствува *que c'est grand* и душата му е спокойна.

„Има само една крачка от величественото до смешното“ (той вижда нещо величествено у себе си) — казва той. И в продължение на 59 години целият свят повтаря: „Величествено! Велико! Наполеон Велики!“ Има само една крачка от величественото до смешното.

И никому не иде на ума, че признаването на величието, което не може да се мери с мярката на доброто и лошото е само признаване на своята нищожност и неизмерима дребнавост.

За нас мярката, която ни е дал Христос за доброто и лошото, няма нещо неизмеримо. И няма величие там, дето няма простота, доброта и правда.“

Нашата цел не е да правим анализ на живота, идеите, войните и завоеванията на Наполеона. Всеобщо е убеждението, че той, който заграби идеите на Великата френска революция, който покори по-голямата част от Европа, нахълта в Африка и се зае да завладее Русия, беше движен или по-право военният му „гений“ бе движен от една суета и щеславие. Непрекъснато съзерцаващ своето „величие“, влюбен във всеки

свой жест, Наполеон не показа на нито едно място една чиста от тия елементи постъпка. Той навсякъде позира, обграден с ореола на величието, без нито капка от ония добродетели, които правят човека наистина велик.

Какво е Наполеон? Какво са преди и след него величията на историята? Някакви оръдия на съдбовността, чрез които един световен разум наказва или награждава човешкия род?—Величията от историческата сцена подлежат да бъдат поставени на преценка, защото в вътрешния дълбок смисъл на истината за човека и неговия развой, велик е само оня, който допринася за духовното развитие, както на отделния човек, така и на обществата и народите, но развитие в смисъл на усъвършенствуване. Няма величие без любов към човека, а в постъпките и подбудите на много исторически величия тая любов липсва, следователно, делата им са шум, буря и нищета. Не само Наполеон, когото случайно взехме за пример, е от ония, сметката на които спрямо народите е много задължена. Има хиляди като него и тяхната проява е възможна само при сляпото доверие, което хората през различните епохи имат към водачите. Катастрофите, които „величията“ носят на човечеството, произлизат, от една страна, от това, че една група хора застават зад тия величия, поддържат ги, алармират света с тяхната слава и с цел да уредят своето материално благополучие, а от друга страна, че широките човешки маси забравят, че никога човешкото щастие, както на отделната личност, така и на множеството, не може да зависи от волята на произволно човешко същество, което не иде в името на любовта.

Има основни, неотменими истини, които ние не познаваме и затова попадаме в мрежите на множество заблуди. Ако се яви човек самозван, изникнал като внезапен бурен в човешкото семейство и изяви претенции, че е дошъл да оправи света, тоя човек непременно носи катастрофа. Тая катастрофа е неминуема, защото намерението на един човек, изявено по такъв начин, противоречи с основните принципи на живота, с хилядилетния опит, според който „оправянето“ е процес на вътрешно прераждане, работа в съзнанието, а не само външна манифестация, макар и тя да бъде проведена във всичките отрасли на културния и стопански живот. Стара истина е, че егоизмът, алчността, властолюбието, вмъкнати като бацил в дадена общност, неминуемо ще разядат нейните устои и ще настъпи разлив. Величията в панорамата на историята, които за да постигнат едно благо, са превръщали в пустиня цели държави и континенти, са все от тоя род славолюбци, които си отиват с големи грехове спрямо човечеството.

Не само в историята на политическия живот има такива величия. Те се срещат и в науката, изкуствата и всякъде. Като стари, безлистни дънери, останали отдавна без соковете на живота, стърчат такива „величия“ и пречат на светлината да докосне млади, жизнени фиданки.

Те са камъкът на препъването по пътя към освобождение на човечеството, съблазън за възходящите генерации и препястия за развитието. Но те винаги биват преодолявани, защото и след най-страшните бури и съсипни, човешкият дух намира пътища за своя подем.

Погледнете нашето време! Не бяха ли цели народи в хипнотичната власт на такива величия, които изхабиха цяла епоха в пози и в една химерна егоистична блъсканица да създадат нов ред в живота, затри-

вайки всички ценности на човешкия дух, убийци на културата и на човешките надежди? Човечеството чакаше изтръпнало да чуе най-послед две думи от това обещаващо ново, но вместо него получаваше разочарования, гинеше в развалини и гледаше, как демонът на отрицанието и разрушението шестува над материка, който се смята утроба на човешката култура и цивилизация.

Доскоро и нашата съвременност присъединяваше своя вик към безумния рев на беснеящата тълпа, която приемаше, аплодираше и възглавяваше най-отживели и най-варварски неща като ръководни принципи на живота.

В света има една правда, която никога не може да бъде пренебрегната; има едно равновесие, което никога не може да бъде нарушено. По невидими пътища се възстановява световният порядък, като вдлъбнатините се изпълват с пръстта на хълмовете. Също като водата, която намира свои пътища, за да установи едно ниво, така и правдата намира свои пътища, за да възстанови своя нарушен закон. И тая правда, придвижена от закона, за който великият учител на вековете, Христос, казва, че няма „рязка да премине“, иде над света, за да подготви пътя на милостивите. Тя е по-силна от меч, по-стихийна от огъня, по-упорита от водите. Тя не държи сметка за величията, които ние сме избрали и поставили като идоли в нашия живот. Тя е абсолютна и без оглед на тия преходни и релативни ценности, на които се покланяме. Тая правда е по един и същ начин строга и възискателна. Тя еднакво наказва и еднакво възнаграждава, както цезарите, така и сетните бедняци, защото мярката при нея е абсолютна, тя мери делата на хората не по измамния външен ефект, а „в дух и истина“.

Затова, полезно е и е мъдро, ако можем да гледаме разумно в арената на живота и да мерим величията не с релативната мярка на емоциите, а с мярката на истината.

Мярката да бъде мярка на мъдрост. Величието да бъде проява на великодушие и обич към човека.

Славата, да бъде слава на проявена любов към ближния!

СЪВЕТСКАТА МУЗИКА ПРЕЗ ГОДИНИТЕ НА ВОЙНАТА

ИВ. КАМБУРОВ

В годините предхождаши великата Отечествена война в съветската музикална култура се наблюдават две успоредни явления: извънредно силно повишаване равнището на съветския музикален слушател, който става все по-културен и по-чувствителен към истински талантливото и художественото, от една страна, и непрестанното демократизиране на съветския музикант, който става все по-масов, от друга. И като следствие от това, все повече се укрепва и засилва връзката между музикалния творец и многомилionenните негови слушатели. Съветският композитор не е вече музикант, уединил се в своя кабинет, мъчително търсещ нови, нечувани съзвучия, достъпни само за неговото и на шепа сноби ухо. През тези няколко предвоенни години съветската музика става любимо изкуство на широките слушателски среди. Ежегодните десетдневни изпълнения (декади), представящи от себе си огромни всесъюзни изложби на съветското музикално творчество, станали вече неизменна традиция, както и декадите, посветени на музикалното творчество на отделните републики, дават мощен отглас на съветската музикална култура и представят от себе си музикални прояви несъществуващи в никоя друга европейска страна. Тези декади не само способствуват за усиляване творческата устременост на съветските композитори, но и разширяват интереса на съветските слушатели към новите творения, ярко изтъквайки новите насоки в музикалното творчество. Така, на декадата на арменското изкуство в Москва през 1939 година прозвучават две творения, създадени от млади композитори, излезли от съветска школа — балетите „Щастие“ от А. Хачатурян и „Лусабагин“ от А. Степанян, в които правдиво са обрисувани образи от съветската действителност. „Щастие“ от Хачатурян е, при това, първият балет на съветска тематика, с ярка и пластична характеристика на образите — и което в случая е много важно, то е, че правдивостта при обрисуването на тези образи не влиза в никакво противоречие с условностите на балетния вид. А на декадата на съветската музика (трета по ред) през ноември 1939 година прозвучават за пръв път три монументални творения на съветския героично-музикален стил — симфонията-кантата: „На Куликовското поле“ от Юрий Шапорин, кантатата „Александър Невски“ от Сергей Прокофьев и ораторията „Емелян Пугачов“ от Мариан Ковал, и трите възпроизвеждащи героичното минало на руския народ. За отбелязване е, че историческата терматика е използвана от руските композитори в предреволюционното време само в областта на оперното творчество със създаване на пълноценните произведения: „Иван Сусанин“ от Глинка, „Борис Годунов“ от Мусоргски,

„Княз Игор“ от Бородин, докато за създаване на симфонични или вокал-симфонични творения историческите сюжети са слабо използвани с отделни композиции, като „Тържествената увертюра 1812 година“ от Чайковски, „Хилядо години“ от Балакирев, „Иван Грозний“ и „Димитри Донски“ от А. Рубинщайн — без, обаче, тези творения да достигат художествената ценност на посочените по-горе исторически опери от Глинка, Мусоргски и Бородин. Изпълнението на трите монументални произведения от Шапорин, Прокофьев и Ковал на третата декада на съветската музика в Москва през 1939 година е събитие изключително по своята художествена значимост

Важен двигател за големия подем и широкия размах на съветската музикална култура преди и през време на великата Отечествена война е Съюзът на съветските композитори и затова намираме уместно и полезно да дадем кратки сведения за него, защото музикалното творчество е първоосновата, върху която се гради музикалната култура. Съюзът на съветските композитори е основан през 1932 година и обединява не само музикалните творци, но и музикалните учени и критиците. При приемане членове на Съюза от значение са качествата на кандидата, като професионалист, и броят на неговите творения, представляващи от себе си ценности за съветската музикална култура. За строгостта на изискванията за членуване в Съюза достатъчно говори, че от 500 подадени заявления от кандидати, приети са били само 150 за членове. Макар, че в Съюза влизат членове с различни вкусове и от различни школи и направления, те образуват тясно сплотена творческа общност. В Съюза влизат композиторите от старото поколение: Глиер, Мясковски, Прокофьев, Василенко, Шапорин, както и от по-младото, възпитали се в съветска школа: Шостакович, Кабалевски, Хренников, Хачатурян и др. Именно това разнообразие на индивидуалностите определя живата, интензивна дейност на всички сектори на Съюза и на първа линия — на творческия. Тук се развихрят горещи спорове, прения и съвещания, обсъждат се новите произведения на Прокофьев, Мясковски, Александров (Анатолий), Ковал и др., и се подхвърлят на всестранно разглеждане най-важните проблеми, свързани с творчеството на младите. При това, диспутите нямат отвлечено схоластичен характер, а всякога са свързани с напълно конкретни явления от творчеството на съветските композитори.

При Съюза е бил създаден организационно-концертен отдел — с цел да се популяризира творчеството на съветските композитори. За дейността на този отдел достатъчно говори фактът, че през 1933 година са били уредени 35 симфонични и 17 камерни концерти с програми от съветски (предимно нови) творби. Освен това са били уредени и композиционни концерти, посветени на творчеството на отделни композитори: Прокофьев, Половинкин, Книпер, Шостакович и пр. За подкрепяне и поддръжка на своите членове, Съюзът е усвоил системата на контракуването, състоящо се в това, че са сключвани от Съюза договори с композиторите за написване на творби из всички отрасли на музикалното творчество: симфонично, камерно, хорово и др., като тези композиции са заплащани по определена, узаконена тарифа. Дейността на Съюза се разширява още повече с образуване на съюзи на композиторите в отделните републики. От връзката, която ССР е поддържал с ръководните тела и с

частите на Червената армия и флота се явяват редица композиции от военен характер, като „Червеноармейска симфония“ от Л. Половинкин, „Прекопна симфония“ от В. Шебалин, „Далечноизточна симфония“ от Л. Книпер, както и множество военни маршове. Съюзът е поддържал връзка и с колхозите, и през 1935—1936 година композиторите са извършили 140 гостувания в колхозите, уреждайки концерти, оживявайки местния музикален живот и обогатявайки се с нови впечатления. За да се премахне разединеността между композиторите от отделните републики, решено е било свикването в Москва на събор за избиране управление на единна всесъюзна организация — „Съюз на съветските композитори на СССР“. През 1938 г. бива създаден организационен комитет, който влиза в ролята на ръководен център и проявява жива дейност със свикване на една оперна конференция през 1940 г., на която са били представени около 80 нови съветски опери, а Ленинградският пленум през 1941 година е бил посветен на съветското симфонично творчество. Дейността, обаче, не се ограничава само с това: уреждани са били ежегодни декади на съветската музика, симфонични концерти — изложби в голямата зала на Московската консерватория и камерни „вторници“ — за прослушване на нови творения в концертната зала на Московския съюз на съветските композитори.

Поради избухването на великата Отечествена война подготвителните работи по свикване на събора на композиторите биват преустановени и с това на организационния комитет се възлагат още по-тежки и отговорни задачи във връзка с ръководството на Съюза на съветските композитори. Докато една част от композиторите постъпват в войската, военния флот и доброволното народно опълчение, друга част, останала извън тях, композират песни в духа на времето, които, печатани в огромни количества, се разпращали в войсковите части на Червената армия за концертната дейност на фронтовите бригади. През време на обсадата на Ленинград, в най-тежки условия на блокада и бомбардировки, композиторите продължават усилено да творят, за което свидетелствува фактът, че като резултат от обявения конкурс, за написване на най-хубави песни, се явяват над 200 нови композиции. Все в Ленинград — тамошният клон на Държавното музикално издателство (Музгиз) отпечатва няколко музикални сборника; все там, при грохота на оръдията, композиторът Димитри Шостакович създава своята бележита седма симфония, а големият музиколог, композитор и естет — академикът Борис Асафьев — продължава своите музикално-научни изследвания. След Ленинград, излизат и първите две части от първия том на капиталното съчинение „История на музикалната култура“ от професора при Ленинградската консерватория Роман Грубер.

Когато подлият завоевател приближава Москва, членовете на оргкомитета и част от композиторите се преселват в Свердловск, Куйбишев и други градове, но само след няколкомесечно престояване те започват да се завръщат в Москва и се отдават на усилена творческа дейност. През тежките военни години съветските композитори не са били предоставени сами на себе си, а са били заобиколени от внимание и грижи за удовлетворение на техните нужди, като им е била отредена прехрана по повишена категория, правени им са били постоянно поръчки за писане на нови творения, давани им са били парични субсидии. Всичко

това не е могло да не извика повишение на творческата воля на композиторите и те създават, наистина, през годините на войната ценни творения във всички области на музикалното творчество, за които ще се говори по-долу.

Сега в Съветския съюз има 32 съюза на композиторите, в които членуват 850 души: в Московския съюз — 216 композитори и 66 музиковеда. Както и по-рано, висшето ръководство се намира в ръцете на оргкомитета, състоящ се от 30 члена, от които се отделя президиум в състав 15 души, като сега председател на оргкомитета е Райнголд Глиер, а подпредседатели — Исак Дунаевски и Арам Хачатурян. Ето накратко как е разпределена работата на Съюза на съветските композитори:

1. Консултационна комисия, имаща за задача изслушване и обсъждане на нови оперни, симфонични и камерни творения, като най-ценните се препоръчват за изпълнение и се включват в плана на концертните организации (радиокомитет, филхармония и др.), които вземат върху себе си всички разходи по уреждането на концертите. Новите творби на композиторите се разглеждат и обсъждат при участието на всички композитори, като при тези обсъждания се засягат и въпроси от принципно естество, които са от значение за развитието на съветското творчество. Председател на тази комисия е Юрий Шапорин, а заместник — Николай Чемберджи.

2. Военна комисия, състояща се от 7 души, има за цел култивирането на военната песен в разните нейни видове — строева, походна, смешна, лирическа. Пред тази комисия композиторите, които работят в частите на Червената армия и Военно-морския флот се явяват с своите произведения за обсъждане. Освен песни, пред тази комисия се представят и произведения за духов оркестър, оперети из Отечествената война и други. В военната комисия е съсредоточена и и военно-шефската работа на ССК: обсъждания на самодейността във войската, даване помощи на композитори-любители, намиращи се на фронта и др. Председател на тази комисия е Исак Дунаевски, заместник — Анатоли Новиков.

3. Детска комисия — в нея влизат композитори, които творят музика за деца; тя оценява нови такива творения, като се грижи за повишение на този вид творчество в инструктивно-педагогичната и художествено-естрадна област. През последните месеци комисията е одобрила редица творби за изпълнение и за слушане от деца: песни, пиеси за пиано за начеващи, квартет, трио и др. На тази комисия се отдава голямо значение и ѝ се възлагат важни задачи. Нейн председател е Зара Левина, а заместник — Лев Шварц.

4. Музиковедска комисия — в състав от 4 члена, има за задача изучаването и критичното анализиране на творчеството на съветските композитори, както и доклади и обсъждания, съвещания и спорове по най-важните въпроси и проблеми на музикалната теория и история. В последните месеци са били четени важни доклади, като изследването на А. Оголевец „Върху пентатонита“, „За формата в произведенията на съветските композитори“ от професор Н. Брюсов, доклади за творения на Шостакович. Предвидено е да се чете в най-скоро време трудът „Портрети на съветските композитори“ от прославения музико-

вед Борис Асафьев, който е и председател на тази комисия, при заместник Семен Шлифщайн. Освен това, музиковедите участвуват в работата и на другите три комисии — консултационна, военна и детска.

Комисиите работят в разкошния „Дом на композиторите“ — 8-етажно здание с концертна зала, библиотека-читалня (с нотен и литературен отдел), трепезария, билиардна и други. В това здание се намират и жилищата на композиторите, което улеснява участието им в всекидневната работа на Съюза.

В своите големи грижи и внимание към музикалните творци съветското правителство е дало през април 1943 г. на разположение на оргкомитета на ССК един совхоз, с овощни градини, животновъдно стопанство — за място на почивка и творчество — намиращо се в една много живописна местност. Тук някои от композиторите са създали свои творения, като Шостакович — осма симфония, трио и квартет; Р. Глиер — четвъртия квартет; Прокофьев — осмата соната за пиано и четвъртия квартет; Хачатурян — втората симфония.

За осигуряване благоприятни условия за материално съществуване и творчество на композиторите, при ССК съществува от 1939 година специален отдел — музикален фонд, с управително тяло, състоящо се от 10 члена — председател Вано Мурадели и заместник-директор Леон Атовмян. Музикалният фонд има три отдела: организационно-творчески, материално-битов и културен. Организационно-творческият отдел се грижи за материалната обезпеченост на композиторите, като сключва с тях договори за написване нови композиции (през 1944 година са сключени 520 договора на сума 2.517.000 рубли), които, ако бъдат издадени, авторът си получава съответния хонорар. Композиторите получават, освен това, поръчки и от държавните музикални учреждения: радио, филхармонии, оперни театри. В кръга на дейността на този отдел влиза и издателската дейност — печатане на музикални произведения, разпространение на изданията (чрез подписка), преписване на ноти (оркестрови гласове). Музикалният фонд разполага с резерв от клавишни инструменти (около 150 рояла и пианина). Музфондът урежда курсове и семинари за повишение качественоста на начеващите композитори и командирова композитори за събиране на материали, или в места, дето се изпълняват нови композиции. Материално-битовият отдел се грижи за снабдяване на композиторите с облекло и обувки, изработвани в собствените му работилници. Този отдел обезпечавя композиторите с медицинска помощ и лечение, дава парична помощ на фронтовици и на вдовици на починали композитори, и се грижи за строежа и поправката на своите здания. Сега се строят нови домове за композитори в Ериван и Киев, и се възстановяват тези в Минск и Ленинград. Културният отдел се занимава с отпускане средства за доклади и сказки, лекции в централния дом на композиторите, купуване книги за библиотеките. Годишният бюджет на музфонда надхвърля десет милиона рубли, които се събират в форма на членски вноски (60 рубли годишно) и от авторски хонорари. От всяко музикално изпълнение — опера, балет, естрадна музика, на съветски композитори се отделя 2% за музфонда, 2% валов сбор, за изпълнение на класиците — 6%, за музика към драматичните творения 0.5% от действие. Съветските композитори се ползват и с

безплатна правна помощ, като защитата на техните права е свързана с общите положения на съветското трудово законодателство.

*

След избухването на великата Отечествена война, съветската музикална култура не само не изпада в застой, но получава нови потоци и сили, черпени от народната воля — да брани своята свобода и независимост. Фактът, че назначената за първия ден на войната (22 юни 1941) премиера на операта „Ромео и Джулиета“ от Гуно в Московския академичен голям театър се е състояла и че нито едно представление или концерт не са били отменени тази вечер, достатъчно говори за силата на съветския дух. През тежките дни на войната съветската музикална култура следва своя път на развитие, въпреки изменението на месторазположението на някои музикални средища. Наравно с военните предприятия и учреждения, при изселването на застрашените градове са били евакуирани и музикалните учреждения и така биват спасени от унищожение прекрасните трупи и оркестри на Киевския, Одеския и Харковския оперни театри, както и на други украински оперни и балетни театри, на Белоруската опера в Минск, всички оркестри и камерни ансамбли с техните ценни инструменти. В най-отдалечените градове на Сибир, Урал, Закавказките републики, в Казахстан, Киргизия, в Горното Поволжие и Узбекистан са намерили приют труженици от всички видове изкуства. Така, известната украинска капела „Дуляка“ е продължавала своята дейност в столицата на Киргизия — Фрунзе; в Иркутск работила украинската опера и са били бележитите украински певци — Литвиненко-Волгемут, Паторжински и Гайдай; а Киевската консерватория — една от първите в Съветския съюз — в Свердловск. На фронта кипи усилена музикална и концертна дейност с най-добрите изпълнители — там са били дадени много повече концерти, отколкото в тила. Със стоици музикални бригади, образувани от Комитета по работите на изкуствата плъпват по фронта за концертно обслужване на бойците от Червената армия и Военно-морския флот, за да наситят жаждата им за изкуство и музика. Самодейните музикални колективи вършат също огромна фронтова музикална работа. Заслужава да се отбележи тук дейността на Краснознаменния ансамбъл на червеноармейските песни и танци на СССР — заемащ положение на образец колектив и пазител на вековните традиции на руското хорово изкуство. Начело на този знаменит ансамбъл стои професор А. В. Александров, произведен в чин генерал-майор за неговите големи музикални заслуги през дните на войната и като един от най-големите майстори на съветската масова песен.

Съветските композитори творят неспирно през годините на войната и обслужват съветската музика с нови ценни творения в големи форми — симфонични, кантати и оратории за хор и оркестър, камерни солове и др.

Значителна част от тези творения имат за сюжет войната и победата. Героично-патриотичната тематика е отличителна за голям брой творения от това време, като не са изключени и лирични теми, свързани с чувствата и преживяванията на милионите участващи във войната. Да се изброи всичко създадено от съветските композитори през годините на войната е невъзможно, затова ще посоча само най-значителното.

Ще започнем с главата на Московската композиционна школа, Николай Мясковски — един от най-големите световни симфоници, създал до сега 24 симфонии, последните три от които се отнасят към годините на войната. С 22 и 23-та симфония Мясковски, вече 60-годишен, се отликва на великите събития, последвани от кантатата за отбраната на Ленинград, под надслов „Киров с нас“ (1942—43 год.), концерта за виолончело и оркестър (1944 година) и трите квартета : 7-ми, 8-ми и 9-ти, които принадлежат към най-хубавите страници от камерно-инструменталното творчество на този голям музикален творец. Другият съветски майстор със световна известност, Сергей Прокофьев, обогатява съветската музика през дните на войната с една симфония (пета по ред), с операта „Война и мир“ по Толстою (чиято премиера се е състояла неотдавна), с две сонати за пиано (седма и осма), в които разширява обсега на своите стилови завоевания, като в неговата музика героичните изказвания стават все по-ясни и по-силни. Самият факт, че Прокофьев се е заел да пише опера върху безсмъртната епопея на Толстою, говори за съзнанието, което той има за своите сили. Някои сцени от операта са направили интересно впечатление на слушателите още при възпроизвеждането на музиката с пиано, като: седмата сцена, — „Пред сражението при Бородино“, деветата — „Пожарът в Москва“, както и сцената на Наташа Ростова при мъчещия се в блънуване ранен княз Андрей Болконски.

Учителят на Прокофьева — старейшина и председател на Съюза на съветските композитори — Райнголд Глиер е създал една увертюра и един струнен квартет, в чиито тематично градиво хвърля силно отражение руското народно песенно творчество и поради това произведението е наситено с мелодичност. По своята напевност, майсторска полифония и изработка, този квартет заема място между най-ценните творения на съветската камерна музика. Увертюрата, създадена в последно време, е изградена върху теми и мотиви заимствувани от руски, американски и английски мелодии, като символ на победния съюз между трите велики сили. Все през годините на войната (1944 година), Глиер създава най-интересното свое творение — Концерт за колоратурно сопрано с оркестър, писан за известната световна певица Д. Я. Пантафел-Недечка. Това е едно изящно творение в две части, чиято солова партия е написана в инструментален стил с големи технически трудности. Към създаденото от Глиер през военните години се отнасят още: операта „Рашел“, героичната тема „Гея и Антей“ с античен сюжет и няколко творби за народни инструменти. В областта на симфоничното творчество големи художествени завоевания, през времето на войната, отбелязва Димитрий Шостакович с своите седма и осма симфонии. Седмата симфония е писана в дни на жестоки обстрелвания и в нея са намерили отражение безграничната любов на композитора към родината и неизмеримата му омраза към врага. Тази симфония, обаче, не е творение само на омразата и ненавистта — тя е възплотение на душевното величие на съветския народ. В осмата симфония, в която се оглеждат много от особеностите на седмата, Шостакович прави една своего рода музикална прогноза за бъдещето на съветската страна. Поради своята оригиналност, новаторство и сложност на формата, тази симфония е извикала най-горещи спорове, не само между композиторите, но и сред музикалния свят изобщо. Седмата симфония на Шостакович прескача

границата на родината на създателя си и бива включена в концертните програми на много симфонични концерти по всички страни на света, като само в Съединените щати е изпълнявана повече от сто пъти. Не е безинтересно да се отбележи, че в „Evening Record“, Е. Колдуел е писал, между друго, следното: „След последния замах на Тосканини, завършващ наистина грандиозния финал на симфонията, аз мисля, че всеки присъстващ в залата се е обърнал към своя съсед . . . и е казал: Кой дявол може да победи народ, който е способен да създава музика подобна на тази! . . .“

Макар и чрез музиката за струнен квартет да не се изразява сложната тематика на войната, тя е една от любимите форми, чрез които съветските композитори дават израз на своите творчески вдъхновения и през годините на войните. Такива, освен посочените по-горе, са писали Анатолий Александров, Игор Глебов — големият съветски музикален учен, Николай Чемберджи, В. Шебалин и др. Най-руският от всички съветски композитори, Юрий Шапорин, създава през разглежданото време едно монументално творение, в което се оглежда неговият стремеж да утвърди в своята музика народността руски стил, — това е новата негова оратория „Сказание за битката за Руска земя“, в която Шапорин разказва за великата Отечествена война на съветския народ с немските завоеватели. Изброяването на творенията на Шапорина би могло да състави руска историческа летопис. Симфонията-кантата „На Куликовското поле“ поветствува за знаменитата битка на 8 септември 1386 година на Куликово поле. Шапорин е писал музика към драмите „Иван Грозни“ и „Борис Годунов“, както и към кинофилма „Минин и Пожарски“ — за борбата на Русия с полските завоеватели през 1613 година. На неговото перо принадлежи музиката към филмите за великите руски пълководци Александър Суворов и Михаил Кутузов — победители над Наполеона в войната през 1812 година. У Шапорина всичко е руско. Като музикант, той е почти немислим извън руската тематика. С типично национални черти е пълна и биографията на композитора. Устременост към най-разнообразните области на човешката дейност, жаден интерес към различните сфери на човешкото знание — как всичко това е типично за руския интелгент! (Д. Рабинович). Последното монументално творение на Шапорин — „Разказ за битката за Руска земя“ е оратория в 12 части, в която са възсъздадени картини от мирните години на съветската страна, ужасното нахлуване на коварния враг, страданията и народната скръб, и великият гняв на съветските люде, величавата битка при Сталинград и победната заря. Една от най-силните части на произведението е забележителния реквием, с който е увенчана ораторията и с тематично градиво в дует на старите руски духовни песнопения — „Тържествена клетва да се срази врага така, щото и за напред да не може да вдигне меч, и в край — предсказание за нови щастливи близки дни — картина на идващата пролет, когато отново ще зацътят градините и слънцето ще залее с своите животворни лъчи мирните пролетни ливади“.

Високодаровитият и бързо издигащ се в последно време Арам Хачатурян (арменец по народност), през военните години създава своята монументална втора симфония, в която са нарисувани с широк размах събития от великата Отечествена война, страхотни борби за за-

щита на отечеството, изпълнена с бездънна омраза и жестока ненавист към врага, скръбта на съветския народ, зовяща към мъст, величието на героизма и пътя към победата. Идеята за борбата, героичното и трагичното, се преплитат в това творение, чието обмисляне е траяло две години, а е написано в непълни два месеца (есента на 1943 година). Известният съветски музиковед Георгий Хубов нарича това произведение на Хачатурян „Симфония с камбана“ — „не само защото в партитурата е вмъкната камбана, а главно, защото мотивът на камбаната, пронизвайки цялата тъкан на произведението, има многозначителен смисъл и в самия сюжет, и в напрежението на тематическото развитие на симфонията. „Симфонията с камбана“ на Хачатурян е произведение с силно жизнено-философско съдържание и голяма идейно-емоционална мощ. Мислите, чувства и очакванията, които живеят в епохата на великата Отечественна война, са намерили в тази симфония своя силен и правдив израз. „Симфонията с камбана“ от началото до края е проникната от дух на народност и хуманизъм. Тя е одухотворена от висшата идея за борбата на човека за щастие и свобода на човечеството. И това съчинение на Арам Хачатурян може смело да се отнесе към числото на най-висшите творчески достижения в музикалната култура на нашето време“ — завършва Г. Хубов своите възторжени изказвания за тази симфония на Хачатурян. Мнозина други съветски композитори дават, през разглежданото време, ценни приноси в областта на симфоничното творчество, като: Вано Мурадели — с втората си симфония; грузинските композитори А. Балончивадзе, Ш. Мшелидзе, Г. Киладзе с своите симфонии; Н. Чемберджи с „Героична поема“ и др. В областта на музикалния театър приноси са дали: Димитри Кабалевски с операта „В огъня“ — на тема героичните събития пред Москва през 1941 година; В. Трамбицки с „Буря“, М. Ковал с историческата опера „Емилян Пугачов“; младият композитор В. Юровски с балета „Алените платна“ и др. Композиторите от братските републики също творят и дават интересни нови работи, като азербейджанският композитор Узиер Годжибеков, композиторите на Армения, която, освен Хачатурян, има в лицето на Аро Степанян друг даровит музикант-творец, създал през време на войната операта „Давид Сасунски“, чиято тематика е заета из арменския епос за богатирия Давид от Сасун, и една голяма симфонична поема; Каро Закарян е композирал голяма поема-кантата — „Моята съветска родина“ — за хор, солисти, оркестър. Грузинските композитори творят също успешно: Шалви Мшелидзе е написал опера „Напращи“, А. Андриашвили — симфонични „картини“, а Олга Баранашвили е създала поемата „Буревестник“ (по Горки) за хор с оркестър. Узбекският композитор Мухтар Ашрафи е композирал музикалната драма „Лавротата“.

Украинските и белоруските композитори също творят и дават през годините на войната много ценни и интересни композиции като, например, изпълнената с пламенна любов към родината и несъкрушима вяра в нейното освобождение кантата „Моя Украина“ от А. Щогаренко. Белорусия се представлява през военните години с ред творения, като „Драга моя Белорусия“ от А. Богатирев — произведение наситено с силна лиричност и пречупено с трагически патос; опе-

рата „Алеся“ от Е. Тикоцки на тема из партизанската война в Белорусия и пр. Другите украински и белоруски композитори, като Б. Н. Лятошински и А. Н. Ревуцки, са създали множество творби на тема из великата Отечествена война за най-различни състави — от най-малките песни за стил, глас, до най-големите форми на симфоничната и камерна музика.

Отличителен за творчеството на мнозина от съветските композитори е стремежа им към създаване на образи и разработване на теми с народно-епически характер, от една страна, и интерес към жизнено важни сюжети през дните на войната, от друга.

Създаденото от съветските композитори през военните години показва голямата творческа тяхна устременост към увековечаване, чрез средствата на музиката, великата борба на съветските народи, завършила с славна победа над вековния враг на славянството.

ФЕЛИКС КАНИЦ КАТО ИЗСЛЕДВАЧ НА БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ ХУДОЖЕСТВЕНИ ПАМЕТНИЦИ

НИКОЛА МАВРОДИНОВ

Когато към 1860 год. Каниц тръгва да пътува из Сърбия и България, западното изкуство е вече до голяма степен познато. Ренесансът, с големите си живописци, скулптори и архитекти, не е бил никога непознат. След Ръскина и последователите му в Франция и Германия, готическите катедрали изплуват из забравата и презрението, в които ги бяха оставили почитателите на класицизма. Романтизмът в изкуството и философията, прогресивен за оная епоха, даде своя отпечатък и на науката. Нови области на изкуството, които задоволяват непозната до тогава чувствителност и нови естетични преживявания попълват съзнанието на човека от XIX век и дават все по-голяма широта и свобода на погледа му. Средновековното изкуство, за което всеки знаеше, ала което възбуждаше малко интерес, е вече окончателно открито. Това откритие запълва една празнота в погледа на човека към изкуството. Засенен от големия подвиг на Ренесанса, той беше едностранчив. Философията на изкуството беше също едностранчива. Науката, чийто кръгзор зависи от духа на времето, от условията и средата, не беше стигнала до таинственото на средните векове. Първи романтиците откриха „тъмните средни векове“.

Мярката за изкуство се разшири, влязоха в нея нови съдържания. Изкуството, като изкуство на една епоха, на която да е епоха, беше признато по принцип. Започнаха да търсят дори духа на епохата в неговите най-добри представители. Помъчиха се да вникнат в тоя дух и въпреки, че кръгът на чувствителност и на естетична възприемчивост не беше така широк, като днес, когато той обхваща дори изкуството на Полинезия, откриха, че той запълва една празнота. Новият естетичен възглед откриваше нови ценности и караше да се подозират нови открития.

Пред погледа на западния човек не беше още цялото средновековно изкуство. На Изток стоеше голяма мъртва страна, в която петвековното робство бе заличило проявите на културен живот. Византийското изкуство бе свършено непознато на Запада. То бе и много чуждо на неговия дух. Може би новият естетичен възглед щеше да доведе до разбирането му.

Византийското изкуство, обаче, и специално византийската стенопис, има свършено друга естетика. Нейното внушение не лежи в формата. Триизмерността не ѝ е необходима. Тя е чисто, идеопластично изкуство, което има за задача да внуши известни идеи и чувства у зрителя. Нейните средства са, преди всичко, линията и ритъмът. Западната естетика не беше подготвена да възприеме и разбере богатството на великолепните византийски стенописи. Тя ги разглеждаше, а и досега някои исто-

рици на изкуството, като Уртик например, ги разглеждат като сухи безжизнени форми, като продукти на един полуварварски период в историята, период на упадък, който, в сравнение с античното, отбелязва много крачки назад. Никой не бе се сетил да помисли, че те са художествени само по факта, че предават духа на цяла епоха. Никой не желаше да ги разглежда като продукт на друга естетика.

Същото беше и с архитектурата. Романската архитектура беше разбрана, защото откриваха в нея продължението на римската архитектура. Що се отнася до готиката — френският архитект Виоле льо Дюк и последователите му в Германия откриха изведнаж в нея пулса на една нова архитектурна система, чиито основи лежаха в статиката и логиката. Готическата архитектура израстваше изведнаж като съвършено изкуство, самостоятелно и много различно от античното. Изведнаж цената му стана ясна, то беше продукт на гения на варварите, които разрушиха устоите на Рим и създадоха новата европейска цивилизация.

Източната средновековна архитектура, обаче, бе чужда на западния дух. Църквите в страните на византийската култура не можеха да се обяснят само с логиката на конструкцията. Имаше нещо, което смущаваше западния човек — слабо осветление, низки пропорции, блясък на вътрешната декорация и пр. — един тежък мистичен дух, който мъчно можеше да се схване непосредно и който даваше отпечатък си в всички, дори най-дребни, подробности на сградите. Ясно виждаме, че въпреки новия естетичен принцип, издигнат след откриването на западното средновековие, който би трябвало да бъде приложен и към византийското изкуство, европейският Изток оставаше неразбран, защото западният човек не можеше да чувствава това изкуство. Разширението на границите на разбирането не влечеше след себе си пълно разширение на границите на чувствата. Липсваха сродни черти в духовите на византийското средновековие и на романтичния Запад през XIX век. Липсваше и непосредният интерес.

В тоя момент дойде науката. Тя видя нова област за завоюване и реши да я завладее. Тая нова област можеше да ѝ помогне в разбиранията ѝ за византийската история, да ѝ открие нещо от забравения византийски изток, за който ѝ говореха само пътешествениците — художници, дипломати или любители на пътуването в мемоарите си, пътните си дневници или големите си албуми с гравюри. Първи възбудиха научно любопитство ранно-християнските паметници в Италия, както и големите базилики от IV, V и VI век — предшественици на романската архитектура.

Оттук можеше да се отиде лесно до Св. София в Цариград, както и до големите паметници на Константина Велики и Юстиниана, които можеха да се вземат, въпреки различията, като продукти на развитието на римската архитектура. Обаче, до разбирането на късно-византийската архитектура, на архитектурата след Юстиниана, науката не беше още стигнала.

Първото научно издание на някои цариградски църкви направи Залценберг в 1855 год. В него намираме най-напред Мирахор-джами в Цариград (базиликата на манастира Студион от 463 г.) с план, изглед на апсидата, на страничните стени, разрези и части от скулптурната украса — капители, архитрави и др. Един акварел ни дава представа

за мраморната облицовка по долната част на стените. След това иде план-разрез и част от украсата на Св. Сергей и Вахх (от началото на VI в.). Най-голямо внимание, разбира се, е отделено на Св. София. Поразен от хубостта на вътрешната мозаична украса, Залценберг е дал множество цветни таблици, които и до днес единствени предават блясъка и великолепието на тая украса. Той дава и два плана, много разрези и изгледи, които осветляват напълно структурата и архитектуриката на църквата. Св. Ирина (от 532 г.) е представена също с плана, разрези и изглед от апсидата, както и Килисе-джами — Айя Теотокос от XI в. и Пантократор (Зейрек-джами) от края на XI и началото на XII век, в която има също мраморна облицовка. Залценберг е обърнал внимание и на един от най-важните паметници — Текфур-сарай, който с великолепната си външна стенна украса е една от най-живописните сгради в архитектурата изобщо. С тоя голям албум, представляващ малко, но значителни паметници, се открива нова ера в изучаването на византийското изкуство. За паметниците в Гърция, България и Сърбия, обаче, още никой нищо не знае.

Изплаваха полека от забравя и паметниците в Йерусалим и Антиохия, въпреки че не са добре запазени. Те възбуждат обясним интерес. Има пътешественици-учени, които отиват и в Африка, обикалят често и Мала Азия. Залценберг публикува три плана и разрези, правени от Тексие, на куполни базилики в Мала Азия — Св. Климент в Анкира, Св. Никора в Мира, църква в Касаба (Ликия). Въпросът за византийското изкуство трябва да се сложи вече на разглеждане. Разбира се, ние сме далеч още от естетичното му оправдание.

Явно е, че когато Каниц започва изучаванията си има вече зад гърба си натрупани доста материали. Дават ли, обаче, тия материали представа за византийското изкуство? Какви обобщения са направили учените върху тях? Как е подготвен Каниц за своите изучавания?

Разбира се, учените, при наличността на толкова материали, трябваше да излезат с чест, когато разглеждат византийската архитектура. Франц Куглер, когото Каниц смята за „първостепенен художествен историк“, в своята история на архитектурата, говори и за византийската архитектура. Но той не я отделя и не я разглежда като самостоятелно изкуство. Тя е продължение на старохристиянската, под чиято рубрика я е поставил, и не носи всъщност нищо ново. Цялата християнска архитектура е подражание на античната. Той разглежда „главната строителна форма, като преобразено подражание на антични форми“; архитектурните подробности, като „непосредни заемки от античното“ или като „преобразено подражание на същото“.

Що се отнася до византийската архитектура, тя е „направила в известни епохи някои отделни изменения, които не били в състояние да изменят вътрешната ѝ същина или да образуват един нов стил. Тя останала, значи, до последните си разклонения част от старохристиянския художествен стил.“

По тоя начин, развитието на византийската архитектура бе отречено. Отречен е и отхвърлен евентуалният интерес на науката към това развитие. Нейният особен дух се таксува от Куглер като „фантастичен“. Той се обяснява със склонността на ориенталците към „фантастичното“. Куглер обяснява някои от нейните особености съвършено просто. Проме-

ните, които тя налага в плановите, се дължат на изискванията на култа, а начинът на архитектурно концепиране — на една склонност към пищна композиция, смело и силно въздействие, блясък и изобилие на отделните подробности. Всичко това той противопоставя на простотата, скромността и силата на западната средновековна архитектура — единствена, която се движи в рамките на класическите архитектурни закони и която е стилна. Дори великолепната архитектурна украса на Текфур-сарай е третирана като своеволно поставено украшение. „Късно-византийската архитектура е употребявала понякога във външността на сградите си пластично третирани подробности, но само като залепено украшение, а не като израз на органична художествена структура.“ Явно е, че Куглер не е могъл да чувствава особенния дух на византийската архитектура. Тя не се е подавала на неговите мерки, а не е могъл да я обхване с нови мерки, защото не е имал към нея никакво отношение, от което да извлече тия мерки. При това положение и с тия разбирания би тръгнал, навярно, Каниц в своите пътешествия, ако беше историк на архитектурата или поне архитект, който познава и адмираира големите епохи на архитектурен разцвет и знае всички дотогава известни златни правила на строителното изкуство.

В духа на византийската архитектура можеха да проникнат само хора, които бяха посетили нейните паметници. Те можеха да почувствуват странната ѝ хубост. Можеха да говорят с възхищение за нея. Не бяха, обаче, естетичните принципи на времето, които ги движеха. Беше само непосредното чувство към хубавото. При нейните паметници естетичните принципи на времето падаха. Не можеха да я обемат. Когато френският архитект Кушо заявява в 1842 година, че паметниците на средновековна Гърция „носят знака на гения“, ние сме сигурни, че през тия думи говорят не естетичните принципи на времето, а само непосредното чувство на автора към нещата. Това е явно и от обясненията, които той дава на тия архитектурни паметници. Той дори се извинява за възхищенията си към тях, защото чувствава, че няма да му повярват. „Те трябва да ни интересуват, казва той, от много гледни точки, защото са творби на един нещастен, заробен народ, който е могъл да запази толкова дълго време свещения огън на елините“.

Неговите бележки за историчния развой на византийската архитектура могат днес да ни се видят смешни, но не можем да не признаем, че той има чист от всякакви предразсъдъци поглед на откривател и че с непосредното си чувство за нещата възвестява нови естетични принципи. Пренесената от Изтока базилика е трябвало за него неизбежно да загуби много от първоначалната си форма, за да се измени съгласно изискванията на новото си отечество, „защото, казва той, това което е добро и съвършено за една страна, не може да се приложи за друга“. Творческият гений на древна Гърция, угасен от римското владичество, се запалва наново от християнството и Гърция отново блясва на Изток и дори влияе на западната архитектура.

Кушо разделя погрешно византийското изкуство на три периода, датира погрешно много паметници, отдава първостепенно значение на много маловажни факти. Но той гори цял от своето откритие. На всеки ред чувстваваме, че всичко, що е написал, изхожда от смелостта му и

от лишения от предразсъдъци негов разум, воден от дълбоко чувство за нещата.

Историци на архитектурата, като Куглер, въпреки че идат след него, не могат да възприемат неговите идеи, защото нямат неговото непосредно чувство. Те не са откриватели. Доводите на Кушо не са убедителни за тях. Може би, до известна степен, сам Кушо не е успял да бъде убедителен. Той настоява премного на епохата на Константина и Юстиниана. Премного прехвърля на тая епоха, от желание да се покаже, все пак, учен и да бъде логичен.

До идването на Каница, националните изкуства на балканските народи са непознати и непризнати. Делото на Константина и Юстиниана, като голяма ламя яде всички творби на творческия им гений. Техните паметници не са публикувани още. Дванадесетте гръцки църкви, които описва Кушо, с плановите и изгледите им, са единствените, до идването на Каница, публикувани паметници от архитектурата на балканските народи. Кушо е единственият, който е почувствувал хубостта им без, обаче, да съзнае напълно чувствата си и да обоснове възхищенията си. Византийското изкуство, въпреки Залценберг, Кушо и Куглер, си остава непозната земя. Един паметник само се ползува с заслужена известност — това е великолепната базилика Св. София в Цариград, която, подобно висока мачта на потънал кораб, стърчи над вълните, които покриват с забрава изкуството на няколко народа.

Нека признаем, че Каниц не започва изследванията си на църквите из България и Сърбия с ясното и определено чувство на историк на изкуството, който с изследванията си ще присъедини нови области към всемирната история на изкуството. Съвършено естествено е, че той не е бил и не е могъл да бъде подготвен за такава задача. Той е, безсъмнено, чел всичко, което е излязло до тогава върху византийското изкуство и не е могъл да не се повлияе от скептицизма на Куглера. В някои от неговите работи намираме дори влияния от научно установените тогава предубеждения.

Силата и достоинства на Каница, обаче, са в силата на непосредното му чувство. Колкото по-неподготвен е бил за задачата си, колкото и предразсъдъци да си е втълпил преди тръгването си, толкова повече ще расте фигурата му на човек, който, въпреки всичко, е имал ясно и просто чувство за нещата и скептичен, здрав поглед към всички предварително втълпени идеи. Тия негови достоинства проличават и от останалата му работа. Когато го разглеждаме, не можем да делим делото от човека. У него човекътъ прави делото. Той не е прост архитект, който се задоволява да прави планове, които всеки друг архитект би могъл да направи и чиято документална работа бихме оценили, без да имаме нужда да се спираме на личността му. В своята научна работа Каниц е творец. У него всичко е строго индивидуално и свързано с личността му. Обяснението на грамадните резултати от работата му бихме намерили само в личните му качества. Може би самият начин, по който той започва изследванията си, както ще видим по-нататък, му е помогнал. Но начинът, по който се започва една работа е пак индивидуална черта и ако една работа се започва добре, трябва да благодарим за това на човека, който я започва.

Каниц навлиза в изучаването на българската и сръбската архитектура чрез историята. Той познава нейните героични епохи, знае делата на вождовете, познава миналото им и е изпълнен с възторг към него. Плачевното им положение в дните, през които той кръстосва техните полета и балкани, усилват още повече симпатията му към тях. Паметниците, които той среща по пътя си, са свидетели на това героично минало. Те носят нещо от романтизма на старите времена. По стените им стоят полуизтрети потрети на отдавнашни царе. В тях са стъпвали именити монаси, светии, исторически лица. Те са реликви от юначни, славни времена.

Своя предговор към „Византийски паметници в Сърбия“ (1862) той започва с историчен увод, в който личи жар, дълбока симпатия и особено, за онова време, разбиране на архитектурните паметници. С своя прогресивен за времето си романтизъм, Каниц разбира изведнаж, че те са акумулатори на духовната сила на цял народ, че в тях е изляна творческата енергия на много поколения, че те са хубави и ценни. „Факт е, че тия паметници не са били до сега нарисувани, премерени или осветлени художествено-исторично, а от голяма важност е не само да почитаме техния произход и художествено-историчното им съдържание“, добавя той, сигурен, че когато науката разгледа сериозно тия паметници, ще признае непременно тяхната цена.

В това негово отношение към сръбската архитектура няма никакви черни петна. Думите му, нови за времето, просто изказани, са сякаш някаква аксиома, доказана преди хиляди години, която той само припомня на съвременниците. Тия думи свидетелствуват за ясна и здрава мисъл, която разрешава просто и бързо, водима от безпогрешно чувство към нещата, всички задачи и опростява заплетените въпроси до най-елементарната, но и най-здравата им същина, мисъл, за която здравото и истинско съждение е най-простият обект за постигане, защото го има в същината си. Тя не е модерната мисъл, но е прогресивна за времето си. Тя е мисълта на откривател. Предговорът на Каница е бърз и прост. „Настоящото няма за задача да опише и илюстрира с всичките им подробности отделните сръбски паметници. Иска по-скоро, по възможност по-сбито, с думи и картини да даде ясен, цялостен поглед върху тях, да осветли характерните им особености, да установи връзката им с традициите на византийското строителство и да определи често случайно попадналите извънредно интересни западни влияния“.

Завършекът на предговора има същите черти на яснота и твърдо съзнание за това, което се прави. Каниц е първият, който открива сръбската архитектура, но той не се колебае ни най-малко да каже: „Надяваме се, че този, предприет с различни жертви, опит за попълване на една важна празнота в историята на изкуството ще бъде добре посрещнат в кръга на хората, които обичат изкуството“. Цената на паметниците за него е неоспорима. Той е уверен в своята оценка.

В последния пасаж той се обръща към сръбския народ, комуто, също така, е уверен, че поднася ценен дар, с симпатия, която сякаш тъкмо паметниците на сръбското минало са му вдъхнали.

В описанията на шест църкви, чиито планове и скици той дава в „Византийски паметници в Сърбия“ личи навсякъде тая негова обич към народа, който ги е строил. Той събира легенди, исторични сведения,

прави сравнения. Неговият „Топографско-исторически очерк“ прилича на някакъв епос, изтъкан от балади. В фразата му има малко патос. Тя е гъвкава, стегната и ясна. Тя върви навсякъде весело, някъде тържествено, понякога става бавна и тъжна. Тя е изпълнена, на някои места, с хубави хвалебствени думи.

Той не успява всякога да датира точно паметниците, подвежда се често от легенди. Отнася малка хубава църква в Смедерево към 1010 година, когато тя е построена, навярно, в първата половина или средата на XIV в., прави и други грешки, но балканските паметници, дори до днес, не са имали друг по-въодушевен почитател от унгарския пътешественик. Хубавата триконхална църква в Смедерево, с живописните си фасади и украсените си с полуколонки конхи, над които се възвишава хармоничен хубав купол, е първата, която обръща вниманието му. Тя е първата църква от Моравско, в която се забелязват български влияния в строежа, но Каниц не знае това. Той се възмущава от варварството на строителите на прибавения после прътвор, който прилича на хамбар и отбелязва хубавата легенда, разпространена всред населението, според която църквата е била много векове под една планина, от която била изкопана.

Той дава легендата и за съграждането на църквата в манастира Раваница, която княз Лазар е искал да украси като никоя друга църковна сграда. „Църквата е трябвало да бъде украсена с сребро, скъпоценни камъни и перли, а куполите позлатени . . . но нахлуващите турци и битката при Косово-поле му попречили. Каниц разказва за съдбата на нещастния сръбски княз и за преместването на костите му. Църквата е построена под един хълм, укичен с хубава вековна гора. Петте ѝ купола издигат върхове към небето. Фасадите ѝ са украсени с полуколонки с големи украсителни арки, в една от които е вместен хубав кръгъл прозорец — розета. „Тая постройка някога, с стилността си и с съвършено органичната си направа, е имала много щастливо въздействие върху зрителя“ — казва Каниц. „Особено хубави и хармонични са четирите малки купола, които обграждат средния купол.“

А построената на р. Ресава църква на манастиря Манасия, големият украсен манастир на Стефан Лазаревича извиква у него възторг и удивление: „Нов каменен сводов мост води към десния бряг на реката и скоро пред посетителя се изправя една от най-великолепните постройки на Сърбия, а може би и на Европа — манастиря Манасия...“

„Тясно обградени от големи планини, силуетите на дванадесетте съвършено добре запазени тъмно оцветени кули правят несравнимо впечатление при сутрешно осветление. То се засилва още повече от отраженията на покритите с метал шест купола на малката светло боядисана църква, която се намира в средата на двора на замъка и която като скъпоценен камък на тъмен фон, се откроява живописна на тъмния ред на кулите“.

Този възторг не му пречи да види, че планът е копие от тоя на църквата в Раваница и да установи това, което едва шестдесет години след него френският византолог Габриел Мийе установи. Защото Каниц има не само отворена за всички хубости на света душа, но и здраво око, което вижда добре. За църквата в Жича, строена от Стефан Първовенчани, в която са били короновани седем сръбски крале, той установява,

че е запазен само плана. Интересната малка църква е била реставрирана в 1856 г. и, както при всички реставрации, обезобразена. За да стигне до Жича той минава през хубави местности. „Бихме отишли твърде далеч, ако опишем дори накратко приблизителната картина на пътуването из голямата, заобиколена с високи планини, равнина на Карановац. Все пак, за да характеризувам последната, трябва да спомена, че тя при топло слънчево осветление напомня живо великолепната Брианца между Комо и Милано“.

„В тази смеяща се равнина, между хубави селца, плодородни ниви и млади широколистни гори, се намира, в пълна противоположност с гореописаната църква, разположена в дълбоки и тихи планини, Жича, в която са били короновани седем сръбски крале, до Ибър, която иде между високи планини и се влиза в Морава до Карановац“.

Ние можем само да подозираме, как би описал Каниц тая легендарна църква, ако тя би стояла още в първоначалния си вид. Виждаме обаче, оттук как той възприема и по какъв начин се възбужда удивлението у него. Както при църквата Манасия, пейзажът играе голяма роля за него. Старите църкви, като тревата израсла в местността, са неотделни от пейзажа. Те правят с него едно цяло. Те са негови деца, бижуа, които го красят и които са сякаш негова есенция. Той е по-стар от тях. С него са свързани и легендите и преданията, свързани са и историчните събития, следите на които той почти вижда. Тия равнини, които се смеят; горите, които шумят и таинствените хълмове, които заобикалят старинните църкви, и под чиито склонове минават бързи и бистри реки, са неотделими от душата на историчните сгради, лежали там векове и остарели под песента на дъжда, на слънчевите лъчи и на ветровете. Така през пейзажа, историята и легендата, Каниц навлиза в душата на църквите. Това му отношение се дължи на особеното състояние на съзнанието и чувствителността му. Каниц е без предразсъдъци. Той не умува. Впечатленията му са свежи и непосредни. Той се радва на всичко хубаво и знае да го намери. Неговият темперамент е творчески и артистичен.

И след тоя хубав пейзаж, през който той минава, за да стигне до Жича; пейзаж, който пее за дълбокото минало, Каниц намира с болка, която се чувства в всеки ред, старата църква отдавна разрушена и подновена. „Обаче, от старата църква на сръбските крале, едновременно-ната великолепна стара църква в Жича, съществуват само основите“, казва той и дири остатъците от старата постройка — малкото стенописи привличат вниманието му. Той се любува на хубостта, с която са рисувани някои глави, на добре предадените изрази и за пръв път виждаме, как чудото на източната средновековна живопис прониква в душата му.

Реставрирана е била и известната църква в Крушевац, но тя е била много малко разрушена и реставрацията е засегнала само връхните части на стените, купола и кулата. Майсторите на църквата в Крушевац, творба на оригиналната сръбска моравска архитектура, са били под източно-българско влияние. Църквата блести от цветове, като многоцветните живописни месемврийски църкви. Хубавата ѝ кула виждаме два века преди това в Ясеновград и Месемврия. Тя има едновременно, обаче, всички черти на „моравската архитектурна школа с хубавите ѝ полуко-

лонки, конхите ѝ и великолепните ажурни розети. Сградата е една от хубавите църковни сгради на Балканския полуостров“.

Фактът, обаче, че църквата е била реставрирана, отнема много от радостта на Каница. Той я описва набързо, отбелязва хубостта на външната ѝ украса, но му липсва оня възторг, който видяхме у него при другите църкви и който ясно личи при описанието на Студеница — „царската лавра“, построена от Стефан I Неман през 90-те години на XII в.

Интересната църква в Студеница има по арките на прозорците и вратите си, както и по тимпаните на последните, хубави скулптури — плетеници с растителни мотиви, животински образи, образите на апостолите и две свещенни сцени. С рядка наблюдателност и интерес описва Каниц тия скулптури. За една ловна сцена той пише: „Това е истински лов, пълен с живот и движение в подробностите, които са стилизувани, но подобно на останалите скулптури напомнят с чудното си техническо изпълнение хубавите мраморни релефи в Сант-Амброджо в Милано.“ С не по-малко внимание той описва и хубавите фрески и реликвите.

*

Като разглежда в третия том на „Дунавска България“ паметниците на старобългарската архитектура, Каниц отбелязва:

„Това, което е останало от старобългарските постройки, малките описани в I том манастирски църкви Св. Врачи до Лом, Св. Троица до Белоградчик, както и някои други в западната Дунавска равнина, не ми създадоха високо мнение за любовта към хубавото на българските господари и техните приближени.“ Това негово мнение се влошило още повече, когато в лятото на 1871 г. Каниц за пръв път посетил прочутия Царевград—Търново и загледал неговите църковни паметници.

Действително, от великолепните сгради на двете български царства не е запазено почти нищо. Каниц отбелязва, че турците са разрушили всичко. Той вярва, че това, което случайно е останало, не може да даде никаква представа, за старобългарското изкуство. Но, естествено, той не може да се запали със същия огън и симпатия, които горяха по всяка страница на неговите „Византийски паметници в Сърбия“ и при разглеждането на „Старобългарските византийски паметници“ той е видимо разочарован.

Каниц не е знаел за откритата през 1900 г. голяма Абобска базилика, която е дълга 99 м. Той не е знаел, разбира се, и за великолепната „златна“ Симеонова църква в Преслав. Основите на многобройните църкви по Трапезица в Търново не са били открити още, както не са били открити и тия на патриаршеската църква в Царевец, която е била много по-голяма от всички гореизброени сръбски църкви. А много от хубавите сгради, в които явно личи силния творчески дух на българския архитект, проявил се във всички създадени от него паметници, стоят още заровени в земята.

В думите на Каница се чувства не само разочарование, а и болка. Колко малко е останало от великолепните сгради на големите български царе — владетели на Полуострова!

Той не минава, обаче, бегло и повърхностно над тия паметници. В малкото, което е останало, иска да открие все пак следите на миналото

величие. Разглежда всичко внимателно, с особена обич, усилена от болката му, с бащинска любов към народа, който ги е създал. Единадесетата глава на първото издание на „Дунавска България и Балкана“, озаглавена „Старобългарско-византийски архитектурни паметници“, е първата история на старобългарското изкуство. Тя ни дава това, което Каниц е смогнал да събере през време на пътуването си.

Нека признаем, че той не е могъл да извлече всичко от малкото паметници, които разглежда, тъймо защото са малко и го е страх да извлича от тях големи заключения. Освен старата църква в Никопол, неговите бележки засягат Търново и Месемврия.

За търновските паметници той отправя писмо до Иречека, който му събира всички известни дотогава исторични сведения за тях. Писмото на Иречека е документ, който показва още веднаж сериозността, с която Каниц се отнася към своята работа. Той търси, по описанието на чешкия историк, старите църковни паметници в Търново. По това време, обаче, както казахме, голямата патриаршеска църква в Царевец не е още разкопана, не са разкопани и седемнадесетте църки по Трапезица. Това, което Каниц намира в Търново, не оправдава очакванията му. Той търси голямата лавра „Св. Четиридесет мъченици“, но намира на нейното място турската джамия Кавак-Баба-текеси-джамии. Той знае, че църквата на „голямата лавра“ е била построена от великия цар Иван Асен II в 1230 г., след битката при Клокотница, която осигурява на българския владетел целия Балкански полуостров. Намира на един от стълбовете надписа на царя, публикуван преди това от Даскалова, но не може да разбере, че сегашната джамия е построена върху основите на старата църква и не знае, че тия основи стоят дори до 3 м. височина. Стените на джамията са били замазани по турския обичай с вар. Сриналата се пръст от хълма, който се издига нагоре, е затрупала цялата ѝ източна част, заедно с апсидите. Северната стена е цялата подновена. Каниц не е могъл да види и останките на южната, на която днес още личат наченки на пиластрите, които са красели южната фасада и по които, с опитното си наблюдателно око, сигурно щеше да познае старата църква. Но нещо смътно, нещо неопределимо кара Каница да направи плана на тая турска джамия, която, мисли той, е построена на мястото на стария паметник. „По моя молба ходжата отвори вратите на джамията; обаче, вътрешността напомняше византийска постройка също така малко, както и линиите на плана.“ Каниц не казва нищо повече. Той намира върху един от стълбовете и стария надпис на прабългарския хан Омортага. Разглежда бавно стените с надежда да открие нещо, да намери следа от миналото. Ходжата бърза и посетителят трябва да излезе, трябва да си върви. Под жилището на ходжата, обаче, в някогашния притвор на църквата, той намира остатъци от замазани стари стенописи. Но те са много развалени и не може да разбере от кое време са. Великолепните капители, които служат за бази на колоните, в южния, правен от турците, портик, са за него единствените автентични остатъци от църквата на голямата лавра.

Разочарован е останал Каниц и от митрополитската църква „Св. Петър и Павел“. В първото си пътуване той не е знаел за писаното от българина Григори Цамблак, киевски митрополит, за разрушаването на Търново от турците и събарянето на голямата царска и патриаршеска

църкви на Царевец. Той е мислел, че „Св. Петър и Павел“ е старата църква на българските патриарси. Малкият храм, обаче, изглежда е бил построен във времето на Търновския църковен събор към 1350 г. и до края на века е бил, може би, само една махаленска църква . . . Невъзможно е тая, едва ли по-дълга от 16 метра и по-широка от 8 метра, църква, която носи незначителен купол, да е била прочутата катедрала на могъщите царе, които понякога са развявали знамената си от Тиса до Черно море“ — пише той.

В описанито и плана на църквата, които той дава, има грешки. Надали би могло, обаче, да бъде другояче. След разочарованието, което е изпитал, едва ли си е взел бележки на самото място и надали е направил целия план. Рисунката, която дава на вътрешността на църквата, също не е точна. Но в нея той се е помъчил да предаде особеното настроение, което в тая малка, но като всеки византийски храм, пълна с мистика и тържественост църква. „Тържественото впечатление от вътрешността, за която моята скица дава само слаба представа, се увеличава от строгите, в по-голямата си част добре запазени стенописи, които покриват целите стени, от основите до купола, в който царствува на трон, заобиколен от ангели, Христос.“

Тук, както в всички църкви, има надгробни камъни с надписи. Тук е погребан известния, по изгарянето на българската патриаршеска библиотека, грък — митрополит на Търново, Иларион. Над гроба му е гравирани каменна плоча хубав надпис.

Близко до църквата „Св. Петър и Павел“ е била съвършено разрушената сега църква „Св. Богородица“, чиято архитектура е била подобна на тая на първата. Каниц не ни дава план, но от рисунката, която имаме, се вижда особената живописна украса на фасадите ѝ — такава, каквато я виждаме и в следващата църква „Св. Димитър.“ Тая украса, с цветните ѝ глинени панички, е характерна само за българската архитектура. Тя се състои от редуващи се еднакви псевдо-конструктивни ниши, които дават особен архитектурен ритъм на фасадите. Градежът им придава живописен вид. Белината на каменните пояси се редува с червенината на тухлите. Каниц е видял тая украса в Цариград, в Текфур-сарай, и мисли, че тя е дошла в България от византийската столица. Той обича тая украса, рисува постоянно части от фасадите на църквите, но въпросът за нейния произход му остава тъмен и неуяснен.

Според легендата и писмените източници, църквата „Св. Димитър“ е била осветена в 1186 г., в деня на прогласяването на второто българско царство. Старите стенописи, от които днес са запазени слаби остатъци, са били покрити с пластове от по-късни — от XVII в., по които Каниц отказва да датува църквата от XII в. и мисли, че легендата за съграждането ѝ е неверна. В думите му проличава пак практичният му и критичен ум. Той анализира фреските, спори, привежда аргументи в полза на твърдението си. Църквата не може, според него, да датува по-рано от последните десетилетия на XIV в.

Много важно е описанието, което той дава на никополската църква „Св. Св. Петър и Павел“, която сега е полуразрушена. Без скицата и описанието, които той дава, ние не бихме знаели, че тя е имала куполи над притвора си. Без двете рисунки на прозорци и подробности от външната украса, не бихме имали пълна представа за нея. Каниц настоява

много върху нея. Той я намира „с веща строителна техника, интересна архитектурно, извънредно интересен паметник“.

С не по-малко възторг говори той и за месемврийските църкви, между които е намерил много необикновено чисти типове на източно-римската централна конструкция и, за очудване, няколко постройки с старохристиянски по произход планове“. Имената на църквите той е сбъркал в бележките си. Самото му описание не е изчерпателно. Планове не дава. Причината за това му леко отнасяне към месемврийските паметници, от които той се възхищава безрезервно е, че не е сигурен в българската им принадлежност. Той не казва това изрично, но от факта, че намира месемврийски влияния върху българската архитектура, както и че един ред по-горе говори за византийско влияние и дори за византийски майстори в България, се вижда ясно, че той смята паметниците на населения тогава с гърци български град за византийски паметници. Грешката на Каница е грешка, която би направил всеки историк.

Един археолог, разбира се, би се водил само от законите на чистата история на изкуството, без да се влияе от етични или отнасящи се към политическата история факти и обстоятелства. Ние не можем да вменяваме в грях това отношение на Каница към месемврийските паметници, защото дори до днес историята на отделни области на византийското изкуство, които не са още добре изследвани, официално се определя по историчните периоди.

Ето защо Каниц пристъпва несмело към църквите на Месемврия и описва бегло само три от тях — най-забележителните. Рисунката му на църквата на Пантократора е важна, защото ни дава някои подробности, които сега са изчезнали.

Каниц, обаче, не работи само на дребно. В бележките си към всичко той е склонен към обобщения. Тук още веднаж проличава яснотата на ума му. Той се ориентира с голяма леснота в най-трудните и най-заплетените въпроси. Най-важното е, че той знае до къде може да отиде в заключенията си. Не надхвърля никога реалните възможности. Въпреки, че всичко, което казва е ново и неизвестно до тогава, той не рискува никога. Новаторите и откривателите държат винаги на идеите си и са склонни да обяснят всичко с тях. Каниц указва просто и ясно своите идеи, без да се бори за тях и без да се мъчи да ги прилага навсякъде, на всяка цена, и с това да ги направи по-убедителни. Той не ги смята за идеи, за него те са само заключения, които произлизат просто и логично от фактите. Странно е, че у него — немски възпитаник — липсва повлияният от философските системи дух към синтеза, която така много пречи на известна част от германските историци на изкуството. Трябва да се отбележи, че умът на Каниц не е спекулативен. Той е практичен. Каниц е, освен това, до известна степен сантиментален, но тая сантименталност не му пречи — тя му помага да вникне в нещата.

Той познава добре двата творчески центра, в които се е развивала средновековната архитектура — Цариград и Запада. Изкуството на балканските народи той поставя под влиянието на първия център. Известни черти, които е видял на Запад, той взима за признаци на западно влия-

ние. За стенописта му е известен друг център — Атон, чиято слава, след докладите на Дидрона, расте из цяла Европа и става легендарна.

Тая проста схема, която на пръв поглед всеки би могъл да направи, има това достоинство, че е приложена с проникателност и метод. В нейното прилагане откриваме най-големите достоинства на Каница. Не че той няма грешки. Грешките му са много, но това са грешки на епохата, които произлизат от малкото натрупани знания тогава, от малкото познати паметници и поставени въпроси. Ние не можем да разглеждаме Каница само по реалните резултати от неговата работа. Тук трябва да изтъкнем главно човека.

Най-важното от научните му достоинства е неговото понятие за традиция и за развой на архитектурата. Доколко всестранно и пълно разбира Каниц работата си, виждаме от постоянните му препращания към старата цариградска архитектура и усилията му да свърже българските и сръбските паметници с старата византийска традиция. Главната характерна черта на византийската архитектура за него е куполът. В това отношение, Св. София в Цариград е представителна и за малките балкански църкви. Многобройните паметници, които той среща в пътуванията си, обаче, не подражават на формите на Св. София и Каниц заключава, че късната византийска архитектура върви по съвършено други пътища. Плановете на църквите образуват гръцки кръст — най-характерния им белег. Те принадлежат на късния период на византийския стил, в който обикновеният юстиниановски начин на градеж е изоставен. Многобройните колонии, които характеризираха първия византийски стил, са сега намалени само на четири стълба или колонии.

Разбира се, това обяснение за развитието на византийската архитектура сега изглежда непълно. Тогава, обаче, то е било единственото научно обяснение. То е важно и защото в него Каниц пръв открива и характеризира късната византийска архитектура, чийто особен тип църква е кръстовидна, куполна, четириколонна сграда.

Разликата между юстиниановите и късно-византийските църкви не е схваната достатъчно добре. Каниц е, както вече изтъкнахме, наблюдателен, но той не познава всички паметници. Той забелязва погрешно, че външната украса на българските и сръбски църкви се дължи на византийската традиция. Фантазията и разнообразието на винаги оригиналната украса на старите византийски църкви характеризуват, според него, късното строително изкуство и на тия два народа. В повечето църкви той среща простата и стара, „приложена още в Евсевий в църквата Св. Апостоли в Цариград“ украса —меняващите се легла от тухли и камъни. „Силно изтънени, без издутост и неукрасени, повечето от сръбските колонии отговарят на християнските си прототипове“, намира от друга страна той и това го заблуждава.

Интересно е, че той идва понякога до заключения, до които са дошли съвременни археолози, след като са изследвали почти цялата византийска архитектура, която той тогава, естествено, е малко познавал. Така, тройният прозорец в апсидата на Студеница той съпоставя с тия на Килисе-джами в Цариград. Петте купола на църквите в Раваница и Манасия отнася също към цариградската архитектура. Общото му заключение върху балканските църкви намираме в тия думи: „И при все това ние получаваме в тия църкви, в които някогашното великолепие

на Св. София се е само слабо отразило, нещо от често описваното силно впечатление на тая величествена, непостижима, великолепно постройка“.

Той намира, обаче, българските паметници по-близки до византийската архитектура. „Докато въз основа на това бих могъл да поставя архитектурните творби на сръбските крале, като интересни звена между чисто византийските и романо-готическите пострройки от XII—XIV в. в Европа, аз не мога да твърдя същото за старобългарските църкви. Трудно е, въобще, да се произнесе човек окончателно върху тях, тъй като голямата част от тях е станала жертва, както вече казах и по-горе, на религиозния фанатизъм на настъпващия ислям. Това, което е останало, като например главно църквите в Търново, показва, че религиозните паметници на българските владетели, много повече отколкото тия на сръбското господарство, са останали верни на традициите, установени от майсторите на Юстиниана“.

Сърбия се намира в периферията на византийското влияние. Тя граничи с периферията на западния културен кръг. Естествено е да се помисли, че тя е търпяла известни западни влияния. Тая идея, както всички идеи в посочените студии, не е у Каница а priori и обстоятелството, че Сърбия се намира близо до Запад, не е могло да не упражни известно влияние върху него. Тая вярна идея се заражда у него тъкмо от две наистина западни черти, които той е забелязал в Студеница и Павлица.

Порталът на Студеница му напомня западните портали. В малката църква в Павлица той вижда капители, които е виждал в една църква в Нюрнберг. Днес, като познаваме почти цялата архитектура на византийския свят, можем да потвърдим тия негови заключения. За един методичен човек и тогава, обаче, те не са могли да бъдат случайни, тъй като за известни други особености, които днес ние бихме отнесли към кръга на Византия, тогава не са били открити паралели на Изток. Така Каниц намира, в известни случаи дори и погрешно, но логично за онова време, много други западни черти.

Той намира, че в орнамента липсва големия стил на първия византийски период. Той е изтъкан за него от смес от западни с източни форми.

Грешките, които прави Каниц се дължат на липсата на особени изследвания и на общ поглед върху цялото византийско изкуство. Ние няма да говорим за грешките на неговите планове, тъкмо защото тия грешки са били необходимо неизбежни. Каниц не е могъл да предполага, както и никой негов съвременник не е могъл да разбере това, в какви подробности ще се впуснат бъдещите изследвачи на византийската архитектура и не е могъл да подозира, че и най-малката черта в един план ще има значение в бъдещите изследвания. Никой не би могъл да предполага, колко заплетени ще се укажат въпросите около източното средновековно строително изкуство. Никой не би могъл да знае, колко различни и противоречиви теории и хипотези ще възбудят тия въпроси и как най-малката подробност в плана ще има голямо значение. Плановите на Каниц са само бележки, които илюстрират описанията му. Ние не можем да разчитаме сега на тях. Повечето са правени не на самото място, а после, по бележките на неговия пътен дневник. Има, обаче, планове, на които до известна степен можем да разчи-

таме — като например съвършено простия план на изчезналата малка църква в Вратарница в Сърбия, която въпреки всички грешки, които може би Каниц е направил, не е могла в никой случай да бъде от друг тип освен от този, който ни показва неговия план.

Ние бихме говорили по-скоро за грешките на изложението му и то тъкмо, защото те ни откриват ясно известни черти на човека. Нека да кажем предварително, че те не говорят лошо за Каница. Напротив, те показват още по-настойчиво известни страни на достоинства му. Те не са грешки на метод, напротив, показват методичността му. Така, например, той взима малката църква в Студеница за баптистерий, без да знае, че баптистериите не се срещат в византийската архитектура след X в. Тая грешка показва, как внимателно и всеотдайно се е осведомил Каниц за византийската архитектура. Той си е взел бележки за различните части на църквите, различните им прибавки и верен на своя метод, по който установяването на традицията е най-важната работа, ги търси в късната сръбска архитектура. Грешката се дължи на малкото знания, които е имал Каниц върху източната средновековна архитектура или по-скоро на малкото познания, с които е разполагала епохата по този въпрос. Начинът на работата, обаче, по който той постъпва, за да направи тия грешки, е единственият методичен начин в историята на изкуството, по който можеше изобщо да пристъпи към него. Тоя метод има достоинства, че създава връзката, която необходимо трябва да съществува между ранните и късни периоди на един стил. Той може да доведе до грешки и тия грешки са неизбежни, но той е без съмнено един научен метод.

Ако трябва да говорим по-нататък за грешките на епохата, които забелязваме и у Каница, трябва да разгледаме отношението му към стенописите. Византийската стенопис започва да става ясна и да се цени на Запад само от двадесетина години насам. Първото изследване на византийски стенописи дължим на френския учен Дидрон, който в 1839 г. обикаля манастирите на Св. Гора. Откритието на Дидрона би могло да популяризира старото изкуство на свещения полуостров и то наистина го прави известно, но заедно с великолепните стенописи, той открива и знаменитата Ерминия — ръководство за иконописеца, съставено в XVIII в. от атонския иконописец Дионисий от Фурна, в което освен съвети от различно естество, които се отнасят до работата на средновековния художник, са определени точно различните сцени, които той трябва да изобразява, с най-малките им подробности. Тоя наръчник, който Дионисий от Фурна е съставил по своя инициатива, биде датиран от Дидрона към XV в. и беше взет за „канон“, наложен на иконописците официално от църквата. Тая грешка доведе до катастрофални резултати. Сметна се, че византийският иконописец е бил несвободен и неоригинален в работата си, че неговите творби са били не творчески, а занаятчийски, че той е копираля сляпо предписанията на тоя канон, установен в XI в. от църквата като неизменен. Думите, които Дионисий е написал, за да направи своята книга по-убедителна, а именно — „Рисуването на светите образи ни е предадено не само от отците, но и от светите апостоли и дори, според мене, от самия Христос“ — бяха взети буквално и цялата византийска стенопис от XI в. насам биде отречена.

Остана да блести само едно име — Мануил Панселинос, за когото Дионисий пише в своя наръчник така: „След като работи в много удивителни църкви в Светата гора, които той украси с великолепно живописи, тоя художник се издигна до такъв блясък в познанията на изкуството си, че беше сравняван с пълния блясък на луната. Той се издигна над всички стари и нови художници, както се вижда от творбите му.“

Тоя легендарен художник, който е живял в началото на XIV в., биде поставен в XI в. и бе признат за голям гений, който е сложил едва ли не основите на новата византийска живопис. Не бяха познати от него, обаче, никакви творби и той си остана само една легенда.

Тия две грешки на епохата, в която е живял Каниц, бяха фатални. „Канонът“ беше портпарола, който придружаваше всяка дума, която се отнасяше за византийската живопис. Той беше много удобен, защото тогава никой не можеше да я разбере и почувствува, и с него епохата извиняваше неразбирането си. Той стана така абсолютно верен, че никой не се съмняваше в него. С това идеята за „канона“ пречеше дори на лишени от предразсъдъци хора, които при това имаха непосредно чувство към нещата, като Каниц.

В отношението на Каница към източната средновековна живопис има два различни момента. В първия от тия моменти той дава дан на епохата и на грешките ѝ. Доколко теорията за „канона“ му повлиява, виждаме от следните думи, с които той започва малката глава върху стенописите в „Византийски паметници в Сърбия“: „В областите на някогашната византийска държава, на внимателния посетител на църквите прави впечатление непонятната еднаквост между отделните изображения на един и същ сюжет“.

След това е изложено откритието на Дидрона: говори се за Ерменията на Дионисий от Фурна, за думите на последния, че рисуването на светите икони е предадено от апостолите и дори, по негово мнение, от самия Христос. „Виждаме, прочее, казва той, какво робско подчинение се е изисквало от живописеца спрямо традиционните форми; живописиста е била надзиравана не само от теолозите и монасите, но е била упражнявана почти изключително от последните“.

Каниц повтаря и легендата за Панселинос и се подхлъзва още повече. Той отива дори много далече и казва със сигурност, че сръбските паметници са били покрити със стенописи „от ученици на прочутия по фреските си в Протатон и Карейя художник Панселинос.“ Докато за архитектурните паметници той беше до известна степен подготвен, тук проличава явно, че няма основни понятия за нещата. Докато, обаче, за византийската архитектура е все пак писано нещо, до тогава за живописиста, освен книгата на Дидрона, не е имало нещо. Явно е, че при незаинтересоваността на тогавашната наука към тая област на византийското изкуство, Каниц не е могъл да се отърве от общоприетото мнение.

Вторият момент в отношението на Каница към тоя въпрос, обаче, е свършено друг. Нали бихме останали учудени, ако дори и тук не открием наблюдателността му и лишения му от предразсъдъци здрав разум? След данта, която дава на общоприетите мнения и на съвременната му наука, той сякаш се освобождава от някакъв товар и за

става, като дете, което нищо не знае и няма никакви предразсъдъци, пред стенописите на сръбските църкви. И пръв от всички византолози, от всички големи умове на XIX в., които са се занимавали с византийското изкуство, казва, макар и несмело: „Противно, обаче, на Дидрино-вото съобщение за постоянно еднаквото, робски следвано пространствено разпределение на отделните изображения в гръцките, македонските и тесалийските църкви, ние намираме в някои сръбски едно доста свободно движение.“

Така той надхвърля изведнаж това, което много големи историци на изкуството, като Уртик, не могат и до днес да разберат. В тая фраза личи, че ако беше видял лично гръцките, македонските и тесалийските стенописи, той щеше да каже и за тях същото.

Това лично негово мнение го сякаш окуражава. Той застава, без да го е грижа за Дидрона и за общоприетото мнение, като се абстрахира и от своите лични вкусове на западняк, пред чудото на източната средновековна живопис и остава само своето непосредно чувство към нещата да говори за тях. „Рисунката в старите сръбски фрески е обикновено строго стилизувана. Главите са красиво оформени, изразите — сериозни, профилите — благородни. Понякога образите на кралете са сполучливо индивидуализувани . . . често главите са оживени вътрешно . . .“ В тия думи познаваме пак нашия Каниц, с чист поглед върху нещата, осланящ се само на силната си интуиция и скромен в заключенията си.

Ентусиаст, прогресивен романтик, човек без предразсъдъци, Каниц изплава от миналото пред нас като голяма фигура. Той е човек със сърце и чист поглед върху нещата. Той знае да се радва, да обича хубавото, което е видял. Той е едновременно и човек с здрав критичен разум, който знае да преценява нещата. Важното е, че тия две негови качества не са латентни и не му служат само в живота. Той ги влага в своята работа на учен и откривател. Каниц открива изкуството на два народа и едновременно открива за пръв път късното византийско изкуство. Той е и един от първите му почитатели, и един от първите които са разбрали странната му хубост.

П. ВОЛОВ И Г. БЕНКОВСКИ

ИВ. П. ОРМАНДЖИЕВ

Двойното робство на народа ни създаде раздвоеност и в българското Възраждане. Свободата, като общ идеал на българския народ, бе също разделена на два вида: духовна и политическа. Дейците за осъществяването на тия два вида свобода се обособиха в два враждуващи лагера — еволюционисти и революционери, които взаимно се отричали, сякаш са действували в неприятелски страни, за свободата на два неприятелски народа. Методите и темпераментите на тия взаимно-отричащи се дейци са ги отдалечили до такава степен, че и като строители на освободената в 1878 год. България, те продължават предсвободителната раздвоеност, при друга обстановка и с нови имена: консерватори и либерали. В по-малка или по-голяма степен политическата действителност на днешна България, и при управлението на консерватори, и при управлението на либерали, е страдала от един и същ недъг, от една и съща детска болест: раздвоеност, различие между думи и дела, между теория и практика, идеология и действителност. Затова Стамболов, от голям демократ на теория, като член на либералната партия, щом взел властта, почнал да се разпорежда като диктатор, сякаш е управлявал някоя неприятелска страна. В политическата си ярост е отишъл до там, че е лишил от свобода и шефа на либералната партия — Петко Каравелов, образцов представител в нашия политически живот на съгласуваността в думи и дела, истински борец на теория и практика за свобода и демокрация.

Противоречието между двамата видни либерали, които са имали една политическа идеология, но са си служили с различни методи и средства в управлението на страната, намираме и в апостолската дейност на Панайот Волов и Георги Бенковски. И двамата са проповядвали политическото освобождение на българския народ чрез въстание, революция, ала организирането на народа са вършили по два различни метода — съзнание чрез убеждението и налагане чрез терор, последният от които, като средство, е отрицание на преследваната цел — освобождението на народа.

Българската действителност и днес още страда от това противоречие между идеологии и отричащи ги системи на действие. Някои теоретици проповядват, че това различие е неизбежен етап на преходността, която неминуемо ни водела към пълно равенство и общочовешко щастие. За тяхно нещастие, тая детска болест са прекарали и други народи, у които виждаме да се управлява демократично и свободно, без да се нарушава равенството и личната свобода на политическите противници. Противоречието, следователно, между идеология и практика, теория и действителност, не иде от социалния и политически строй, а

е в зависимост от процеса на едно продължително и правилно обществено възпитание. Първото условие, за да стигне всеки народ до това разбиране за свобода и демокрация, е желанието да се поучаваме от нашата и общата история с примерите, които ни дава. За такъв пример може да послужи революционната дейност на Волов и Бенковски, на които се спираме по случай 70-годишнината от смъртта им.

Панайот Ванков Волов (1847—1876) е роден в Шумен, а Георги Бенковски (същинското му име е Гаврил Хлътов) — в Копривщица. Те са били връстници, но различни по занаят, възпитание и образование.

Под влиянието на майка си Волов е станал по характер женствен. Със средствата на един благодетел, той е учил около шест месеца в Букурещ, след което 18-годишен отишъл в Болград, Одеса и се настанил за учение в известния южнославянски пансион в гр. Николаев. През 1873 г. Волов прекъснал учението си по болест и неочаквано се върнал в родния си град, след седемгодишно престояване в чужбина. Същата година бил назначен за учител и директор на Шуменското класно училище.

И Георги Бенковски имал еснафски произход. В отличие от Волов, по занаят той останал в съзия важен слой на българското Възраждане, без образование, но с житейска опитност, присъща на повечето наши тогавашни занаятчии, които се отличават със своя борчески патриотизъм и устрем в частните си и народни работи. Като абаджия, той стъпил в съдружие със свой приятел в Копривщица. За по-голяма печалба отишъл в Цариград, отдето се прехвърлил в Смирна. Там станал известно време гавазин на персийския консул, след което напуснал, за да странствува, докато неспокойният му дух го отвел в редовете на българската революционна емиграция в Ромъния.

Волов бил висок, сух и мургав, с блестящи очи, жив, волеви и пъргав човек. Скромната си външност и демократични обноси той запазил и като апостол на Панагюрския революционен окръг. Неговият помощник, обаче, обръщал голямо внимание на външността си, с която главно имал голям успех сред въодушевеното население на окръга. Захари Стоянов описва така първата си среща с Бенковски в с. Баня, Панагюрско, в къщата на поп Груйо: „Висок, непознат човек, с морав фес на главата, високи ботуши на краката, опасан по гърдите с много ремъци, на които висеха два револвера, кама, чанта, телескоп, с една реч напреде ми стоеше страшен човек.“ Зад гърба му стоели около 10-20 души „облечени с черни колчаклии потури, с чифте пищови и дълги ятагани на пояса, с шишенета в ръце . . . и дръжките на ножовете им, широки на края, като просфорник.“ Омаян от тоя вид на Бенковски, З. Стоянов пише за себе си: „И ние сме били апостоли!“ — и завършва, че „не само в нашия IV окръг, но по всички други окръзи из България, не е имало апостол, който да се държи като Бенковски, да се явява по селата накичен с оръжие и заобиколен с 10-15 души адютанти; а всеки е в състояние да разбере, какво впечатление е произвеждал той и на така въодушевеното население. Ето едно главно условие на неговия успех.“

В архивния отдел на Народната библиотека няма документи за революционната дейност на Волова, а за Бенковски има само едно писмо с дата 22 август 1875 год., адресирано до Тама Сликара (Хитров). На са-

мото писмо Стоян Заимов е писал: „Това писмо е писано с ръката на Бенковски. По датата се вижда, че е писано в деня, когато пристигнал в Цариград с момчетата, за да го подпали. Писано е или до Савата, или до Тодорчо, живущи в Букурещ, негови ортаци по хлебарство и по контрабанда на тютюни. По съдържанието на писмото се разбира, че той искал да съобщи, че се намира в Цариград, като с това искал да скрие целта на дохождането си в Цариград“. За да е ясно, защо Ст. Заимов именно е поставил тая бележка върху писмото на Бенковски, трябва да се знае един важен момент от историята на нашето външно-революционно движение през 1875 год., в който излизат на сцената и Бенковски и Волов.

Известно е, че през тази година Херцеговина въстана. Нашата революционна емиграция свикала събрание в Букурещ, с цел да се обмисли по-скорошното въстание и на българския народ, за да се увеличат затрудненията на Турция и същевременно да се постави и българското освобождение пред европейската дипломация, наред с херцеговинското. Събранието се състояло на 12 август 1875 год. под председателството на Панайот Хитов. Понеже нямало време за създаване на всенародна вътрешна организация, определили само три революционни окръга: Ловчански с П. Волов, Търновски с Иван х. Димитров и Старо-Загорски с Стамболов. Стоян Заимов бил натоварен да запали Цариград от няколко страни. Той отишъл там с Бенковски и още 4 души, но се върнали без да го запалят.

Как е попаднал на това събрание в Букурещ П. Волов, който през 1873 год. станал учител в родния си град?

В Шумен, наред с учителската и директорската си работа, Волов влязъл във възстановения революционен комитет. При сватбата на една българка и един френски инженер станало стълкновение в града между чужденци и българската революционна младеж. За това стълкновение властта арестувала Волов отвела го в Русе, отгдето той избягал в Ромъния и заел челно място сред революционната емиграция в един момент, когато Любен Каравелов се оттеглил от революционното дело, подето и продължено от Хр. Ботйов и Ст. Стамболов с нов устрем и въодушевление.

Известно е, че с изключение на незначителното раздвижване на Старозагорския окръг, в другите два окръга нищо не станало. Волов нямал вина, загдето не се дигнало за късо време въстание в Ловчанския окръг, където той не познавал хората, нито пък те го познавали.

След тоя неуспех и на Волов и на Бенковски, те били натоварени от новия революционен комитет в Гюргево да организират Панагюрския окръг за въстание през 1876 год. Сега Волов, като апостол, с псевдоним Петър Ванков, се отправил за Турция с помощника си Г. Бенковски. Според З. Стоянов, тия апостоли преминали „по гладката повърхност на замръзналия Дунав в една грозна нощ“. Те „вървели един подир друг, като двама другари, които се държали за ръцете, за да пазят равновесие по хлъзгавата равнина; облечени в черни мушамы, с по една малка чанта в ръка.“ В тия чанти „се съдържало всичкото им богатство“. Като излезли на българския бряг при Оряхово, на другия ден Волов и Бенковски отпътували за Бяла Слатина — Враца и оттук за своя окръг. Преди да влезат в него, те започнали дейността си в Клисурса, дето се очертават

техните два различни метода на организиране. Докато Волов, след като отбелязва успехите на народното образование и минава неусетно пред първите двама събеседници върху необходимостта да „добием, както всички народи, отделен, свой държавен и политически живот“, без който „никога не можем да мечтаем, ни можем да мислим за истинско щастие“, и ги помолим искрено и свободно да се изкажат „по кои други пътища има надежда нашето отечество да излезе от днешното плачевно състояние и се упъти към действителен напредък и щастие“, Г. Бенковски, „който мълчал до тогава, става и предлага на двамата клисурци да дадат клетва“. Последните били: учителят Хр. Попов и Петър Хр. Павурджиев. Понеже те се смутили при поканата да образуват революционен комитет, Волов продължил да ги убеждава с думи, които напълно го характеризират като революционер и като нравствена личност, а същевременно го очертават по метод и темперамент като напълно противоположен на Бенковски.

„Нима е похвално, продължил Волов пред Попов и Павурджиев, да изливаме своя патриотизъм, когато би послужил да украсим своите речи или пък да се стараем да развием народното чувство у други, а своето да оставим да тъпее? Ако учителите и по-учените и развити хора се откажат да помогнат на своето отечество, което загива; ако те останат несъзнателни и безчувствени към тази погибел, кои други ще я съзнаят и почувствуват? Народът, измъчен ужасно, кипи и е готов на всички жертви, но кой ще го подкани, убеди и поведе? Аз се срамувам от себе си, когато усетя, че страхът от смъртта ме кара да изменя на отечеството, а това вярвам чувствуват всички, които милеят за отечеството, но не го обичат достатъчно и го изоставят“ . . . По-нататъшният разказ на Хр. Попов се отнася за наставленията, които Волов дал за образуването на комитета, привличането на нови членове, писането на секретни писма, създаването на „тайна полиция от верни и решителни хора“ и т. н.

С една дума, Волов излизал от схващането, че народната революция трябва да се върши със съзнателни привърженици. Онези, които ще жертвуват живота си за народната свобода, трябва да знаят всичко, за да им е ясно делото, на което ще служат безвъзмездно и безкористно.

Друг се очертава Бенковски още при тая среща. „Той не приказва, не убеждава, а става и направо предлага клетва. Под влияние на какви чувства ще я дадат закълнатите, убедени ли са те в нейната необходимост, желаят ли, най-сетне, да участвуват в подобно дело, това не го интересува. За него разумът и убеждението нямат стойност — всичко е волята. А волята е сила, най-често сила на едного над мнозина; тя иска да се слуша само нейната дума, сиреч, неговата — на Бенковски. И можем да си представим, как той при своята малограмотност е кипял, когато е слушал дългите обяснения на Волова — изчерпателни от край до край и пълни с зачитане чуждата личност“ (Ст. Чилингиров).

„Аз освобождавам негова милост от клетвата, казал Волов за учителя Попов, в отговор на предложението на Бенковски. Неговото честно слово ми е достатъчно, но г. Павурджиев трябва непременно да се закълне“. И когато на другия ден сутринта рано апостолите щели да тръгнат за Сопот и Карлово, докато те още спели, Клисурският революционен комитет бил съставен без никакви клетви и чакал „да поздрави смутителите пътници“ (Хр. Попов).

Как са се развили работите в самия IV революционен окръг, знаем от Захари Стоянов. От описанието, което дава за първата си среща с Бенковски в с Баня, е ясно, че пред простия народ силата на словото и убеждението се оказали по-слаби от привлекателната външност на буйния и амбициозен заповедник.

— „Ей, я ставай да те видя що си за човек, та си се разположил така господарски в чужда къща! — чух аз непознат глас в съня си, и докато сваля от гърба си пъстрата черджица, тя отхвъркна настрана, като да я вдигна вихрушка.

Ужас! Аз скочих на крака в съня си като луд, вследствие на това грубо събуждане; станах още по-замаяния зашеметен от онова що гледах напреде си.

— Кой си? Говори! — извика още по-строго първият непознат и тропна с крака си.

Аз не можах да се досетя още кой е тоя човек, който води подире си толкова души.

— Какво викате на човека? Вас е дошъл да търси — каза баба попадия (кумица на поп Груйо, погрешно взета от З. Стоянов за презвитера, тъй като Попгруевица се бе поминала).

— Ти ли си? Тогава можеш да седнеш — отговори по-меко непознатият. — На караул около къщата! — каза той, като се обърна към своите мустакати другари. — Кафе, бабо! — извика на попадията, като че тая последната му беше деветгодишна слугиня. — Ечмик на коня, момче! Стига си зяпала — заповяда той на поп Груйовата дъщеря.

— Излез навън! — каза на моя водач, като че беше солдатин, и чак тогава седна насреща ми при огъня.

След като Бенковски направи горните разпореждания и след като се разпореци с своя тоалет, от който само мушамата остави настрана, а тежките желяза, револвери, кама и патрони не сие от себе си — нещо обикновено у него — той се обърна към мене.

— Е, казвай да видим, какво си направил, където си ходил! . .

Аз му разказах всичко, де какво съм направил . . . показвах му статистиките си . . . пълномощното писмо, което ми даде Волов в Пловдив и което Бенковски поиска да види.

— Тия хора не искат да разберат, че с граматика не се освобождава отечество — каза той разсърден и след като сви в ръката си моето пълномощно, което аз пазах като очите си, хвърли го в огъня.

— Учил ли си се в Европа? — прибави той, като ме изглеждаше със съмнителен поглед.

З. Стоянов съобщава, че Бенковски се ядосал, загдето „Волов се подписал главен двигател на Западна Тракия, която титла се вижда да гъделичка неговото честолюбие. . . .“

— Аз се радвам, че ти поне не си ходил в Европа, а в такъв случай вярвам, че в главата ти няма никакви граматика и запетаи, които най-много бъркат нашите работници — каза той на прощаване.

Захари Стоянов се познавал с Волов още от Русе в 1874 год. Като апостол, го срещнал за пръв път в Пловдив. Впечатленията си за него от тая среща предава така:

„Благородният Волов беше поразен от радост, че светото дело отива напред. Той разказа с възхищение, че дните на турската държава

се броят вече, народът бил готов да въстане в една минута като един човек; че отгдето минали били посрещнати като Христа, не можели да надспреварят да отидат навсякъде, депутации от по няколко души ходели да ги търсят по селата, имало досега готови около пет хиляди души да въстанат при първи позив“ и т. н.

В Панагюрско е било възможно да се прилага методът и тактиката на Бенковски за организиране на народа с обаяние на външността. Обаче, българите в Сопот, Карлово и Калофер се прекланяли пред силата на знанието, словото и убеждението. Апостолите „в тия градове са били принудени, вместо заплашване и тояга, да употребяват логика, мозък, опитни убеждения, защото с техните стъпки, с техните думи, с техните, погледи, с техния живот даже са се отнасяли критически“. Затова, сигурно, самият Бенковски е потиквал Волова към тоя край на революционния окръг, където деспотизмът на апостола не би го понасял всеки, който се е почувствувал по-издигнат от него. Но понеже Бенковски е бил „взет за апостол по милост, турен под личното наблюдение на Волова“, както пише З. Стоянов, това го гнетяло много и гледал да бъде сам в Панагюрско.

К. Величков пише, че Волон и Бенковски, мимо делото, което ги е сближило случайно, природата им е отредила да вървят по различни пътища“. Единият е „мек, кротък, скромен, женствен почти“, а другият е „властителен, рязък, нетърпелив към чуждите убеждения, самонадеян, честолюбив“. За Волон е било достатъчно да се възприемат идеите му за делото. Бенковски е искал нещо повече: да му се подчиняват всецяло по воля и разсъдък. Ако, при това, общото им дело в окръга не се провалило и двамата не стигнали до открита вражда, заслугата за това е на Волова. Спокоен и тих по характер, той правел впечатление на човек с слаба воля, а всъщност съзнателно е жертвувал и себе си и човешкото си достоинство за успеха на народното освободително дело. Затова, когато З. Стоянов го запитал, защо мълчи и оставя всичко на Бенковски, щом той е натоварен да организира окръга, Волон отговорил: „Аз му отстъпих доброволно, защото е по-достоен от мене“. Друг отговор не би могъл да даде на такъв въпрос един благороден, предан на дълга си деец. Докато Бенковски е бил горделив, високомерен, груб, себелюбив и не търпел възражения, Волон се отличавал с голяма нравствена сила, поставял е делото над всичко, а не личността над делото и народа. В едно възвание на комисия, в която влизал и Волон, е писано: „Ти, който търсиш свобода, чест и човешко право за себе си, пази така също свободата, честта и правото на оногава, който ги потърси при тебе. Защити го!“ — С тия мисли Волон се очертава като предвестник на едно модерно свободолюбиво, демократическо общество.

З. Стоянов и К. Величков еднакво обясняват изместването на Волон от Бенковски. Като признават и двамата превъзходството на първия по образование и умението му да убеждава хората с ревност и преданост, те изтъкват същевременно какво е липсвало на Волова и с какво го е изместил Бенковски. З. Стоянов пише, че Волон „не беше в състояние да заплашва, да заповядва и пр. Две думи кажеше и се причервяваше като мома. . . Бенковски узурпира неговите права; възползуван от тихия му характер, той искаше да го смаже окончателно, за да може да блесне по-тържествено. Защото, колкото и да беше силен, в много случаи Волон

го обуздаваше“. Според К. Величков, Волов като апостол бил увлечен идейно, но бил твърде нежен за апостолската си роля, крилете му не били по силата на вихъра, в който бил ввлечен, или, както се е изразил З. Стоянов, природата не бе го надарила „с оня божествен огън, който се искаше тогава от проповедниците на свободата“, за да се издигат над народа. Но такъв огън, който да е издигнал Бенковски, като първенец на окръга, вместо Волова, З. Стоянов не изтъква в природата на Бенковски. Освен парадната му външност и самовластническите му домогвания, други елементи З. Стоянов не посочва у Бенковски. Ето защо, с право Ст. Чилингиров заключава в животописния си очерк „Панайот Волов“, че „нашият народ и до днес, колкото и да цени в себе си своите деятели, проявили се с човечина, славослови тия, които са му направили впечатление по-скоро със своята физическа, отколкото с нравствената си мощ“.

Противоположните характери на Волов и Бенковски се очертали и при събранието в Оборище. Още на 11/23 април 1876 год. вечерта Волов е бил там и подредил всичко. Едва на 13 април вечерта Бенковски пристигнал, след като водил борба с панагюрския комитет. На другия ден сутринта събранието било открито. Започнала се борба за пълномощията. Бенковски настоявал да се искат такива, за да се наложи на противниците си. П. Волов и З. Стоянов застъпили едно чисто демократично начало: да не се иска от народа пълномощно, за да бъде той свободен да си избере предводители, каквито желае, след като апостолите го дигнат на бунт. Понеже Бенковски настоявал и заплашвал, всички отстъпили пред неговата упоритост и Волов съставил пълномощното в смисъл, че само апостолите от окръга имали право да разполагат „с работите на въстанието“. Когато Волов го прочел пред делегатите, панагюрци най-много завикали от страх, че ще се освободят от тиранията на султана, а ще попаднат под тиранията на българин. С намесата на Волов двете наострени страни се примирили. Пристъпило се към избор на ръководно тяло, привременно правителство и „една дванадесетчленна комисия, която да нареди плана за въстанието и да реши и назначи деня, в който да се вдигне знамето на бунта“. И при трите избора, на първо място бил поставен Бенковски, на второ — Волов и др.

Обтегнатостта между Бенковски и панагюрци заставила Волов да не отиде веднага в района си Клисуря—Карлово. Той се е плашел от вътрешен разрыв, който можел да осуети въстанието. Затова комисията заседавала три дни в Панагюрище, от 15 до 17 април, изработила плана за въстанието и възванието, след което апостолите трябвало да заминат за районите си. Известно е, че вместо отвътре, изненадата дошла отвън. Предателството на Ненко Стоянов Терзийски от с. Балдево предизвикало избухването на въстанието в Копривщица на 20 април (2 май), а не в Панагюрище на 13 май, както решила 12-членната комисия. Вестта за тая преждевременост сварила Волова в Панагюрище, гдето взел участие в обявяването на въстанието. Същия ден вечерта, по решение на комисията, Волов заминал за Карлово, но съпротивата на турци от джамията на Стрелча го задържала. Когато дошли на помощ други турци от съседните села, въстаниците отстъпили към Копривщица, заедно с Волов, който организирал село Клисуря за въстание и се завърнал в центъра на района си—Копривщица. Турска конница

подпалила Клисурa и въстаниците се разпръснали преди пристигането на Волова с 50—60 конници на помощ. Като се върнал на другия ден в Копривщица, намерил и там всичко разстроено и разочаровано. Затова на 28 април, неделя, въстаниците решили да избягат в Балкана. Оттам те се отправили към Дунава за Ромъния, но при преминаването на р. Янтра Волон се удавил, вероятно на 22 май вечерта.

Известни са също от „Записките по българските въстания“ на З. Стоянов обиколките на Бенковски в Панагюрско, неговата „хвърковата чета“ и посрещането му от въстаналия народ като цар. Панагюрци се осмелили, единствени в Средногорието, да се сражават с редовна турска войска. След поражението, Бенковски отстъпил в планината с други бунтовници и загинал на Костенското мостче в Тетевенския балкан на 12 май 1876 год.

При 70-годишнината от смъртта на Волон и Бенковски трябва да подчертаем, че положителните качества на двамата заедно са довели до най-героичното народно въстание в Тракия, чиито жертви са предизвикали Освободителната руско-турска война.

Подобно народно дело, при тогавашните условия, е могло да се създаде само със силата на убеждението, за едни български среди, и с обаятелната външност, за други. За днешното време, в което живеем, идеалното е водачите да имат способността да могат едновременно да убеждават и да заповядват, да зачитат и да подчиняват.

Ако Волон беше честолубив и жаден за първенство и слава, като Бенковски, делото им в революционния окръг щеше да пропадне още в своето начало. Но то би пропаднало, също така, ако и двамата бяха „еднакво разсъдителни, критични към всяка своя постъпка, човечни и благородни“ (Ст. Чилингиров). Ето защо, следва да се заключи, че за освободителното народно дело на окръга двамата са били еднакво необходими. Затова „едни от населението биват поведени от доброта и разсъдителността на единия, а други — от волята и безразсъдството на другия.“ Волон е образец за първите, по-учените; а Бенковски — за вторите, по-неуките. При свадата на едните и другите, Волон е намирал начини и средства да ги примирява, като е пожертвувал и своето апостолско първенство. Без тая негова жертва и примирителна роля, делото на окръга е могло да се разстрои отвътре предварително и въстанието във Средногорието и Източните Родопи нямаше да надмине по размери въстанията в другите революционни окръзи.

Героят на Ив. Вазов в „Под Игото“ — Огнянов, е Панайот Волон, а Войводата, в „Кървава песен“ от Пенчо Славейков, е Георги Бенковски. Така са увековечени и в поезията ни историческите образи на Волон и Бенковски.

СВЕДЕНИЯ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ В 1847 ГОДИНА

А. СП. РАЗБОЙНИКОВ

Големият французки учен и геолог Август Викенел (Aug. Viquesnel) в 1836 и 1838 год. придружил Ами Буе, друг именит учен и геолог, французин, в изследванията му на Балканския полуостров. Ами Буе се счита основател на балканската геология и география. В 1847 и началото на 1848 г. Викенел сам пропътувал Балканския югоизток със същата цел в продължение на 13 месеца, като го е кръстосвал в разни посоки, връщал се е в изходните селища по други пътища, възкачвал планини и т. н. Така той проучил в геоложко, географско и в картографско отношение областта, която се простира от Черно море и Босфора на изток — до Мраморно и Бяло море на юг, на запад до р. Струма и София, на север до Пловдив — Ахтопол на Черно море. Викенел е съставил на времето най-точната карта на Тракия и по такъв начин него считаме за основател на научното опознаване на съвременна Тракия.

Покрай богатите данни върху геологията, географията и картографията на Тракия, която той определя, че се простира на запад до р. Струма, Викенел дава и откъслечни сведения за населението ѝ, като често посочва и народността му.

В случая ни интересува какво е казал за населението на посетените от него селища в днешна Западна Тракия под гръцка власт, т. е. за областта между Марица и Места, между днешната българо-гръцка граница и Бяло море. Наистина, той е кратък и откъслечен в сведенията си, много пъти отбелязва само името на селището, нищо не казва за населението му, но все пак изнесеното от Викенела за населението на доста от посетените от него села е ценно, понеже е дадено непринудено и в една епоха, когато българите в Турция са минавали за „гърци“ или християни под ведомството на Патриаршията, т. е. като „рум-миллети“. Сам той пише: „Преди пътуванията, които ние направихме с Ами Буе от 1836 до 1838 г. в Европейска Турция, хората смесваха повече от 4.000.000 славяни с гърците или елините, понеже тия славяни изповядват гръцката вяра (православието).“

От друга страна, трябва да се има предвид, че Викенел не е познавал местните езици, поради което, понеже пътувал при подкрепа и на самото турско правителство, в Цариград му дали за преводач един „млад грък“, както той се изразява, на име Калига (Kaliga или Caliga), студент в Галата-сарайския лицей. Придружавал го е и някой си Марко, вероятно личен прислужник, взет пак в Цариград (за него споменава само на едно място в пътешествието си) и един пазач — сеймен. Не е ясно, как Викенел е влизал в допир с местното българско население,

т. е. някой от придружаващите го знаел ли е и български език. При пътуването си, той е наемал кираджии с коне. Понякога тия кираджии, местни хора, са обърквали пътищата. При това положение, явно е, че от тоя Калига не винаги Викенел е могъл точно или безпристрастно да бъде осветляван относно народностното положение на посещаваните селища. А в Родопите по-често употребява общото наименование „мюсюлмани“, отбягва да каже „турци“, а някъде ясно говори за българихристияни и българи-мохамедани (мюсюлмани).

Понеже, както казахме, в случая ни интересува днешна Западна Тракия, ще предадем точно сведенията на Викенела така, както той ги дава, съобразно извършените от него маршрути.

През лятото на 1847 г. Викенел от Енос пресякъл Марица 200 м. южно от с. Калдъркос и стигнал в Фере или Вира. „Фереджик, пише той, има 700—800 къщи обитавани повечето от гръцки семейства, има една джамия и множество ханове и кафенета.“ Ние виждаме, че „младият грък“ Калига не е правилно осветлил Викенела, понеже не говори и за българи в Фере. Известно е, че в тоя градец до 1912 г. на дясно — край р. Гяур-дере бе разположена изцяло българската махала („булгар-махлеси“), а на ляво от реката бе по-голямата, смесена махала (българи, гърци, власи, турци); имаше и нова—мохаджирска махала. От Фере Викенел отишъл в с. Шахинлар—„малко турско село, гдето произвеждат тютюн от превъзходно качество, но в малко количество.“ Минал през с. Урумджик, но нищо не споменава за населението му.

Наново тръгнал от Фере — „с. Кючук Окуф, състояще се от 8—10 къщи.“ Минал през с. Мюселим и с. Каваджик — нищо не казва за населението им. Село Чамкьой или Дада — „малко село разположено на южния бряг на рекичка“, виждал се и манастира до селото. Обратно за Фере минал край Зинзел Окуф — „турско село от 35 къщи“, през Чомлеккьой — „турско село с джамия“, Елкенджик — „турско село с джамия“, Сейменли — „турско село състояще се от 25 къщи“, след това виждало се Коюнери — „турско село с джамия“ — пристигнал в Фере. Викенел отбелязва имената и на други села, които виждал на дясно или на ляво от пътя си, без да каже нещо за населението им, а само бележки, нуждни за карточертане, поради това няма да ги съобщаваме. Пак тръгнал от Фере през Балъккьой — „малко село“, Боялък — „село образувано от 8—10 къщи“, Саръкая — „село от 8—10 къщи и един турски чифлик до реката“, Чокурен — „малко село“, стигнали „Пишманкьой — българско село състояще се от 76 къщи.“ Викенел навсякъде бележи видените от него скални и почвени отношения, надморски височини, заобикалял или възкачвал планините. Направил екскурзия в планината Муката Яйласи. „Муката — мюсюлманско село, състояще се от 40 къщи и една джамия.“ Тук, за пръв път, Викенел нарича селото по население „мюсюлманско“, т. е. не е турско, а то бе българо-мохамеданско село.

Като се върнали в Пишманкьой, тръгнали на север — „Кутруджа, българско село обградено от поле и лозя“. Преминали през лозята, после минали разпръснати колиби по Яврилица и по-нататък обработени склонове, лозя, орехи, тютюни, зърнени храни, черници; „Буюк Дервент, още наричано Карабаджак Дервент, село от гърци и българи, състояще се от 700 къщи и две черкви“. Ашаа-махале било колиби (махала) от няколко

къщи и едно селско стопанство. Отседнал в Теке, мохамеданско светилище с малка джамия и помещение за пътници. Посетил пл. Коджа яйла. „Кючук-Дервент, което турците често наричат с името Теке, поради една религиозна постройка подобна на тази, която преди видяхме. Това село, населено (обитавано) от турци, гърци и българи, е разположено на левия бряг на р. Казъл дели“. Село Каяджик, после „Баш-клисе, малко християнско село“, с. „Мандра, малко село“, „Салтъккьой, българско село“. Димотика — този град, каза от Одринския санджак, е обитаван главно от гърци, има повече от хиляда къщи, джамии, черкви, обществени бани и пр.“ Както виждаме, Викенел пише за населението на Димотика, че било главно гръцко. За поменатите по-горе две села, Гол. Дервент и Малък Дервент, той е бил заблуден от преводача си Калига, в селата е нямало и гърци, те винаги са били по население чисто български, обаче, вярно е, че в Мал. Дервент е имало и малко турци. Баш-клисе също изцяло бе българско село.

От Димотика е направил екскурзия. „Инджес (съкращение от Йенидже), малко българско село“, Киреч-Арнауткьой, „Сърт-Караклисе, българско село близо до вододелната линия“. От Димотика за Ортакьой (днеска Ивайловград) Викенел минал през с. Булгаркьой и др. без да говори за населението им, край воденица на една река, която идвала от „Скурто-хори, гръцки колиби,“ които той не посетил. По десния бряг на Арда стигнал в Одрин, без да споменава нещо за населението на многото села, през които е минал. От Одрин до левия бряг на Арда — през селата Мараш, Епчели, Кулакли, Съдърли, Делиелес, Кумарли, Саръяр — все български села през онова време, но нищо не споменава за населението им — стигнал в „Бекташли, българско село“, където отседнал, затова споменава за населението му. „Гьолджук, българско село,“ произвеждало дървени въглища за Одрин. „Яйладжик, българско село.“

Изоставяме дългите пътувания на Викенела из Родопите или, както той се изразява „Родопската система“, до р. Струма, до Кавала и минаваме към данните му за Западна Тракия, в която, през долна Места, той пак навлязъл. „Йенидже Кара-су, средище на каза от Драмски санджак, се състои от 700 до 800 къщи, повечето обитавани от турски семейства, които работят тютюн; има множество джамии, нарочни ханове и хубави чешми“. — Скече, разположен в една малка долина, се състои от 700 до 800 къщи, построени в дъното на долината и върху склоновете, които я обикалят (ограждат). Населението му, състояще се от турци и гърци, се увеличава през лятото повечето от идващите население от Йенидже“. От Скече Викенел навлязъл пак в Родопите и започва да дава откъслечни (случайни) бележки за населението на посетените от него села, но много пъти го нарича „мюсюлмани“. С това той вече пак прави разлика, като не го нарича „турци“. Гьокче-бунар е „малко мюсюлманско село. . . Обработват малко царевица и тютюн.“ — „Пашавик, мюсюлманско село“. „Демирджик, мюсюлманско село“. От тук Викенел прехвърля южната ни граница и стъпва в българското село Енос-дере“, сега в България (преименувано Елховец). От с. Смилян стигнал в Гюмюрджина.

На запад от Гюмюрджина Викенел направил екскурзия и минал през селата: Аязма, Ешекчели, Ебеджили, Мюселим, Нарликьой — „всички

мюсюлмански“, а селата Болаткьой и Сусюркьой били смесени — „мюсюлмани и християни“.

От Гюмюрджина, с южен маршрут, тръгнал за Фере, но преди това направил още екскурзии. „Кючук-кьой (означава — „малко село“), състояще се от 40 до 50 къщи, обитавани от българи“. До Муратли — мюсюлманско село от 40 къщи“, виждали се „мюсюлманските“ села Демир-бейли от 30 къщи, Денизлер от 15 къщи, Ябейли от 35 къщи, минал през Сеймен — „мюсюлманско село“ от 30 къщи, Усарли „мюсюлманско село“ от 25 къщи. Обратно от Гюмюрджина през Буюк-Доанджа и край Кючук, Доанджа „мюсюлмански села, съставени от 30 и 20 къщи“, в Ярдамли — „мюсюлманско село“ от 20 къщи, виждало се „Кушланли, гръцко село от 100 къщи“. Тук Викенел има грешка — село Кушланли е било винаги само българско по население, но той, както се вижда, не е минал през селото, а това, което е писал, са му го казали придружаващите го. В дясно било „Сюиндиклер, мюсюлманско село от 25 къщи“, в ляво — „Инджез, мюсюлманско село от 25 къщи“. През „Хаджилар, село от 60 къщи, от които 1/3 обитавани от мюсюлмани и 2/3 от гърци“, стигнали в Марония. И за Хаджилар Викенел е направил грешка, — християнското му население бе българско, а не гръцко. До Фере не говори за населението на посетените или видени села.

От Фере предприел дълъг маршрут до Хасково през Родопите. Ще отбележим пак само селата, за които той съобщава нещо за населението им и са в Западна Тракия. От Шахинлар се виждали три „малки селца“ (колиби, h·meaux) мюсюлмански — Дурали, Доандже и Кьостели. „Домуздере, българско село“, отседнал в Доган-Хасар. „Това село, обитавано от българи, е на 320 м. височина“. „Хирха (на картата си го пише и Кърка) българско село“; минал през един караул (караулно помешение) и после през „Калайджи-дере, българско село“ и още по-нататък, отседнал в Шапхана. „Това село, обитавано от българи и мюсюлмани. . . носи името си от една работилница за стипца (шап значи стипца), която се поддържа от стипцовите кариери, които са в подножието на планината на четвърт и на половина час“.

Минали Сачанлък-дереси, „която носи името си от едно село разположено един час по-нагоре“, през с. Таш-кенар, после през Балдиран, „мюсюлманско село“, виждало се с. Манастир на половина час, отседнали в Мехрикос „мюсюлманско село“. От тук чрез заобикаляния стигнали в Чалабу. „Това българско село, състояще се от разпръснати къщи в една тревиста долина, е разположено при изворите на един приток на р. Ебилкьой-дереси. . . Снегът, който беше валял през нощта на 3 срещу 4 ноември, покриваше, при пробуждането ни, долината и планините с дебелина 15 сантиметра.“ Викенел е пренощувал в това село, българо-мохамеданско по население, поради което — и поради студът — той влязъл в по-голям допир с населението. „През цялото наше пътуване, продължава той (на 4 ноември 1847 г.), вятърът със сила блъскаше в лицата ни сугращица (бабино просо), която ни караше да увиваме глави в качулките си. Бе невъзможно да сверяваме нито часовник, нито компас. Нашите сведения за този път се ограничават в следущето“ — изброява по-нататък какво са му разправили жителите на с. Аврен, където пристигнали. Чалабу тук е най-северното село в Западна Тракия, разположено в южните подножия на планината, по която

минава границата; по-северното с. Аврен, „българско село“, както пише Викенел, е в пределите на България и след 1919 г.

От Хасково Викенел се отправил за Одрин. Минал през няколко западно-тракийски селища, обаче, говори за населението само на Чермен — населено с турци и българи (турска махала и българска) — тук изрично той, значи, говори за „турци“, а не за „мюсюлмани“, както това прави из Родопската област и на юг от Родопите.

Сега нека направим една рекапитулация на казаното от Викенела за народностното положение на посетените от него селища, които сега са в Западна Тракия, като имаме предвид осветлението, давани му от „младия грък“ Калига. Видяхме, че градовете Фере, Димотика и Скече били, според него, повечето с „гръцко“ население, а Енидже — повечето с турско население. Викенел определя населението и на други 54 западно-тракийски села.

От отбелязаните села шест са с турско население, само на две той съобщава, също така, къщите (35 и 25). Мюсюлмански са 24, за 10 от които той дава броят на къщите (всичко 285 къщи), което показва, че и тия села не са били големи. Всички тия села, обаче, са българо-мохамедански, с изключение на няколкото в Гюмюрджинското поле. Български са 15 села. Викенел е дал броят на къщите на 2 села — едното с 76 къщи, другото с 40—50. Това вече показва значителната големина на българските села. Но особено е интересно, че Викенел съобщава само 2 гръцки села и то едното е отбелязал като малко селце—колиби („h meci gres“), а другото село е Кушланли от 100 къщи, Гюмюрджинско, което бе до 1912 г. българско екзархийско село, никога не е било гръцко и сега цялото му население е в България. Следователно, това село трябва да прибавим към българските, които с него на брой стават 16. Но такива чисто с българско население са и съобщените вече село — Гол. Дервент (с 700 къщи) и Мал. Дервент, които от Викенела са отбелязани като смесени с „българи и гърци“. Така, с тях българските села стават 18. А освен тях, смесени с българско и турско население са били други 5 села (Хаджилар, Шапчи, Чермен и др.).

При това положение, данните на Викенела за Западна Тракия се обобщават така: турски села — 6; български села — 18; гръцки села — 1; смесени села — българи и турци — 5; българи-мохамедани и турци, села — 24.

Изследванията си върху Тракия Викенел е изложил в своето двутомно обемисто съчинение: *Voyage dans la Turquie d'Europe, Description physique et geologique de la Thrace, ouvrage publié sous les auspices de M. le Ministre de l'Instruction publique, Paris 1868*. Пътуването е във втори том. Когато се печатало съчинението му, Викенел се поминал. Преди това той отпечатал картографския и геоложкия си материал в един голям Атлас от 34 листа, 1863 г. На един лист е представена и първата по-точна географска карта на Тракия.

СБЪДНАТ СЪН

РЕШАТ НУРИ

Домакинът не вярваше на сънища и каза:

— Когато човек е претоварил стомаха си, след като е мислил дълго върху нещо, започва да сънува разни странни и несвързани неща. И ако случайно открие най-малка прилика между едно от хилядите неща, които му са се присънили и нещо, което му се е случило, той веднага започва да вярва на сънищата, без да взема под внимание деветстотин деветдесет и деветте несбъднати случаи.

Повечето от гостите, разни възрастни ходжи и хаджии, протестираха енергично срещу тези думи на домакина и започнаха да разправят преживелици и различни истории, като се мъчеха да докажат верността на сънищата.

Между гостите се намираше и старият доктор Шериф Ефенди, за когото присъстващите не знаеха много нещо и който не бе изказал още своето мнение. Той се обърна към събралите се и каза:

— Позволете ми да ви разкажа това, което ми се случи на сън. И започна:

— Петнадесет години има от тогава. Бях изпратил на курорт детето си в Чамлъджа, защото беше болно. Бяхме наели един къшкъ сред зелени поляни и пъстри градини. Сигурността по тези места бе сравнително добра по това време.

Една вечер бях поканен на гуляй у един мой приятел в Бешикташ. Той беше весел човек, обичаше гуляите, а що се отнася до мен и аз също обичам да си угаждам. След като бях си хапнал порядъчно, казах на децата, че ако не се страхуват да се върнат и пренощуват сами въщи, аз бих останал у приятеля си. Жена ми се съгласи с мене и ме успокои, като каза, че няма защо да се тревожа за тях, тъй като те щели да затворят добре вратата.

Гостбите бяха чудесни. Ядох толкова много, че се чувствах напълно омамошен.

— За Бога, заведи ме по-скоро в стаята, да си полегна малко, че ще се пръсна! — казах на приятеля си.

Той ме заведе в стаята, където бе приготвил удобно легло. Не знаейки, дали сте забелязали, че когато човек яде повече, става като пиян, като че е пил много ракия. Започнах да си мисля: — Ами ако стане нещо въщи? Около нашия къшк имаше няколко албанци — пазачи, които съвсем не ми вдъхваха доверие. Те знаеха, че жена ми притежава няколко скъпоценности, а дъщеря ми винаги носеше на шията си герданче от пет златни лири.

Като размишлявах по този начин, аз се унесох в сън и започнах да сънувам страшни работи. Изведнаж градината почерня от някакви

безмълвни сенки, а около къщата ми започнаха да витаят големи невзрачни фигури. Децата се събудиха и улавяйки се за полата на жена ми, трепереха от страх. Тя протягаше към мен ръце и викаше: „Какво чакаш, ще убият децата. Бързай, ела ни веднага на помощ!“ Вратите и прозорците започнаха да скрибуцат, скърцат и се клатят.

Цял облян в пот, скочих от леглото. Беше един часа през нощта. Свещта на масата догаряше. Улових се с две ръце за главата и се замислих.

— Не бъди глупав! . . . Това е един обикновен сън. Ял си повече и сега сънуваш безмислици! . . .

Това беше толкова естествено, че след като изпуших около пет цигари, бях сравнително спокоен и си легнах наново.

В полусънно състояние започнах отново да чувам писъците на жена ми и децата. Всичко това беше толкова ясно, че в никакъв случай не можеше да бъде сметнато за сън. Отново цялата сцена с най-малките подробности изпъкна пред очите ми.

Разбойниците бяха разбили вратите. Мебелите бяха обърнати с главата надолу, а жена ми и децата се бяха скрили в малкото килерче, чиято врата сега разбойниците се опитваха да разбият.

Жена ми с разчорлени коси и изблещени очи извика:

— Какво стоиш, какво чакаш? . . . Помощ, помощ! . . . Умираме!

Вярвайте ми, господа, и до днес този писък все още е вушите ми. Мъчейки се, аз извиках: „Какво да направя? . . . Какво имам под ръка, за да им помогна, толкова съм далеко от тях! . . . Морето ни дели“. Жена ми извика отново: „Нали преди малко се обърнах към тебе за помощ? . . . Защо не ме послуша? . . . Нали ти се обадох на сън?“

Децата дружно в един глас започнаха да викат:

— И това е сън! . . . И това ти казваме пак на сън! . . . Не губи време, а веднага телефонирай в близкия участък, за да ни се притекат на помощ!

Скочих от кревата. По тялото ми лазеха тръпки. „Телефонирай в участъка!“ — звучеше все още много ясно в ушите ми.

Свещта беше загаснала. Само един слаб лъч проникваше през отворения прозорец. Едва успях да се добера до телефона.

Запалих наново една цигара и почнах да се утешавам:

— Шериф, остави детинщините. . . Ял си толкова много, че сега сънуваш такива празни и безсмислени работи. Няма причини да се тревожиш и да безпокоиш напразно хората в участъка, които сигурно биха ти се смели и подигравали.

Един от гостите не можа да изтрае и, като се обърна към доктора, рече:

— Голямо търпение сте имали, д-р Бей Ефенди! Ако аз бях на ваше място, сигурно щях да полудея. . . Най-напред бих си рекъл, че това е сън, ами след втория вик? Могат ли сънищата да имат продължение?

Д-р Шериф отговори:

— Докато пуших цигарата си, разсъждавах точно по същия начин, като вас, но малко след това започнах да размишлявам върху различните случаи на телепатията. Нали науката приема, че хората могат да си влияят от толкова големи разстояния. Не изстраях. Запътих се към телефона и след хиляди трудности успях да влеза във връзка с участъка.

Този път и домакинът не изтрая и се намеси в разговора:

— Разбира се, оттам са ви казали, че нищо подобно не се е случвало и сигурно са се добре пошегували с вас.

Докторът поклати отрицателно глава:

— Не, драги мой, не, работите не се развива както вие предполагате. Съобщих на старшията на участъка, че къщата ми е обградена от бандити, които искат да ме ограбят и да убият децата ми, на което той отговори:

— Веднага тръгвам с няколко души, ще ви се обадя скоро!

Не зная колко време съм чакал на телефона, защото при такива случаи човек губи всякаква представа за времето. След малко чух по телефона гласът на старшията, който ми каза:

— Бъдете твърд, запазете присъствие на духа! Отправихме се към вас и успяхме да заловим само една част от бандитите, някои от тях, обаче, успяха да избягат. Жена ви е станала тяхна жертва, а детето ви, след като му е било взето герданчето, е било одушено.

Шериф бей замълча. Всички в стаята се бяха спотаили. Лицата им бяха бледи като платно.

Един възрастен ходжа се обърна към доктора:

— И така, клети докторе, — каза той, значи такова нещастие дойде до главата ви. Вие сте били наказани, защото сте бил неверник. Ако бяхте телефонирали в участъка още първия път, може би жена ви и момиченцето ви щяха да бъдат днес живи.

Докторът се усмихна леко и, като се обърна към ходжата, отговори:

— Слава на Бога, и жена ми и дъщеря ми са днес живи и здрави. Аз не ви разправих останалата част от моята преживелица и случката с телефона, която също така беше сън — продължение на първите два. Като размишлявах и се опитвах да се успокоя след втория си сън, унесъл съм се наново и пак съм заспал... Лошо нещо е човек да има претъпкан стомах.

Превел; С. Мартинов

РУСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ

ПЕТЪР БАХМУРОВ

Руската съветска федеративна социалистическа република е най-голямата република, която влиза в състава на Съветския съюз. Руският народ, чието име носи републиката, представлява абсолютното болшинство от населението в руската федерация. На огромното пространство на РСФСР живеят повече от 100 милиона души или повече от половината население на СССР.

По своите размери, руската федерация е най-голямата държава в света. Тя заема около 17 милиона квадратни километра или повече от три четвърти от територията на Съветския съюз. От източната до западната граница на републиката има около 10 хиляди километра. Когато в Ленинград е обед, в Чукотка е вече 10 часа вечерта. За тези широки простори руският писател Н. В. Гогол е казал: „Какво пророкува този необятен простор? Тук ли, в тебе ли няма да се роди безпределната мисъл, когато ти самата си безпределна? Тук ли няма да има юнак, когато има място, където да се развие и разшета?“

Неизчерпаеми са природните богатства на РСФСР. По запаси на изкопаеми минерали, републиката заема първо място в света. На нейна територия се намират 90% от всички въглищни запаси и 80% от всички запаси на железни руди в СССР. В северната част на републиката са открити огромни изкопаеми ресурси: никел, олово, апатит, нефелин, желязо, въглища, нефт, варовик, графит, слюда, готварска сол и злато. В средната част на Русия се добиват: боксит, цимент, шисти, желязна руда, въглища, фосфорит. В Урал има неизчислими запаси на руди, каменни въглища, нефт, никел, мед, калиеви соли, азбест, платина и скъпоценни камъни. Западният и Източният Сибир имат най-богати залежи на въглища, руда и злато. Приказни са богатствата на Якутия, Далечния изток, Сахалин и Камчатка.

Но богатствата на Русия не един път изкушаваха чуждестранни хищници от всякакъв род. Руският народ, в своята многовековна история, е водил непрекъснатата борба за запазването на своята независимост и култура. В тази упорита борба се изковаваха и закаляваха забележителните качества на руските хора — прозорливост на ума, твърдост на характера, търпение, мъжество и героизъм, безгранична любов към родината.

Над руската родина неведнаж е надвисвала грозна опасност. Но руският народ винаги е намирал в себе си достатъчно сили, за да отбрани в решителна борба своята независимост. В битката върху леда на Чудското езеро руската войска, под командата на Александър Невски, пречупи гръбнака на вечния враг на славяните и прибалтийските народи — немските рицари, които се стремяха към господство над цяла Европа. С историческата победа на Дмитрий Донски в битката на Куликовското

поле в 1380 година, руският народ сложи началото на окончателното освобождение на Русия от вековното татарско иго. С общата победа в битката при Грюнвалд в 1410 г. руският, белоруският, полският и литовският народи разгромиха поголовно тевтонските разбойници, които се опитваха отново да усилят „натиска на Изток.“ Когато, в началото на 17 век, полските интервенти се опитаха да покорят Русия, народът се вдигна на безпощадна борба с тях. Народното опълчение, създадено от великите руски патриоти Минин и Пожарский, разби интервентите, като ги изгони из пределите на руската земя. В началото на XIX век европейските държави една след друга падаха на колене пред Наполеон Бонапарт, който мечтаеше да подчини целия свят. Наполеон се втурна в пределите на Русия с 600-хилядна армия, която беше прекрасно обучена и въоръжена. Но руските хора се надигнаха, като един, на отечествена война, развърнаха широко партизанско движение и под ръководството на забележителния полководец Кутузов изгониха французите от своята земя, преследвайки остатъците на разбитата армия чак до Париж.

В историята на военното дело и военното изкуство блестят имената на великите руски полководци: Александър Невски, Дмитрий Донски, Петър I, Александър Суворов и Михаил Кутузов.

Но не само с бойните си подвизи руският народ завоюва своето почетно място в историята. Той постигна това, също така, и със своя велик принос в световната култура. Няма нито един отрасъл на науката и изкуствата, където представителите на великия руски народ да не са оставили своята дълбока следа. Кому не е известно името на руския академик М. В. Ломоносов, този универсален учен, който първи обясни и доказа закона за съхранение на енергията, обосновавайки кинетическата теория за топлината! Из средата на руския народ излезе великият химик Д. И. Менделеев, който създаде периодическата таблица на химическите елементи. Руският учен Яблочкин пръв в света изнамери електрическата лампа. Руският физик Попов сложи началото в откриването на радиото. Лобачевский, Лебедев, Ковалевский, Сеченов, Павлов, Пирогов, Тимирязев и техните забележителни последователи — академиците-герои на социалистическия труд: Комаров, Бардин, Байков, Зелинский и много други дадоха огромен принос за човешкия прогрес.

Не е възможно да си представим световната литература без такива титани на художественото слово като Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, Некрасов, Салтиков-Штедрин, Горки и Маяковски. Ние сме пълни с чувство на гордост, когато говорим за руската музика — музиката на Глинка и Чайковски, Даргомижский, Римски-Корсаков и много други. Завинаги влязоха в световната живопис, като забележителни шедеври, картините на руските художници: Репин, Суриков и Нестеров.

Руските философи-материалисти: Херцен, Белинский, Чернишевски и Добролюбов, бяха непримирими борци срещу крепостническия режим и самодържавието. Руският народ даде на света най-великия гений на нашата епоха — В. И. Ленин, корифеят на прогресивната научна мисъл, организатор на най-революционната партия в света, основателят на Съветската държава. Ленин е творецът на най-прогресивната научна теория. Той обогати и предвижи напред марксизма, приложен към новите условия на развитие на обществото. Ленинското учение е апогея на руската и световна култура.

Под ръководството на болшевишката партия и нейните велики водачи, Ленин и Сталин, руският народ издигна знамето на Великата Октомврийска социалистическа революция и събаряйки властта на капиталистите и помещиците, създаде първата в света социалистическа държава — Руската съветска федеративна социалистическа република. Тази победа на руския народ създаде условия за успешна борба на другите народи в царистката империя за смъкване властта на помещиците и капиталистите, за унищожаване на националния гнет. Като резултат на Великата Октомврийска революция се установи съветска власт в Украйна, Белорусия, Закавказието, а после и в Средна Азия.

През годините на гражданската война в Централна Русия, индустриалните и културно-политически центрове — Москва и Петроград — бяха основната база на революцията, а руският народ — решаващата сила, способна да отбрани завоеванията на Октомври.

Руският народ отдаде всичките си сили за защита и укрепване на своята млада съветска държава, за построяването на социалистическото общество. С всички средства той укрепваше дружбата между руските народи. Тази дружба се прояви в провъзгласяването на равенството и независимостта на народите в Русия, в откритата и честна политика на съветската власт, която води към пълно взаимно доверие на народите в Русия, в политиката на доброволния техен съюз, в отменяването на всички и всякакви национални и национално-религиозни привилегии и ограничения.

В първата съветска конституция — Конституцията на РСФСР от 1918 година — по законодателен път беше закрепено правото на самоопределение на нациите, чак до отделяне и образуване на самостоятелна държава. РСФСР беше създадена върху основата на свободния съюз на свободни нации, като федерация на съветските национални републики. На същия федеративен принцип беше основана Закавказката съветска република, а после и другите национални републики, сложи се началото за образуване в 1922 година на могъщата социалистическа държава — Съюза на съветските социалистически републики.

В националния химн на СССР има забележителни думи за великата организационна и ръководеща роля на руския народ: „Нерушимият съюз на свободните републики сплоти навеки великата Русия“.

Според Конституцията на СССР от 1936 година, изработена под непосредственото ръководство на И. В. Сталин, всяка съюзна република запазва своя суверенитет, т. е. върховните си държавни права.

Руската федерация има своята конституция, своите висши органи на държавната власт, свои закони и свое правителство. В нея е осигурено широкото и равно участие, с другите съюзни републики, в образуването на висшия орган на държавната власт на СССР — Върховният съвет. Конституцията на РСФСР е съставена в съответствие с принципите на Конституцията на СССР; тя е основният закон на републиката, който определя основно живота на народите в републиката.

РСФСР се състои от 6 административни края, 46 области и 11 града, които са непосредствено подчинени на висшите органи на държавната власт на републиката.

Освен това, в състава на РСФСР влизат 12 автономни съветски социалистически републики: Татарската, Мордовската, Марийската, Чуваш-

ската, Удмуртската, Коми, Башкирската, Дагестанската, Кабардинската, Северо-Осетинската, Бурят-Монголската и Якутската. Всяка автономна република е самостоятелна държава; тя има своя конституция, която отговаря на особеностите на автономната република и е построена в съответствие с конституцията на РСФСР. Автономната република има свои висши органи на държавната власт и управлението: върховен съвет, избран за 4 години, президиум на върховния съвет, министерски съвет (правителство на автономната република).

Законите на всяка автономна република се публикуват на националния език на съответната република и на руски език. Съдебните процеси се водят на езика на болшинството на местното население, а в централните съдебни учреждения на автономната република — на националния език на дадения народ и на руски, като е дадено право да се излезе пред съда и на роден език. Всяка автономна република има свой държавен герб, държавно знаме и своя столица.

Административните крайове и области, влизащи в състава на РСФСР се делят на райони. В състава на някои крайове и области, освен райони, има още автономни области и национални окръзи. Органите на властта в автономните области и националните окръзи работят под ръководството на крайовите и областни органи. Националните особености на областите и окръзите, и техните органи на властта се вземат предвид, когато се утвърждават от върховния съвет на РСФСР за всяка автономна област и национален окръг.

Съветите на депутатите на трудещите се са местни органи на държавната власт в крайовете, областите, автономните области, националните окръзи, районите, градовете и селата. Всички депутати се избират за срок от две години, на основата на всеобщото равно и пряко изборително право, при тайно гласуване. Местните съвети ръководят културно-политическото и стопанско строителство на своята територия, определят местния бюджет, ръководят работата на подчинените им органи на управлението, обезпечават държавния ред, съдействуват за усиление на отбраната на страната, осигуряват спазването на законите и правата на гражданите.

Участието и поддръжката на населението са едни от основните условия за успешна работа. Населението взема участие в работата на съвета чрез постоянни комисии по различните отрасли на стопанския и културен живот, които местните съвети образуват от своите депутати. Най-широко са разпространени комисии по здравеопазването, народното просвещение, за подпомагане семействата на войниците, които са загинали на фронта, пътна комисия и др.

Съветската власт създаде условия, които обезпечиха небивал подем на стопанството и културата на народите, които влизат в състава на РСФСР. През годините на възстановяването и преобразуването на народното стопанство, Сталинските петилетки измениха до неузнаваемост облика на РСФСР. По подема на индустриалното си производство, републиката заема първо място в Съюза. До войната тя даваше 70% от цялото индустриално производство на СССР, около 80% от производството на различни машини, включително 70% от тракторите, 60% от комбайните, 100% от камионите, а така също 80% от производството на кожи, 72% от обувките, 90% от изработката на памучните тъкани и от

производството на хартия. Силно нарастна в индустриално отношение производствения дял на източните райони: Урал, Сибир, Далечния изток. Освен тежката индустрия, голямо развитие получи домашната индустрия. В централните райони на републиката с особена слава се ползват Тулските и Павловски металици. Изкустните руски майстори в Тула изработват известните по целия свят хармоники, ловни оръжия и самовари; в Павлов — брави, ножове и бръснари. Народната поговорка казва, че „ако тулският подковач може да подкове бълха, то павловският — ще направи за нея гердан и ще я запре в замък“.

Със световна известност се ползват, също така, и оригиналните руски художествени занаятчийски произведения. Изделията на руските майстори от Палех и Мстер, Ивановска област, получиха висока оценка на международните изложби в Франция, Англия и Америка.

Върху основата на индустриализацията и колективизацията на селското стопанство, в РСФСР бе създадено едрото и прогресивно социалистическо земеделие. На колхозите се пада 70% от цялата посевна площ на СССР, около 60% от посевите с технически култури, специално за лена повече от 80%.

В РСФСР се намира повече от половината от железопътната мрежа на СССР. През годините на Сталинските петилетки бяха построени много нови железопътни линии. Между тях, Туркестан — Сибирската, с обща дължина от 1442 километра, която усили връзката между РСФСР и съюзните републики на Средна Азия; железопътната линия Магнитогорск — Караганда, която осигури снабдяването на гиганта на черната металургия с висококачествени въглища и даде възможност да се създаде в Казахстан първият металургически комбинат.

Руският народ подаде братската си ръка в помощ на другите народи на нашата страна, помагайки им да построят своя индустрия, да повдигнат селското стопанство и да създадат своя култура. От Москва, Ленинград и Свердловск излязоха съоръженията за новите заводи, които се построиха в националните републики. От Сталинград, Челябинск и Горки тук пристигнаха трактори и камиони за селското стопанство. Младите национални кадри се обучаваха в институтите, висшите учебни заведения и техникумите на Москва и Ленинград, и се връщаха в родните си републики като лекари, инженери и учители.

В РСФСР непрекъснато расте числото на училищата и висшите учебни заведения, театрите и кината, клубовете и библиотеките. Числото на учащите се в 8-10-ти класове нарастна 23 пъти от 1930—1940 41 година. В селските училища още повече нарастна броя на учениците, през същото време учениците в горните класове се увеличи 63 пъти.

В автономните републики и области, тъй както и в цялата РСФСР, е въведено всеобщото обучение, което се води на родния език и се явява могъщо средство за развитие на национална по форма и социалистическа по съдържание култура.

В грозния час на изпитание руският народ, верен на героичните традиции на своите велики прадеди, се вдигна на всенародна Отечествена война против немските окупатори. Руските хора, в името на живота и честта на своята любима Родина, отидоха на най-великите жертви, лишения и страдания, увличайки със своя пример на всеотдайност всички народи на съветската родина на борба с фашистка Германия. На рус-

кия народ, най-старият брат в семейството на съветските народи, се наложи да поеме главната тежест на войната с хитлеристките разбойници и да помогне на украинците, белорусите, литовците, латишите и естонците да се освободят от немско-фашистките людоеди.

Съветският народ даде най-талантливите полководци, които увеличи руските бойни традиции и с изключително майсторство изпълниха Сталинския план за разгром на врага. С най-велика гордост и любов съветските хора произнасят имената на маршалите и генералите, синове на руския народ — Жуков, Конев, Рокосовски, Василевски, Малиновски и Толбухин.

Руският народ оказва неоценима помощ и на народите от европейските страни, които бяха окупирани от войските на хитлеристка Германия. С своето мъжество, упоритост и безпримерно самопожертвуване руските хора пробудиха народите на Европа към активна борба с фашизма и им показаха пътя към собственото освобождение.

Като най-могъщ от всички славянски народи, руският народ стана през тази война център за събиране на силите на всички славянски народи за борба против германския фашизъм. Той повдигна братските славянски народи на решителна борба за своята свобода, даде им военна, морална и материална помощ. Той освободи от хитлеристко иго народите на Югославия и Полша, Чехославия и България, и осигури победата на славянските народи над техните вековни врагове — немците.

Руският народ извоюва любовта и уважението не само между народите на Съветския съюз, но и между свободолюбивите народи на целия свят. Сега, след като завърши втората световна война, и за народите от целия свят настъпи мир, великият руски народ, заедно с всички народи на Съветския съюз, успешно лекува раните нанесени му от войната и отдава всичките си сили за по-нататъшното укрепване на славата и могъществото на своята велика съветска Родина.

ПОЛИТИКЪТ И ПОЛИТИКАТА

ПРОФ. ПЕТКО СТАЙНОВ

Политиката, като живо приложно изкуство. — Въпросът, дали политиката е изкуство, е бил често повдиган, макар за някои да звучи странно, когато се каже, че политикът е човек на изкуството. Всъщност, когато се взем в нещата, размислим върху тях и се освободим от ред предубеждения и страх от названия, политиката се очертава като изкуство. Ние имаме в случая предвид държавната политика, в смисъл на отдаване на творческа дейност в устрояване и управляване на държавата.

Вярно е, преди всичко, че политиката не е някаква наука, някаква научна дисциплина; не е някакво изучаване и разсъждаване, а преди всичко — действие. В някои държави, например, се говори и за политическа наука или за научна политика, но в цяла държави, главно в англо-саксонските, на понятието наука се дава най-широко приложение, като дори се е стигнало да се основе наука и училище за ставане депутати, както и да се третира и журнализмът като наука, когато той е само техника или занаят.

Политиката не е и право, не е юриспруденция, нито правна дисциплина. Политикът, може би, е добре да знае правото и законите, но неговата задача не е да тълкува законите, а по-скоро да твори закони, като изучава средствата за преобразованието и усъвършенствването им. За политика, значи, се поставя една задача, да намери начини да се създадат възможности за прокарване на тия именно закони и мероприятия, които той счита, че са от обща полза. А това може да стане, като си обезпечи поддръжката на законодателния институт, който в демократическите държави е съставен от народните представители, т. е. да си обезпечи поддръжката на народа, който ги избира. Така че в днешната държава най-важната задача на политика е, да спечели народните маси и влиятелните народни фактори и организации в полза на своите идеи. Управлението трябва да се опира на народните маси, за да бъде трайно и здраво. Това се постига не като политикът се отдава само на спокойни, кабинетни, исторически и сравнителни проучвания, а като действа въсред и за самите маси. В днешното подвижно и променливо време, в което интересът на масите и боравенето с масовите прояви в дадени териториални граници господства в обществения живот, не се слага толкова, на пръв план, в областите стоящи вън от самото тълкуване на правото, което е роля на юриста — въпрос за теоретични и отвлечени изучавания за едно идеално, пригодено за всички страни, уреждане на обществените служби, за да се постигне всеобщо поучение. В днешните времена за тая

именно област, стояща вън от дейността по самото тълкуване на правото, се касае по-скоро да се посочи на масите възможното най-добро в момента за дадена държава организиране и функциониране на обществените служби, да се обезпечи поддръжката на всички обществени фактори в една страна за осъществяването на така очертаните планове за управление. А управлението трябва да се опира на масите, за да бъде трайно, здраво и плодотворно. За политика и за неговото трайно творчество е от голямо значение да може да убеди масите, за да ги спечели в съдействие и подкрепа на чертаната от него политика и за осъществяване на изтъкваните от него цели. Тия цели, абсолютно погледнато, в действителност може и да не отговарят на онова, което наистина е най-полезното за държавата, та дори и за самите тия маси. Те, обаче, трябва да отговарят на онова, което масите са убедени, че трябва да искат, или което в момента считат, че е най-полезно и най-добро и за тях и за държавата. Това е истината и за политическото лице, управника, и за политиката.

С оглед на това използване доверието на обществените фактори, на това манипулиране с масите, които трябва да се спечелят, политиката се очертава като едно действие, като едно организационно и, преди всичко, приложно изкуство за постигане преуспяването на организираното обществение. Тук не става дума за някакво отвлечено, „чисто“ изкуство, за така наричаното „изкуство за самото изкуство“, а за едно изкуство, чрез осъществяването на което се гони една определена цел, интересуваша обществото и задоволяваща конкретни нужди на това общество. Тук, при политиката като изкуство, като приложно изкуство, се касае, значи, само за възможности, за достижимото в този момент и в тая страна в обществения живот. Онова, което интересува политика не е някакъв отвлечен идеалистичен образ, а положителния, полезния резултат, до който ще се достигне.

Ето защо, когато развива политика, и по-специално административна политика, политикът се отдава на ред преценки за резултатите от функционирането на дадена обществена служба в държавата само от гледна точка на целесъобразността или полезността на тая служба в страната; той търси, също така, с оглед на това да постави за тия обществени служби нови цели или да препоръча нови средства за постигане на тия цели, при условията на момента в тази страна; той се стреми да спечели съдействието и на управляваните, та и на управляващите (стоящи вън от неговия кръг) за осъществяване на така препоръчаните и изтъквани от него цели. В основата на дейността на политика се поставя, значи, изискването за цел, за постигане на определени цели. За това се казва, че политиката е едно телеологическо понятие.

В заключение, следва да се каже: политикът има винаги една определена цел, към постигането на която се стреми, и търси начини и средства да я постигне, и то не защото отговаря на науката или на някакъв отвлечен идеал, а защото отговаря на една нужда, която масите считат за своя.

В такъв смисъл, политиката е живо строително изкуство — подобно на изкуството на архитекта. И политикът, както архитекта, строи една сграда — сградата на държавата, на държавното управление. Но в разлика от архитекта, човекът на това изкуство, държавни-

кът, управникът, осъществява изграждането на тая сграда не като си служи с мъртви материали, а с помощта на масите, върху чиято опора и съдействие се крепи.

Политиката и търсенето на истината. — В връзка с една идея, за която преди малко се само загатна, се налага сега да се дадат някои пояснения, които допринасят за изясняване ролята на политика, на управника, и същината на политиката въобще.

В различие от правото и науката, гдето всичко е точно отмерено и предварително установено, в политиката, като творческо приложно изкуство, няма абсолютен и точно установен масщаб. Само онова, което е добро или се счита, че е добро и полезно за масите, само то съставлява и целта, която се преследва и трябва да се преследва с политическото творчество. Но тази цел не е абсолютна, непроменима и непроменяема. Напротив, тя се изменя; постоянно се изменят и нуждите, а съобразно с това и исканията и схващанията на хората, на масите, за навременното, за желателното, за онова, което се счита за добро и полезно. Въобще, в живота няма установени веднаж за винаги цели в това отношение. Заради това се изисква и голямо въображение, и голяма съобразителност от политика — да преценява, да вижда и да предвижда; да съобразява, като наблюдава развитието на живота, на обществените сили и движения, тяхното значение и направление. Ето защо тук трябва да се подчертае нещо, което другаде често се изтъква: в политиката, бидейки едно изкуство, както и във всяко друго изкуство, няма абсолютна истина. Впрочем, политиката, в различие от логиката, не се изразява в търсенето на някакво логическо заключение или на някаква абсолютна истина; в различие от правото, политиката не се изразява в търсене на някаква установена правна норма; тя не се изразява, както е в правосъдието, в търсенето да се установи, при следване на едно производство, на някаква законна истина; най-после, тя не се изразява и в търсенето да се установи някакъв абсолютен световен, общ за всички векове и за всички страни и народи, природен закон. Политиката не е някаква естествена наука за установяване на непоклатими закони. Тя не е и математика; управлението не е разрешаване на аритметически задачи, на прилагане на формули или на установяване на аксиоми. Не!

Има работи, които са абсолютно верни в математиката, но не винаги са така също верни и в политиката. В математиката 2 и 2 правят четири — това е закон, това е аксиома. Но в политиката изкуството е да накараш живи хора да повярват, че 2 и 2 правят . . . лет, щом това е необходимо за една спасителна за същите тия хора кауза. Това не е парадокс, не е шарлатания. То е само изкуството, магията да увеличиш хората и, опрян на тяхното доверие и ентузиазъм, да твориш, да водиш към благоденствие същите тези хора!

В политиката не са достатъчни само добрите, пълни и точни програми. Най-важното е да накараш масите да вярват в тях, да ги усвоят и да са готови да се жертвуват за тях. Това именно е задачата на политика. Неуспяват най-добре в обществените борби непременно ония партии и водачи, които излизат пред народа с най-добри и най-разработени програми. Програмата е нещо мъртво, сухо; идеологията на една творческа политическа сила се създава много често в самото движение,

в самата подета вече борба. Най-често се е тръгвало в поход не с предварително подробно изработена програма, а с една магическа дума, с един лозунг, и се е стигало до най-мощно обновително масово движение.

За политика не достатъчно да се каже, че е добър или дори, че е честен човек, за да спечели сърцата и жертвоготовността на многохилядните маси. Тука не е въпрос за благотворителност и за раздаване свидетелства за честност и добрина. Касае се за борба и за увеличаване на хилядни и многохилядни маси, за което са нужни съвсем други качества — качествата, именно, на политик и управник. Държава не се управлява с добрина, а с магическата сила на внушаване, увеличаване и насочване, присъща на политика.

Политиката не се изразява само в издигане на повик: искаме нещо ново! Вярно е, че политиката, бидейки едно динамично понятие, е винаги търсене на нещо ново и заради това най-често употребяваната дума в политиката е думата „реформи“. Но важното е да накараш масата да повярва, че това, което предлагаш, то е именно реформата, от която се нуждае държавата и която ще спаси народа, а най-главно, че ти или твоята група е, която е в състояние да я прокара.

Много често се е спекулирало с този повик — „Дайте реформи!“ „Искаме реформи!“ Какво означава всъщност този повик? Означава ли, че искаме повече наука, повече истина, или повече правосъдие? Не! Този повик, който е израз на една политическа нужда, е пропит, както и самата политика, с един основен телеологизъм и утилитаризъм. „Искаме реформи!“ — това значи, всъщност, в политиката: искаме изгоди, искаме облекчения, искаме хляб, искаме работа, искаме удобства, искаме по-лесен и по-удобен начин на живот, искаме повече слънце, повече въздух, искаме . . . искаме.

И това е много естествено и лесно разбираемо, ако правилно схванем същността на политиката и ролята на политика. Защото политиката, това е животът и неговите нужди, това е стремежът към най-пълното задоволяване на тия нужди или, както още го наричаме, цивилизация.

Политиката е живото градивно изкуство за масите и чрез масите.

Това е първото основно положение, от което трябва да се тръгне, когато се изучава методът на административната политика. Сега предстои да разгледаме второто основно положение в тази област.

Политикът, като творец, е човек на изкуството. — Политикът, значи, не е призван да се занимава с умозаключения и научни разсъждения, но да действа при дадени условия, за да създаде онова, което е полезно за народа и желано от масите. Като такъв политик — строител, творец и човек на приложното изкуство — се проявява, на първо място, управникът. Това е законодателят, който прокарва законите, които уреждат дадена държава. Това е и министър-председателят, министърът или партийният водач в парламентарната държава; това е кралят или господарят в една абсолютна монархия; това е водачът или диктаторът в една авторитарна държава. Друг е въпросът, дали е добър или лош, според нашето лично схващане. Но това лице, за да удържи трайно положението, трябва да притежава и да проявява качествата на политик и да развива политика, да осъществява това приложно изкуство, каквото е политиката. Всички

тия лица, за да управляват трайно и успешно трябва да са спечелили масата от народа за тая своя политика.

И това е вярно не само за върховете на държавата. Като политик — строител и човек на това приложно изкуство — се явява на местна почва, в самоуправителните и демократични държави, и местният партиен ръководител, кмет или друг местен управник, който по закон е получил възможността, в определена териториална рамка или в дадена материя, да проявява свобода на инициатива, съобразяване, да насочва местните народни маси, да организира сътрудничеството им, да търси подкрепата им. В тия случаи се говори за свободно усмотрение, т. е. за свобода на инициатива и действие, която в широка рамка, определена по закон, е предоставена на такъв един местен орган, за да решава сам. Така погледнато, свободното усмотрение е проява на политика в местната рамка: местният управник действа като политик в тия случаи. Той търси да задоволява чрез организираната дейност, която насочва, масовите нужди на обществитието и търси опора в народните маси за така проявената свободна дейност.

При тази своя дейност, тоя местен управник-администратор или този администратор, комуто е представено по закон, при най-широка рамка на свободно усмотрение, да управлява и ръководи някой голям административен отрасъл или ведомство, действа всъщност като политик, ако и в по-ограничен размер. При това свое действоуване — а администрацията именно е действие, а не разсъждение — тоя администратор развива свободно усмотрение в много широк масщаб; той се ръководи от съобразяване с наличните условия, от професионалната си опитност, от политическия такт, обуславян от изискванията на момента и нуждите на масите, без чието сътрудничество и подкрепа той не може трайно да се удържи на този пост — особено пък ако е избран, например кмет. Неговата цел е, именно, да организира чрез обществената служба ефикасното задоволяване на определени масови нужди на обществитието. В всичко това се изразява изкуството да управлява на този администратор.

Но не се проявява като политик съдията, та бил той от най-висока степен — касационен, или от най-ниска степен — околийски: той не действа, не проявява никаква инициатива и усмотрение, нито съобразяване с оглед наменяващите се положения и изисквания на масите, а само върши една логическа операция да съди, като тълкува съществуващия закон. Не се проявява като политик и обикновеният чиновник, който не е определен по закона да решава свободно въпросите и да взема свободно инициативи, а само се ограничава да прилага точно закона. Не се проявява като политик и онзи, който само изучава или критикува, но не действа: *la critique est facile, l'art est difficile*.

Така като погледнем на изкуството да се управлява и като го счтем за едно истинско приложно изкуство, то онзи, който борави с него, явявайки се като човек на това строително изкуство — политикът, трябва да отговаря на известни изисквания, които са общи за всички хора на изкуството.

Политикът не е обикновен техник, обикновен изпълнител — той не е занаятчия в технически смисъл. Ето защо политикът не може да стане такъв, както занаятчията, който добива това звание, като се учи на занаят в чирашко или занаятчийско училище или пък в работилница.

Политикът е такъв защото има дарба да борави с човешките души, които трябва да подчини или спечели за свое сътрудничество и подкрепа, и да си послужи с ентузиазма им, за да се наложи и по-нататък и по-дълбоко при преследване осъществяването на така поставените от него политически цели. И в това изкуство — политиката, както и във всяко друго изкуство, а може би повече отколкото дори и в сценичното изкуство, е нужно на политика, човекът на политическото изкуство, да бъде окрилян от атмосфера на ентузиазъм и одобрение, чрез което по-лесно успява да разшири и задълбочи влиянието си над масите и да засили опората си сред тях.

Политикът, като човек на изкуството, подобно на всички артисти от другите области на изкуството, се ражда такъв; той не става такъв, а се ражда: *poeta nascitur*. Поговорката добавя: *à for ce de forger on devieu forgerou* — „Като чукаш, чукаш, ще станеш ковач — занаятчия“, но управник, политик или артист — не. Артистът трябва да притежава известни качества, които не се добиват толкова с упражнение и повторение, с „чукане“, а са вродени у него: той се ражда с тях. Кой са те, когато се касае за този артист — политикът? Това е, преди всичко, една вродена наблюдателност и съобразителност, и слад това — талант да се печелят хора или да се водят хора, маси. За политика не е достатъчно само да има ум, колкото и важно да е това; не по-малко важно е да има и сърце, топлота, с които качества надлежно да умее да борави. В много отношения политиката като изкуство е комплекс и от реторика, и от мъдрост, и от енергия, и от магия, а понякога и от актьорство, и от способност за излагане, и от бистро и бързо съждение и решаване.

Но това изкуство — политиката — не се ограничава и не е свършено само с вродения талант. Както без надлежно и търпеливо култивиране на таланта си никой не става съвършен ваятел, архитект или художник, така и никой не става истински политик-творец, без да култивира своя обществен талант, както в опита на борбите, така и в изучаването на историята и фактите. Иначе ще имаме само едно надарено дете — *Wunder Kind* (кое ли дете за майката и бащата не е най-надареното?!), едно дете-чудо, духовито, находчиво и смело в игрите, което учудва всички в детинството си, но което по-късно не може да стигне в живота до истинско творчество само с това чудо. Поради самозабравянето, в което много често изпадат родителите на такова дете-чудо и това робско прекланяне пред неговата необикновена способност, заради която не считат за необходимо да го дисциплинират и приучат към търпелива работа, рядко се случва такова *Wunder Kind* да е успяло в живота и да се е наложило като чудо, когато стане възрастен. Известно е, че не винаги „петоркаджиите“ са най-добрите в живота. Това е трагедията на дилетантите, които до края на живота си се считат за непризнати гении, които все чакат да бъдат потърсени от масите, заради вроденото в тях, а не правят никакви усилия да се подготвят да ги разберат и след това да се опитат, чрез проявена активност, да ги спечелят и водят. Дилетантът в политиката не е политик, а политиканстващ — една много вредна категория граждани. Защото политиката не е никакъв обикновен занаят или банална техника, а одухотворено призвание, приложно изкуство.

Кои са представителите на това приложно изкуство — политиката? — Не всички имена, които историята е завещава в връзка с съдбата на разни държави в миналото, са били действително такива политици-творци, гении на това приложно изкуство — не е Херострат, нито Калигула, нито Клеопатра, нито Сарданапал представители на типа политик — носител и изразител на приложното политическо изкуство. Това са само ония, чиито имена са свързани с една положителна дейност, чрез която чертаят през вековете пътя на творческия човешки гений.

Това е Филип Македонски, Перикъл, Цезар, Юстиниан, Симеон Велики, Петър Велики, Фридрих Велики, Наполеон; това е Ришельо, Кромвел, Рузвелт — за да говорим само за умрелите. Това са всички ония, които организираха и водиха държави и народи, които схванаха нуждите и възможностите на момента, всеки в своята страна, всеки всред и чрез своя народ, всеки в своята епоха. Те не са били нито кабинетни учени, нито тънки теоретици. Но всички те са били природно надарени и надлежно подготвени строители, високо издигнати представители на политиката като изкуство, а под тях или около тях редица по-малки имена и по-скромни управляващи също са носили на челото си през вековете на историята и през границите на континентите звездата на държавни творци — политици.

Тия имена са свързани с преобразования или с затвърдяване на държави, което са извършили разбира се със сътрудничества, които са съумели да подготвят, да спечелят, да оценят, да въодушевят и задържат. За тази цел те са използвали за градивен материал инициативите, интересите, страстите, състезанията, борбите, съревнуванията, силите и средствата или на масите, или на други значителни за времето си фактори в дадена държава.

Политиката, като творческо изкуство, има и по-дребни, но също заслужили представители и в по-малките държави, а така също и в по-малките териториални и специални подделения на дадена страна, та дори и в общините, чиято история често блести от именити и заслужили кметове и управители — творци и представители на политиката като творческо изкуство.

За да могат, обаче, тия политици-творци, тия магесници, които издигат или опиват и увеличат масите, които организират държавите, да оставят трайни дела, като използват куража си за строителство, вярата си в бъдещето и своята проникателност в настоящето, и от друга страна, за да не се изпари нито обаянието, нито ентузиазмът за творчество и подкрепата у масите, необходимо е политиците-ръководители да са заобиколени от компетентни, работливи и безкористни помощници. Да си избегнат и намерят такива помощници — това е също важна задача за политика

ДЪРЖАВЕН СУВЕРЕНИТЕТ И МЕЖДУДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

М. ФАЙОНОВ

Въпросът за междудържавната сигурност е поставен като такъв за ограничаване държавния суверенитет. Такова ограничение може да се основава на един акт, произлизащ от една наддържавна власт. Тогава то се урежда от нормите на държавното право. То може, също така, да се основава на един междудържавен акт, на едно съгласие между суверенни държави. В такъв случай, такова ограничение на държавния суверенитет се урежда от нормите на междудържавното право. Политическият въпрос, който историческото развитие на отношенията между държавите наложи, е такъв, който се разисква и в правната наука, именно: един процес, който прехвърля уреждането на тия отношения към нормите на държавното право. Това е проблемът за наддържавна власт, който, както политически, така и правно се поставя в основата на разискванията за междудържавна сигурност. Историческият опит доказва по един съкрушителен начин, че няма съвместимост на държавния суверенитет с изискванията на междудържавната сигурност. Правният проблем, за противоречието между едната и другата институции, се свежда към теоретически изследвания за практически станалото необходимо примирение на това противоречие, и то в полза на съображенията, които се налагат от грижите за световен мир.

Понятието за държавата. — Присъщото на една държава свойство е автономията на нейната организация. По силата на това свойство, организацията на държавната власт трябва да почива изключително върху собствени закони. Това свойство включва: 1) властта на държавата да издава собствени закони, чрез свои органи (автономия на законодателството); 2) властта на държавата сама да нарежда своята администрация, да се управлява от органи, които се назначават от нея (автономия на администрацията) и 3) властта на държавата сама да раздава правосъдие, чрез учредени от нея съдебни органи (автономия на правосъдието). Горните три признаци са съществени за понятието на държавата. Като следствие от тях е естественото качество на държавата, да упражнява присъщите ѝ функции на законодателстване, управление и правораздаване върху собствената ѝ територия (териториален суверенитет). Такова е и качеството на държавата, да обхване с властта си всички нейни поданици, даже и тогава, когато живеят на чужда територия (национален суверенитет).

Понятието за държавен суверенитет. — Държавният суверенитет е свойството на суверенната държава сама, по своя воля и със свои средства, да защити своя териториален и национален суве-

ренитет и да го наложи на всяка друга суверенна държава, която има същото свойство. В това свойство се изразява върховната власт (*summa potestas*) на една суверенна държава. Суверенитет е пълнотата, с която се упражнява тая върховна власт на държавата. В пълнотата на властта на една суверенна държава влиза: а) правото ѝ да акредитира свои пратеници към други суверенни държави, както и да приема такива от тях (*jus legationum activum et passivum*: активно и пасивно легационно право); б) правото ѝ да сключва с други суверенни държави съюзи и договори (*jus foederum et tractatum*) и в) правото ѝ да обяви война и да сключва мир (*jus belli ac pacis*).

Несуверенни и полусуверенни държави. — Има държави, които не притежават изцяло или отчасти тая пълнота на върховната власт. При все това, те са държави, защото притежават автономна власт, с естествените ѝ качества на териториален и национален суверенитет. Те може да не притежават нито едно от качества на *summa potestas*. В тоя случай, те се наричат несуверенни държави. Може да не притежават някое или някои от тия качества, в който случай те са полусуверенни държави. Държавният суверенитет не е необходимо присъщ признак на държавата изобщо, но е такъв само на суверенната държава.

Полусуверенни или несуверенни държави са, например, отделните републики на САЩ, на СССР, на Швейцария. Такива бяха германските съюзни държави, съставните държави на бившата Австро-Унгария. В тая категория влизаше България преди независимостта си, както и Египет под отоманския режим. За българското княжество се казва, че то съществуваше в положение на индигенат, на фактическо ползуване от правото на суверенитет.

Върховната власт на една суверенна държава не може по право да бъде ограничавана, освен със собствените ѝ закони. Дори тогава, когато суверенната държава ограничава своята върховна власт с междудържавни съглашения, то задълженията, които тя поема, се основават не на тия съглашения, но на националния закон, с който ги ратифицира. Това е непосредствено последствие от пълнотата на нейната върховна власт. Същото важи за полусуверенните и несуверенните държави; тяхната автономия се ограничава с националния закон. Конституцията на суверенния съюз на държавите е закон, по силата на който издадените от него закони имат компетентност в автономната област на съюзените държави. Съюзът е по отношение на държавите, които го съставят, наддържавна власт.

Наддържавният суверенитет съществува, следователно, като правна категория, която изразява едно напълно изпитано явление от емпиричния свят. Нека тази придобивка бъде едно указание за това, какво може да представя Организацията на обединените нации по отношение на държавите, които я съставят.

Исторически преглед на въпроса. — Старо-гръцкият правен мир се е развил под влиянието на учението на Аристотеля за държавата. Според неговата дефиниция, на държавата е присъща автаркия (самозадоволяването), т. е. свойството ѝ, по силата на което човек добива, чрез държавата, пълното задоволяване на своите нужди за нравствено съвършенство. Това схващане е съответно на ем-

причиното явление: полиса. държавата-град. На нейните граждани е свойствена независимостта на човека. Това е присъщото на тоя гражданин състояние, да задоволява сам своите нравствени нужди. Стоящите извън съюза на гражданите са варвари: хора, които нямат това свойство. Те нямат и „политика“: държавни работи, държавна власт, защото са неспособни да осъществят моралното съвършенство. Отношението на полиса към „варварите“ не е отношение между държави, но отношение на държава към бездържавни.

Римско-правният свят се е развил под влиянието на римско-правното схващане за *imperium*. То съответствува на емпиричното явление: Римската империя. Империума, свойството на върховна държавна власт (*summa potestas*), е присъщо само на Римската империя. Тя е единствената суверенна държава в света. Но римските юристи са направили, благодарение на по-напредналото развитие на империята, един значителен напредък в своите схващания в сравнение с гръцките философи. От категорията на варварите, на извъндържавните народи, те признават като държави ония народи извън територията на Римската империя, които са организирани от собствена държавна власт на базата на териториалния суверенитет, но които, освен това, „служат приятелски на величието на римския народ“ (*qui maiestatem populi Romani comiter servant*) „Варварите“, които макар и организирани от собствена държавна власт на своя територия не са признавали върховенството на Римската империя, се причисляват към категорията на бездържавните народи. На тия схващания са изградени мирът и сигурността на Римската империя, на тогавашния свят: *paх Romana*. Тя е основана на неограничената и върховна държавна власт на Римската империя по отношение на целия останал свят. Тя е изключително държавна власт по отношение на „бездържавните варвари“ и на наддържавна власт по отношение на удостоените с право племена (*jus gentilis*).

Немско-римските юристи са поддържали фикцията за единствената суверенна държавна власт на римските императори от немска нация. Всички други власти произхождали от тая върховна власт, от империума на римо-немския император. Така Римската империя на германските императори се е домогвала до един мир и сигурност на континента, известни под името *paх Germanica* (немски мир). Фактически тая власт бе напълно оспорвана в отделните владения. Църквата се е домогвала да създаде свой собствен мир (*paх Ecclesiastica*, църковен мир), оспорвайки върховенството на имперската власт и основавайки се на фикцията за произхода на всички власти от църковната благословия. Това е едно схващане за междудържавна сигурност, основана върху наддържавната власт на църквата.

Европейският концерт. — Едва след като в резултат на борбите между империята и владетелите, от една страна; между феодалите и владетелите, от друга, и на съперничеството между светската и църковната власт, се оформиха самостоятелните държави на Франция, Англия, Русия, Прусия и Австрия, може да се говори за сигурност и за мир, основани на междудържавни отношения. Въпросът за отношението на държавния суверенитет към междудържавната сигурност става един проблем на междудържавно право, за да се наложи, след 200 го-

дни национални войни и несигурност, проблемът за примиряване на противоречието помежду им чрез схващания, основани на принципи из областта на държавното право.

Европейският мир, установен със съгласието на петте европейски велики сили, е известен под името: пентархия, управление на петимата, предтеча на управлението на големите пет в Организацията на обединените народи (ООН), чрез даденото на всеки от тях право на вето. Към първите пет се присъедини в 1867 г., след обединението си, Италия, като велика сила, и след френско-пруската война от 1870 г., на мястото на Прусия встъпи Германия. Така б-те велики сили образуваха европейския концерт. Отначало, след Кримската война и Парижкия договор от 1856 г., той бе замислен като един орган за уреждане работите на Отоманската империя. В последствие той придоби световно значение, поради интересите на европейските велики сили по всички континенти, обособяването на САСЩ като велика сила, след испанската война от 1856 г. и на Япония, след китайската и руската войни. Тия сили се присъединиха към европейския концерт.

Европейският концерт не предпази света от жестоки и кървави съткновения. Той не бе една междудържавна институция, както Обществото на народите и както е изградена още по-съвършено ООН. Европейският концерт функционираше като едно дипломатическо средство за преговори и съглашения между заинтересовани държави, върху базата на равновесието и статуквото. Но той има заслугата, че създаде ред инструменти и междудържавни институции, благодарение на които се изградиха норми за по-уредени междудържавни отношения. Такива са: международните бюра за телеграфни и пощенски съобщения, централната служба за международни транспорти, международното бюро за мерки и теглилки, бюрата за защита на индустриалната и литературната собственост, бюрото за постоянния помирителен съд в Хага и др.

Междудържавен арбитраж и държавен суверенитет. — Междудържавен помирителен съд е учреден за пръв път, като междудържавен институт, с Хагската конвенция от 18 октомври 1907 г. Уредената от тая конвенция компетентност на междудържавния помирителен съд в Хага почива върху началото на суверенитета на държавите. Подвеждането на един спор под юрисдикцията на тоя съд става само тогава, когато двете спорещи страни са се съгласили да предоставят на него разрешението на своя спор. В конвенцията не се предвиждат норми за изпълняемостта на решението, което ще издаде помирителният съд по предоставения му за решение спор. Така, Хагският помирителен съд принадлежи към категорията на доброволните юрисдикции. Уважението на държавния суверенитет изисква да не се вика една държава пред чужд форум без нейно съгласие и предприемането на изпълнителни действия срещу нея по съдебно решение, издадено от такъв форум, се счита за неприятелско действие.

Задължителен междудържавен арбитраж. — По начало, Статутът за учредяване междудържавен помирителен съд към ООН отнася тоя съд към категорията на доброволните юрисдикции. По силата на чл. 36 от Статута, юрисдикцията на междудържавния съд включва всички случаи, които страните му предоставят да реши, но също и такива, които са предвидени в Хартата на О. Н. и в действащите дого-

вори и споразумения. Съгласно чл. 36 от Хартата, Съветът на сигурността има право във всяко време да се намеси за мирното уреждане на един международен спор, независимо от съгласието на заинтересованите страни. При това, Съветът взема предвид, че споровете от юридически характер задължително трябва да се предават от страните за решение от съда. Задължителният характер на междудържавния арбитраж е установен и по отношение на всеки друг спор, за който Съветът на сигурността намери, че може да застраши поддържането на международния мир и сигурност (чл. 33). Тия постановления на Хартата се отнасят не само до държави, които са я подписали, но и до такива държави, които не са страни по нея. Съветът може да им наложи да изпълнят решенията на съда в интереса на международния мир и сигурност.

С тия постановления на Хартата на О. Н. се установява една правна институция в международните отношения от публично-правен характер, както са от публично-правен характер националните съдилища и техните решения по споровете между поданици на една държава. По тоя начин, уредената от Хартата на О. Н. компетентност на междудържавния помирителен съд отнася тоя съд към категорията на задължителните юрисдикции. С задължителността на междудържавния помирителен съд по Статута на О. Н. се ограничава държавния суверенитет, чието свойство е суверенната държава по своя воля да наложи или приеме да му се наложи едно право, тя да бъде съдия за признаването на това право. Тоя съд има характер на междудържавен институт с наддържавна власт, с власт на суверенна държава по отношение на съставлящите ООН държави, но също така той е един наддържавен институт по отношение на всички други държави, с власт на сюзерен, на *imperium*.

Изпълняемост на арбитражните решения в междудържавните спорове. — Съгласно чл. 94 от Хартата на О. Н., всеки член от ООН и всеки участник в Статута на международния съд е задължен, да изпълни решенията на съда по делото, по което е страна. В случай, че някоя страна не изпълни възложеното ѝ задължение по решението на съда, другата страна може да се обърне към Съвета на сигурността, който може, ако сметне това за необходимо, да направи препоръки или да реши, да се вземат мерки за привеждане на решението в изпълнение.

Установява се правото на Съвета на сигурността за интерцесия, за влияние и въздействие върху върховната власт на една суверенна държава в форма на „приятелски съвет“. Установява се и правото на Съвета на сигурността да предприема действия на заплашване и насилие срещу една суверенна държава: въздушни и морски демонстрации, скъсване на търговски и дипломатически сношения, блокада и действия с оръжие. Тези действия се предприемат, за да се принуди една държава да извърши нещо противно на нейната суверенна власт: интервенция. Тия действия се предприемат не от друга суверенна държава, заинтересована в спора, която има право, по силата на своя суверенитет, да го наложи на всяка друга суверенна държава, но от Съвета на сигурността, който е недържавен институт. По тоя начин, Съветът на сигурността се облича с наддържавна власт, като съюжен орган към съюзени държави, като суверенна власт към автономни държави.

Съветът на сигурността е, всъщност, не един наддържавен, суверенен орган, но един междудържавен орган, благодарение постановлението на чл. 27 от Хартата на О. Н., което дава право на вето на всяка от петте велики сили срещу решението на болшинството. С упражняването на правото на вето, решението е неизпълняемо. Така, изпълняемостта на арбитражното решение е една институция на междудържавно съглашение, но не и функция на върховна власт (*summa potestas*).

Междудържавна сигурност и държавен суверенитет, според Хартата на ООН. — В Хартата на ООН е усвоено по начало правилото, че тя се основава върху принципа за суверенното равенство на държавите, които я съставят. С усвояването на този принцип от ООН кредитира се и за напред традиционното учение на междудържавното право, като отношение между равноправни суверенни държави. Колкото слабо функционира на практика този принцип, толкова той се е указал нетрайно условие за междудържавната сигурност. Заедно с това, Хартата обявява правилото за задължителността на междудържавните задължения, които държавите, съставляващи ООН, поемат съгласно с нейните постановления. Те са длъжни да изпълняват добросъвестно задълженията, които имат до силата на Устава на ООН, „за да се обезпечат общо на всички правата и преимуществата, произтичащи от принадлежността към състава на членовете на Организацията.“

Очевидно е, че юристите, които съставиха Хартата, не са се отклонили от схващането за договорното основание на междудържавните задължения като такива, които трябва да се изпълняват, съгласно сключените договори. С нея, обаче, се открива и едно ново схващане, с подобрени перспективи за междудържавната сигурност: схващане за публично-правния характер на задълженията, които се налагат на държавите от Устава за устройството на ООН. В чл. 2 се предвижда института за състава на членовете на ООН, като общност на държавите, които я съставят, различна от тях по своята правоспособност и дееспособност, както юридическото лице на частното право има различна правоспособност и дееспособност от физическите лица, които го съставят. Принадлежността към общността на държавите — членове на ООН, дава правата и преимуществата, които се обезпечават с договорната задължителна сила на тежестите, които, в интереса на междудържавната сигурност, се налагат на отделните държави.

Но не само държавите, които са подписали Хартата, т. е. са съдоговорящи, са задължени по нея. На основание на разпоредбата, съдържаща се в т. 6 от цит. чл., „ООН осигурява, щото държавите, които не са нейни членове, да действуват съгласно принципите на Хартата на О. Н. доколкото това може да се окаже необходимо за поддържане на международния мир и сигурност.“ С това постановление на Устава, принципът за държавен суверенитет е пожертвуван на съображенията, които се налагат от грижите за обезпечаване на междудържавната сигурност. Държавите се задължават да съблюдават правилата, които обезпечават междудържавната сигурност, независимо от това, дали са се съгласили да го направят. ООН, по силата на един свой собствен суверенитет, на своя собствена върховна власт (*summa potestas*), създава норми, установява правила, промулгира за-

кон, задължителни за всички държави, независимо от това, дали влизат или не в състава на ООН.

Хартата прави само в един случай изрично признание на държавния суверенитет, на ненакърнимостта на върховната власт на държавите. ООН няма право да се намесва в делата на държавите, които по своето естество са от тяхна вътрешна компетентност. В Устава за устройството на ООН се предвиждат, обаче, изключения от тоя принцип, в които случаи се допуска намеса на ООН и във вътрешните работи на държавите. Такива изключения са случаите, в които ООН може да се намесва във вътрешната компетентност на държавите: а) за повишение на жизненото равнище, за осигуряване работа за всички и за създаване условия за социален и стопански прогрес и развитие; б) за разрешаване на международните въпроси в стопанската и социална области, за здравеопазването и за други подобни въпроси, за международното сътрудничество в областта на културата и образованието, и в) за всеобщо зачитане и запазване правата на човека и основните свободи на всички, без разлика на племе, пол, език и религия.

По тоя повод, г. Атли обяснява: „Свободата на индивида в държавата се явява необходимо звено в свободата на самите държави, заели мястото си в световната О. Н. Социалната правда и възможност за най-високо ниво на живота са жизнени фактори за устройството и поддържането на световния мир.“

Същественото свойство на върховната власт на една държава, на държавния суверенитет, е способността на суверенната държава сама тя да защити и наложи своя суверенитет на други държави, които имат същото свойство. Като естествено последствие на това свойство на суверенната държава е качеството ѝ да разполага сама и неограничена от друга суверенна държава със своите въоръжени сили. В Хартата на ООН се установяват ограничения на тия права на суверенната държава; ограничения, които се основават на постановленията на Хартата и се мотивират със съображения на междудържавна сигурност.

Съгласно чл. 24 от Хартата, „за обезпечение на бързи и ефективни действия на ООН, членовете ѝ възлагат върху Съвета на сигурността главната отговорност за поддържане на международния мир и сигурност, и се съгласяват, че при изпълнение задълженията, приизтичащи от тая отговорност, Съветът на сигурността действа от таяно име.“

На Съвета се дава право, да иска от държавите, щото те да прилагат мерки, които са от областта на тяхната върховна власт: прекъсване на стопанските отношения, на железопътните, морските, въздушни, пощенски, телеграфни, радио и др. средства за съобщение, а също и скъсване на дипломатическите отношения с други суверенни държави. Тези мерки се прилагат от суверенните държави по силата на една върховна над тях власт, дадена на Съвета на сигурността: отношения аналогични на тия на полусуверенни съюзени държави към суверенния съюз на тия държави. Съветът има право да упражнява непосредствено автономните права на държавите, като в негово разположение може да се дават от тия държави контингенти войски, които се командуват от военно-щабния комитет при ООН.

Основни положения на развитие на ООН, като над държавна, суверенна институция с върховна власт. — Действието на постановленията на Устава на ООН, по силата на които ООН се удостоява с права на върховна, суверенна власт над държавите, в интереса на международния мир и сигурност, фактически може да бъде отменено с упражнението на правото на вето, което се дава на всяка от петте големи държави, които я съставят (СССР, САЩ, Великобритания, Франция и Китай), да се противопоставя срещу всяко решение на Съвета, с което тя не е съгласна. Фактически, с правото на вето, ООН и създадената от нея система на междудържавни отношения се вързват за кола на миналото. Поне за тия пет държави разпорежданията на ООН имат сила дотолкова, доколкото те се основават на един договор помежду тях. Громико, съветският представител в ООН, обяснява, че „без истинско сътрудничество между всички членове на Организацията, която ще има за цел да реализира принципите и постигне целите на Хартата, ООН не би могла да осъществи и изпълни надеждите, които ѝ се възлагат.“

Правото на вето установява необходимото сътрудничество между големите пет, пентархията, като условие за задължителността на нормите на ООН, като наддържавен институт, облечен при това условие с права на върховна, суверенна власт над държавите.

Като едно указание за това, което се желае да стане ООН, нека ни послужи следното изказване на Фелпс Адамс в „Ню-Йорк Сън“: „ООН е един нов опит да се установи едно световно управление, съставено от свободно свързани помежду си суверенни държави и то по начин, който напомня за конфедерацията на 13-те суверенни колонии, които се обединиха след войната за независимост. С такава ограничена власт, това управление ще действа в междудържавните дела, в една неограничена област на действие.“ Труман се изказва по-ясно така: „За да има мир, народите трябва да прилагат законите така, както ги прилагат нашите 48 щата.“

Тия изказвания дават една насока в развитието на междудържавните отношения, основано върху функциите на ООН, аналогично на развитието, което, въз основа на конфедерацията, създаде от суверенните северо-американски държави, организирани първоначално в конфедерацията по нормите на междудържавното право, един суверенен съюз от полусуверенни държави, който се урежда с нормите на държавното право. „Ние сме длъжни, казва Сун-Цзи-Вен, китайският представител, да отстъпим част от нашите суверенни права в интереса на колективната сигурност.“ Полският представител Жимовски казва направо: „Ние трябва да създадем от ООН колективна индивидуалност.“ — Атли добавя: „Организацията на О. Н. трябва да стане фактор от върховно значение“ — с върховна, суверенна власт над държавите.

„Съществува само едно средство, казва Сталин, за да се задуши войната в самото ѝ начало: да се създаде специална организация за защита на мира и осигуряването на безопасността, да се даде на разположение на ръководния орган на тая организация минимално, необходимо количество въоръжени сили, нужно за предотвратяване на агресията и да се задължи тая организация, в случай на нужда да изпъл-

зува незабавно тези въоръжени сили за прекратяването или ликвидирането на агресията и наказването на виновните за агресията“. Громико, който се е основал на този цитат, е дал следното тълкуване относно правоспособността и дееспособността на Съвета на сигурността: „Съветът на сигурността, осъществявайки своите функции и пълномощия по поддържането на мира, ще действа от името на всички членове на ООН.“ По-съответна на нашата теза формула е правоспособността и дееспособността на Съвета на сигурността, от името на общността на всички членове на ООН.

Клетвата, която дава секретарят на Съвета на сигурността го задължава: да има предвид изключително интересите на ООН, без да желае, нито пък да приема нареждания от никое правителство или чужда на Организацията власт, във връзка с изпълнението на неговите задължения. Ако тази клетва стане задължителна и за останалите членове на Съвета, то ще се осъществи една Организация на народите напълно суверенна в изпълнение на възложените ѝ функции за обезпечаване на междудържавната сигурност.

АМЕРИКАНИЗМЪТ

ДАВИД ДЖЕЙН ХИЛ

I

Следващите редове имат за цел да покажат, кратко и ясно, кои са оригиналните и отличителни черти на политическата доктрина на Съединените щати и как тия черти манифестират по един характерен начин американския дух или американизмът.¹⁾

Генезисът на американския дух? — Никой не поддържа, че той произхожда от расата, защото от самото начало нашата страна е била населена от колонисти от най-различен произход. У някои от тях дори вродените им качества са се запазили и до днес напълно; у други те са се видоизменили, поради смесицата на раси. Това, което е положително, то е, че от етнологическо гледище не съществува оформен съществено американски тип.

Не е точно обяснението на американския характер и с нашето географическо положение. Наистина, у нас съществуват най-разнообразни обичаи, нрави, дори бит в отделни щати и колонии на преселници, но американският дух се е запазил над цялото това разнообразие на расови и народностни черти. И когато се срещне в Америка човек, който не е обладан от този дух, ние казваме, че той не е американец. А когато пък говорим за приобщението на нови елементи, които прииждат в Америка, ние употребяваме най-вече думата „американизация“. Какво разбираме под това?

Ние, в Съединените щати, сме осветили един нов начин на тачене стойността на човека, на неговото достоинство, на неговите права, който начин ни е довел и до една нова концепция на живота. Затова за нас е много трудно да можем да разбираме това, което става в Европа, а така също е съвсем невъзможно за европейците да разбират, от своя страна, това, което става у нас. Въпреки, че през последните години на бързи съобщения в Америка да се внесоха, изолирано, купища идеи, идващи от Европа, те си останаха изолирани и не можаха да повлияят

¹⁾ Бившият посланик на Съединените щати в Берлин, Давид Джейн Хил, след първата световна война написа две книги, с които целеше да осветли европейското обществено мнение върху американската политическа философия, върху американските разбирания и традиции за устройството на една демократическа държава, които трябва, според американците, да легнат в основата и на световното устройство за осигуряване на траен мир, справедливост и ред. Тия две книги са: „Американизъм“ и „Реконструкция на Европа“. Изложените в тях принципи на американското държавничество остават и до днес същите. Запознаването с ръководните начала на американската държавническа мисъл ще ни даде възможност да разбирате по-добре и американската външна политика. За тази цел даваме извадки от книгата „Американизмът“.

нито на йота върху американското схващане на живота. Това нещо се обяснява много лесно. Нашите основни принципи са съвършено различни от европейските принципи. Ние много отдавна сме изживявали и сме се отказали от един голям брой идеи, които още са останали свещени в очите на европейците. Ако и ние, като европейците, бяхме управлявани от една династия на наследствени царе; ако имавме една държавна религия; ако, по силата на една традиция предавана от поколение на поколение, бяхме подчинени тялом и духом на всички изисквания на държавата; ако бяхме обиколени от силни неприятели, може би, тогава щяхме да разбираме много неща, които стават в Европа и които ни се виждат неразумни, за да не кажем налудничави. Понякога дори забравяме, че нашите първи прояви, като нация — а ние имаме претенцията да сме много стара нация — не бяха нищо друго, освен бунт, героичен и кървав, срещу идеите, които цареха в Европа.

Но американският дух не е само отрицателен: той е сила положителна и творческа. Той изхожда от идеята, че индивидът (човекът) има една вътрешна ценност и че той има вродено, естествено право да развива до зрелост своите природни сили, а също така и свободно да се ползува и събира плодовете на своите усилия. Неговата вътрешна стойност не може да се цени съобразно това, което има, а съобразно това, което всъщност представлява и което може да стане. А той може да стане това, което неговите способности и неговите усилия му позволяват да стане.

Една такава концепция на живота почива върху ценността на индивида, но според една ширеща се сега нова концепция, не трябва да да се отдава никакво внимание нито на индивида, нито на неговите права, нито на неговите способности и дарования, нито пък на неговите отговорности в обществото. Прогресът, към който се стремим днес, не може да бъде постигнат благодарение развитието на индивида: той ще трябва да бъде осъществен от обществото и в полза на обществото. В тази нова теория се забравя съвсем, че идеята за обществото е идея абстрактна, отвлечена, и че обществото, само по себе, не притежава никакви природни качества, които да го направят способно за инициатива и прогрес. Днес се проповядва за несправедливо и незаконно да се взема под защита индивида, а всъщност индивидът дава образа на обществото, той е единствената му двигателна сила. Реакцията срещу американската доктрина отива до там, че се проповядва една неистина, какво индивидуализмът е една форма на егоизма. Напротив, индивидуализмът е единствената основа, върху която може да се гради уважението и зачитането правата на другите хора.

Ето есенцията на американската доктрина, така както се е оформила в американския държавен и обществен живот.

II

Ако така, както предполага фашистката доктрина, че държавата е наистина едно същество, върховно, различно от индивидите, от които е съставена, и ако това същество би могло да осигури на хората бдителна закрила, те щяха да намират пълен смисъл да ѝ се подчиняват безрезервно. Но такова същество, въобще, не съществува. Истината е, че в цивилизованите общества хората възприемат помежду си една си-

стема на отношения сравнително трайни и законни, и че на тази система се дава името държава.

Но това, което съществува реално, то не е държавата, която нигде не виждаме, като същество пред очите си, а е правителството, управителното тяло, сиреч хората, които претендират, че управляват от името на държавата. С това ние не отричаме авторитета на държавата, но никога не я издигаме до пиедестала на едно езическо божество, което иска постоянно да му бъде принасяно в жертва индивида.

Ако се спрем за момент върху историческия произход на държавата, ще видим, че тя не е институция, почиваща на морал, нито пък е имала за цел да осигурява справедливостта. Била е предприятие за грабеж, било на една вътрешна тирания, която една привилегирана класа е налагала на друга от роби; било пък на тирания, идваща отвън, на един съсед, бидейки по-силен, ограбвал е териториите и населението, безсилно да противостои на нападението. Такава е, без изключение, историята на всички династически държави в древността, а може да се каже и на повечето държави, които съществуват и днес. Едва в новите времена, благодарение на извоюваното право на гласоподаване, народите можаха да бъдат зачитани при управлението на държавата.

Историческият произход на държавата показва нейната относителна безотговорност. Основана първоначално на правото на силата, абсолютното право на правителствата става неоспорима аксиома. Произволната и неограничена воля на главата на управителното държавно тяло става неоспорим постулат, на нея всеки трябва да се подчинява неуклонно и безпрекословно.

Когато, с прогреса на идеите, философите започнаха да анализират и дирият природата на държавата, те най-напред констатираха, че съществува една абсолютна власт. И понеже всички власти бяха тогава еманация на суверена, те помислиха, че са открили същността и ръководния принцип на държавата не във вродените права на индивидите, които съставляват населението, а в абстрактния атрибут на суверенитета. И самият суверенитет, така схванат, става въобще синоним на върховната власт. И навсякъде, където се срещнеше суверенитетът, смятаха, че виждат субстанцията на самата държава. И бидейки суверенна, тя не само бе източник на закона, а нещо повече, — по предложение, тя бе дори над закона, защото всеки закон произхождаше от суверена. Ето така едно преходно състояние, и при това аномално, се намери затвърдено, легализирано, овековечено и се прие за източник, единствен, от който произхождат законите. Защото всъщност, що е един закон, ако не заповед на върховната, суверенна власт? И с какви права може да се ползува един индивид, подчинен на закона, освен с онези, които му дава самата суверенна власт? Държавата е всичко. Гражданинът е креация на държавата. Такава една теория идентифицира напълно с върховната власт всички узаконени власти, а те са неща съвсем различни. При системите на такова разбиране, индивидуалните права и частният морал са абсолютно подчинени.

Интересно е да се каже, че първият бунт, който се повдигна срещу едно такова схващане на държавата, дойде от Америка. Още преди Жан-Жак Русо да напише своя „Обществен договор“ и преди Лок да заговори за „граждански пакт“, група прости хорица, бягащи от игото

на една абсолютна власт към неизвестни брегове, към Америка, тридесет години преди 1647, когато приемниците на Кромвел се опитваха да увеличат правата си срещу посегателствата на една абсолютна власт, с така наречената „конвенция на народа“, установявайки закон, който да стои дори над могъществото на парламента, тия преселници, на път за Америка в парахода Мейфлоуер, подписаха акт, с който се задължаваха взаимно да издават закони справедливи, на които след това да се подчиняват напълно. Такива актове са били налагани на много суверени, но оригиналното тук е, че народът сам установява норми, на които трябва да отговарят самите закони и доброволно решава да им се подчинява напълно, като вижда само в това гаранцията да гарантира индивидуалните си права. Тогава именно се създаде идеята, че суверенната власт не може да бъде неограничена, защото тя не бива да тъпче индивидуалните права на гражданина. Необезпокоявани от една абсолютна, суверенна власт, нито от династия, те оформяват една нова теория за държавата, имайки опита на страданията си в страната, която напускаха, за да дирят свобода. Теория, каквато нигде до тогава не съществува, нито дори в Англия. В какво се състои тази нова концепция на държавата?

Емигрирайки към новия свят, хората от преселническата епоха отнесоха със себе си най-богато и най-благородно наследство, каквото в онова време можеше да съществува. Те носеха със себе си традициите на представителното управление в Англия и идеята за гаранциите на човешката личност, съдържащи се в *Magna charta* и изразени в едно тържествено заангажиране, постановяваха, „че никога един свободен човек не ще бъде вземан, затварян, лишаван от своите имущества или от своите свободи, лишаван от своите независими обичаи, поставян въвн от закона, изпъждан от държавата или разсипван по какъвто и да е начин, освен въз основа на закона и с присъда от негови равни“. Тия хора намериха, че е глупост да се счита, че държавата е нещо отделно от хората, които я съставляват. За тях беше ясно, че индивидите във взаимните си отношения, като конституирано политическо тяло, образуваха не само държавата, а цялостната държава, всичко в държавата. Защото държавата е, при последен анализ, органическото съединение на всички граждани. Монархичното представителство, както и парламентарното, са само органи на държавата. Истинската природа на държавата, казваха те, трябва да произлиза от целите, за които съществува. По този пункт всички колонисти бяха в абсолютно съгласие, когато се бореа за независимост. За всичко онова, за което се бореа, те го даваха доброволно на всички останали, дори и на най-малките и най-слабите, съгласно принципа на равенството. Държавата за тях съществува, за да закриля правата и свободите на индивидите. Конституцията на щата Масачузет, гласувана на 1780 г. и никога не изменявана, още в първите си думи установяваше ясно, дори по-точно от декларацията за независимостта, че истинският обект за съществуването, за поддържането и за администрирането на правителството е да даде на индивидите, които съставляват политическото тяло, възможността да се радват в пълна сигурност и в пълно спокойствие от всички техни естествени права и на своя дял на земно щастие. А в самата декларация на правата, която съставлява член първи на тази конституция, е казано: „Всички

хора имат естествени права, в числото на които трябва да се наредят: правото да се радват на живота и на свободата, правото да защищават благата си (имуществата си), правото да придобиват, да притежават и да закрилят собствеността си и, най-после, правото да работят и постигат щастието си“. Докато английската Magna charta допускаше законодателите да гласуват закони, каквито си искат, защото те представляват мнозинството на народа, американските преселници казваха, че всеки човек, който се бои от Бога, не бива да посяга върху естествените права на човека. То е, защото тия преселници бяха се борили в Англия, не само срещу краля, но и срещу произволите на самия парламент. Те не считаха за закон онова решение на парламента, което противоречи на известни основни принципи на справедливостта.

Американската концепция за държавата отиваше още по-далеч в сравнение с английската Magna charta. Последната се ограничаваше да изброява само известни права и известни свободи, които не можеха да бъдат отнемани на един англичанин, освен по силата на присъда от равни нему или съгласно законите на страната. А докато, според американската концепция, съществуват известни права и свободи, които и самият закон не може да отмени, всяко посегателство върху тия права и свободи, било от страна на една партия или дори от страна на мнозинството на народа, или от законното правителство, трябва да бъде осъдено от името на един постоянен, траен и върховен закон (конституцията).

Ето такова е било оригиналното и характерно отношение на американския дух към политическата теория. Той постанови, като основен принцип на своя държавен, политически живот, че правителството не може да предприема нищо, което не почива на закона. Не стига това: и тоя закон трябва да почива на конституцията. Американският дух счете абсолютизма на парламента така омазен и противен, както и самият абсолютизъм на царя, суверена. Когато американските преселници се заеха да уредят държавния си живот върху здрави основи, първата им мисъл бе винаги да предотвратят възвръщането на абсолютизма, под каквато и форма да се явява той, дали ще бъде правителствен или парламентарен, дали ще идва от властвването на няколко индивида или пък от властвването на едно демократично мнозинство. Всички видове деспотизъм си приличат в едно: всички се стремят да затвърдят абсолютизма си с закони. И затова трябва да се противопостави на тази вековна тенденция на деспотичните склонности една гранитна бариера, абсолютно непреодолима.

Тази идея, изцяло нова, е характерна с факта, че самият американски народ полага усилия да намери своето въплотяване и самоограничение в американските институции. И други народи са разтърсвали игото на тирани, и други са извоювали своята пълна независимост, и други са налагали на суверена ограничения, да не може да произволничи, но никога до тогава един народ, сам доброволно не си е поставял известни принципи на самоограничение, които се е задължил да спазва и счита за свещени и дори да не ги изменя така лесно, освен пак с едно тържествено обмисляне и решение, и едно ново свикване на цялата нация. Така, следвайки до известна степен и английската традиция, да се подчиняват на равни тям съдии, те, за да осигурят здравината на демократичното управление, учредиха съд от безпристрастни съдии.

натоварени да бдят, щото законодателството да се съобразява с върховните повеления на основния и върховен закон — конституцията.

За да може окончателно да се премахне абсолютизмът в държавното управление, населението на Масачузет успя да даде в конституцията си място на теорията на Монтескьо за разделението на властите, каквото ясно и категорично не е намерила нигде другаде. „При управлението на тази република, казва се в тоя документ, законодателното тяло не трябва никога да упражнява изпълнителна или съдебна власт, или пък една от тия власти; агентите на изпълнителната власт не бива никога да узурпират законодателна и съдебна власт, а съдилищата не бива никога да си присвояват атрибути на законодателна и изпълнителна власт. Само по такъв начин ще управляват законите, а не личностите.“ Така властите в държавата се поставят под взаимен контрол. Така на конституцията се дават здрави основи.

Основният, гранитен принцип на американската конституция е, че индивидът притежава известни вътрешни, вродени в човешката природа права, като правото на живот и на свобода, правото да придобива, притежава и се ползува от своите имуществва, и че нито правителството, нито парламентът имат право да ги накърняват, да тъпчат тия естествени на личността права. Нито пък могат да създават закони несправедливи и специално насочени да се прилагат за дадена раса, класа или население. Законът се прилага еднакво за всички. Пред законите всички са равни.

Не е за чудене, че една такава система след време намира противници. Егоистичните инстинкти на човешката природа, срещу които тя бе създадена, ще си останат завинаги нейни неприятели. Всякога ще се срещат хора и класи, които имат претенцията да властвуват, или пък демагози, които дирят пътища да се докопат до властта, уповавайки се на едно относително мнозинство, числено мнозинство, и без да държат сметка за правата на малцинствата, да опитат всички възможни средства, за да съборят конституционната сграда, която е спънка на плановете и амбициите им. И тия хора имат своя метод: правят всичко възможно, за да рушат една по една установените гаранции чрез изменения в конституцията, обявявайки я за остарела.

Хората, които управляват или претендират да управляват държавата по волята на народа, се стремят винаги да виждат в нея едно същество с неограничени права — независимо, суверенно и всевластно; същество, което има неограничена власт над гражданите. По силата на това си право, тя може да разполага изцяло с имотите на гражданите, да ги изझे и да ги разпредели по равно.

Това е една нова и лукава форма на абсолютизъм, който не по-малко е деспотичен от монархическата форма, срещу която демокрацията се е борила и правила революции. Счита се, че демократическата власт може да се упражнява по един произволен начин и да нарушава правата на малцинствата без разлика, както всяко друго автократично управление. В Америка, дето не съществува монархическа опасност, застрашава ни само тая на демократическия абсолютизъм и от нея ще трябва да се пазим бдително, особено ако идва от Европа, дето той направи не по-малки поражения и разрушения, отколкото самият монархически абсолютизъм. Отличителната черта на американската концепция относно публичната власт е, че тя не дава неограничени права на никоя

форма на управление, па било то и демократично. Основателите на нашата република най-много са се пазили от демократическата тирания и за това са гледали да закрилят с конституцията естествените права на личността. Те не току-така са бягали от игото на британския парламент, за да дойдат в Америка и да оставят да ги застрашава същата опасност — демократическият абсолютизъм.

Днес, след като нашата конституция е дала вече своите благотворни плодове; след като създаде от нас една нация, свободна, обединена и благоденстваща, съставена от 48 независими държави, давайки ни така, следователно, най-широко поле за опити, каквото нигде никой народ не е имал, за да живее свободно; когато тия 48 държави са обединени под покрива на една обща конституционна сграда, са под закрилата на един и същ основен закон, прилаган от един върховен съд, ние до един сме дълбоко проникнати от съзнанието, колко много трябва да ценим и пазим една такава система на държавно устройство.

Не липсват и у нас, обаче, реформатори, които с перфидни атаки се мъчат да подроят американските политически традиции, осланяйки се на страсти и егоистични интереси. Жалкото е, че такива гласове се надигат в Америка против нашите основни принципи за право, срещу съдебната власт, която е натоварена от конституцията да пази постановленията ѝ от нарушения, срещу нашата съдебна система въобще, и то в едно време, когато верността към тази благотворна система би трябвало да се засили, за да можем да пазим, както вътрешния мир и сигурност, така и, за да можем да предложим на всички народи един общ терен, върху който те да могат да се обединят. И защото много далновидни умове у нас и другаде мислят, а още по-голям брой хора се надяват, че американската концепция за държавата ще може да послужи като основа за реорганизацията на международното семейство, разкъсвано днес от толкова кървави и разрушителни конфликти.

В много отношения примерът, който ние дадохме като нация, допринесе ценни услуги на света. Не само, че пропаднаха всички атаки, от където и да идеха, срещу американската концепция за държавата, но тая концепция откри и за другите народи път към процъветаване. Нещо повече, нейното развитие освети една нова ера в историята на света. И при все това, нито един народ още не е възприел, във всичката ѝ пълнота, американската система. И други народи се управляват като Америка с писани конституции — защото първа Америка даде примера за писана конституция, но в усилията си да подражават на нашата система, те са пренебрегвали двете съществено характерни черти, които ѝ са свойствени: 1) Решителното отказване на мнозинствата правото да нарушават и ограничават, да накърняват правата и свободите на личността и 2) Поставянето на нашите конституционни гаранции в ръцете на съдебната власт по начин такъв, че един парламентарен вот да не може да ги унищожава. У народите, за които говорим, законодателната власт се е почувствувала теоретически така свободна и абсолютна, че скоро е преминавала границите, поставени ѝ в нашата конституция с уравновесяващата съдебна власт. Така в много държави с писани конституции и с демократични институции се е стигнало една партия или тия, които упражняват изпълнителната власт да узурпират и налагат деспотическо

управление. Тия многобройни злоупотребления са довеждали до лични диктатури и до държавни кризи.

Никога не може да се надяваме в успешното управление на едно правителство, когато в самия народ няма политическо възпитание да се уважават правата на личността и свободите на всички. Още щом преодолее у един народ настроението да се отричат тия права и свободи, и да се дава на общността правото на произволи, вече може да се каже, че системата на конституционните гаранции е минерирана отдолу.

Американската конституция се отличава от всички други именно с гаранциите, които тя осигурява за правата на личността. Автономия местна за уреждането на всички местни въпроси и интереси; народно представителство за уреждане на държавните и народни работи; федерация на независими общности; хармонична синтеза на вечните принципи на справедливост, сложена в един единствен основен закон; уреждане на всички спорове от съдебната власт: ето тия са елементите, съществени и основни, на американската концепция за държавата.

И може би с време, ако Американският съюз продължава да съществява все така успешно и благотворно целите, заради които е бил създаден; ако, въпреки известни зародиши на разложение, този съюз докаже със стабилността си, с единността си и със сцеплението си своята лоялност към юридическите принципи, вложени в основния му закон, и че този велик съюз е способен да противостои и на най-големи изпитания; може би, тогава ще успее да наложи на света с историческия си пример убеждението, че само следвайки този именно пример ще може да се стигне до една здрава международна организация, основана върху идеала за справедливостта и мира.

Но дори и тогава, когато това убеждение стане общо, то не ще премахне династическите интереси, антагонизма на расите, традиционните омрази, горчивите спомени, икономическите съперничества и, което е още по-важно, страхът и недоверието спрямо известни народи, които, давайки един кървав и срамен коментар на историята на човешката извратеност, поставят други народи в безизходното положение да водят кървави и унищожителни войни, защото иначе самото съществуване на последните е застрашено.

Как ще могат да се преодолеят тия трудности? — До тогава, до когато не се наложи в съзнанието на народите и на техните управници една по-справедлива концепция за целите на държавата, за границите на държавната власт, ние не ще престанем да живеем все със същия ствах за бъдешето на човечеството.

Ние, американците, дължим голяма благодарност към нашите деди, които са ни дали една форма на управление, гарантираща ни интегритета на нашите естествени права, и за това че са ни оставили здравите народни традиции. Те са били много по-умни, отколкото е могло да се предполага, като са ни възпитали да имаме за главна цел в живота си не могъществото и славата на държавата, а щастието и сигурността на личността, — основа на това могъщество и на тая слава.

III

Една проста анализа на такава една система, каквато е американската, показва, кои могат да бъдат и нейните врагове. Това са, на първо

място, всички, които предлагат да направят от самата държава един свой роб, личен, каквато и да е нейната външна форма, и като се оградят с произволната власт, да благоприятствуват своите лични интереси или интересите на класата, към която принадлежат, във вреда на общността. Срещу кои постановления на конституцията се опълчват те? — Именно срещу ония, чрез които нашите предвидливи деди са искали да създадат гаранции за правата на личността. Тия гаранции са три:

1. Неотнимаемите права на гражданина бяха поставени под защитата на основния закон, закриляйки ги, както от фаворизма, така и от насилието, в които могат да изпаднат законодателната или изпълнителната власт. Преселниците в Америка, които основаха американската държава, бяха преди това страдали твърде много от абсолютизма на монарха и на парламента, и затова първата им грижа е била да поставят под защита, преди всичко, постоянните права на личността, често застрашавани, както от законодателната, така и от изпълнителната власт. С една дума, самите агенти на тия власти са поставени под ограниченията, предвидени от конституцията.

2. Втората гаранция, дадена на естествените неотнимаеми права на личността, бе самата форма на управлението. Публичните власти се намериха разделени по начин такъв, че никой от органите на държавната власт не можеше да извърши акт на насилие или на нарушение конституцията, без да носи за това отговорност. Самият народ дори може, чрез представителите си, да създава и да отменя закони, но и той сам не може с тия закони да посяга върху правата, поставени под закрилата на конституцията. Ролята на изпълнителната власт се свежда, да се грижи за изпълнението на законите, но тая ѝ дейност е ограничена със закона и може да действа само в съгласие с него. Ролята на съдебната власт е определена, също така, ясно и категорично: да прилага законите. Но и тя е задължена да спазва, тачи и засилва дадените от конституцията гаранции.

3. Най-после, американският народ, който зае мястото на един монарх със суверенната си власт, извърши акт без прецедент в историята на света: той се отказа свободно, доброволно и формално от възможностите да налага волята си произволно върху другите органи на властта и държавата, и всеки индивид се задължава да уважава правата на другите граждани.

Уверени в съвършенството на системата, която създадоха американците и трите необходими органи за приложението на закона, като си запазиха правото да контролират функционирането на системата чрез средствата предвидени в конституцията. Така те запазиха държавното си управление от абсолютизма, под най-различните форми, в които може да се яви.

До тогава, до когато конституцията, в своята основна система на гаранции за неотменимите права на личността, бъде запазена, американският народ ще може да бъде сигурен за вътрешния си ред и мир, които му дадоха възможността да се издигне в едно кратко време до величие и мощ невиджани в историята. Но нашата конституция никога не са я обичали демагозите и не ще я обичат, защото тя е взела особени мерки срещу техните амбиции, да се облекат в тогата на държавата с едно числено и то често относително мнозинство на избирате-

лите и след това да започнат да вземат позите на абсолютни суверени и деспоти. Аналогията, която съществува между влиянието на един демагог и властта на един деспот, е релефно изразена още от мъдреца на древна Елада — Аристотел. Различавайки два вида демокрация: една, при която законът има надмощието, и друга, при която волята на избирателите се поставя по-високо от закона, той казва: „Това последното състояние на нещата идва, когато управлението на държавата е плебисцитно, сиреч подчинено на непосредственото гласуване на народа и когато не се съобразява с закона. То е дело на демагогията. Между демокрациите, които се подчиняват на закона, не могат да се намерят демагози, докато там, дето законът няма своята върховна сила, демагози се появяват от всички страни. Защото в тоя случай народът прилича на един колективен монарх, всеки един от индивидите, които го съставляват претендира на част от властта като член на тялото, облечено с неограничена суверенна власт. И народите от този тип, също както монарсите или личните суверени, се стремят да упражняват произволна, абсолютна власт, за да не се подчиняват на закона. По тоя начин, народът взема образа на деспот, който се нуждае от ласкатели и ги намира в лицето на демагозите. Не съществува никаква разлика между монархическата тирания и демократическата тирания“. И по-нататък, като сочи как расте силата на демагозите, колкото повече народът не зачита закона и законните съдилища, поставени да пазят изпълнението им, Аристотел заключава: „Следователно, с пълно основание може да се каже, че никоя демокрация от този род не заслужава името конституционно управление, защото там дето върховната власт не принадлежи на закона, там не може да съществува конституция; за да има конституция, първото условие е управлението да става съобразно закона“.

В своята история народите често изпадат в различни настроения и влияния, тикащи ги към произволи и рушене на основите, на трайните основи на собствената си държава. Американската конституция е предвидила такива евентуалности и затова се е оградила срещу импулсивните и необмислени актове на увлечения от демагози народ. Най-опасните моменти в живота на един народ са, когато той изпада в заслеплението, че може да поеме сам в ръцете си конституционните гаранции, диктувани от държавнически разум с вековен опит. Увеличавайки се от временни внушения, разпокъсани, безредни, чужди на всеки здрав разум, подклаждани и от груби инстинкти, народът може да се увлече, особено в малките държави, в политически авантюри, които могат да му коствуват много скъпо, ако не и самото му съществуване. Именно срещу такива опасности американската конституция е предвидила солидни гаранции.

Наистина, когато настъпят обстоятелства, които налагат изменението на известни конституционни постановления, особено когато последните са изгубили всякакъв смисъл, за който са били създадени, едно изменение в конституцията може да се допуска, но никой държавнически разум не може да допусне такива изменения да стават често, да стават под влиянието на временни настроения и увлечения в народа, под влиянието на външни фактори и интереси, особено пък под влиянието на демагозите, които биха се възползвали да гарантират с кон-

ституцията не личните свободи и права, а деспотизма или диктатурата на една личност, на една класа, на една външна сила.

Друга една конституционна опасност е стремежът на отделните власти (законодателна, изпълнителна, съдебна) да навлизат в чужда област на дейност. И в това отношение американската конституция може да служи за образец, защото тя е възприела строгото разделение на властите, при тяхното пълно уравновесяване. И понеже опасността, изпълнителната власт да навлиза в чужди области на дейност, не е толкова голяма, колкото законодателната власт да се счете като истински представител на народа, господар и над другите власти, американската конституция е предвидила гаранцията с даване на върховния съд и на съдебната власт правото да обсъждат всеки път, дали известен закон е в съгласие с конституцията или му противоречи, и да не прилагат противоконституционни закони.

Има и един трети начин на атакуване нашата конституция, а именно : внушавайки на народа да се откаже от самоограничението, което си е наложил с конституцията, да не посяга на неотменимите права и свободи на личността, да не си позволява да изпада в ролята на абсолютен монарх.

Друга една опасност, която застрашава американската конституционна система, е и развилият се антагонизъм между класите. Без да хвърляме вината на която и да е класа, това явление не може да не бъде отбелязано. Тоя антагонизъм се подхранва и възпламенява от амбициите пак на личности, които строят своите планове на властолюбство именно във възбуждането на недоволства и на взаимни вътрешни борби.

Американският народ има силите и съзнанието да преодолее опасностите, застрашаващи здравите и вековни конституционни устои на държавния му живот. И не само не ще допусне те да вземат надмощие в собствената му страна, но с примера си, както в миналото, така и днес, ще дава образци на здраво държавно, та дори и на световно устройство.

IV

Американската демокрация, така както черпи своя дух от федералната конституция, дава най-благоприятни условия за организиране на обществото по начин солиден, траен и миролюбив; за разрешаване на всички съвременни социални въпроси без сътресения, защото тя дава най-големите гаранции за развитието на личността, успоредно с развитието на обществото; дава най-здравите гаранции за човешките права въобще.

Историята на самата демокрация свидетелствува, че там дето самите маси се стремят или са успявали да заемат властта, неограничена и абсолютна, на един монарх, те сами са възстановявали режим не демократически, а също така деспотически. Управлението не става демократическо със самия факт, че върховната власт е в ръцете на народните маси, а от това, до колко това управление зачита и гарантира неотменимите човешки права. Насилвайки или отнемайки естествените права на хората, макар те да са и малцинство, и твърдейки, от друга страна, че всички права произхождат от гласуваните от мнозинството закони, абсолютическата демокрация сама подравя под краката си основите, на които почива, като

в същото време оставя без основи и своето собствено право на законодателстване.

Конституционната демокрация, сиреч демократическата форма на управление, установено от Съединените щати, може с пълно основание да каже, че то е последователно на демократическата теория и само на себе си. В основите си тази демокрация има не насилието, а свободната човешка личност с нейните неотменими по природа права.

Абсолютичната демокрация, демокрацията почиваща на насилието и на незачитането на човешките права и свободи, остава обезоръжена срещу фашизма. Защото, ако на народните маси, макар дори и да са едно истинско мнозинство, може да се даде неограничена власт в държавата, то тази власт, при невъзможността да се упражнява непосредствено от самите народни маси, ще се повери (по делегация) и се поверява навсякъде на една единствена личност. И затова винаги този род демокрации завършват като се преобразяват в еднолични управления. Представляващата народа личност добива власт често понеограничена и произволна от властта на един конституционен монарх и дори на деспот или тиранин.

Всички монархии, империалистични, абсолютни, които са се основавали в течение на историята, след трансформацията на римската република в империя, са се опирали на народната воля, на одобрението на народните маси. И при всички случаи, когато народите са се освобождавали от тиранията на абсолютните демокрации, това се е посрещало между народа с облекчение и с радост, защото положението винаги, без изключение, е бивало такова, каквото го рисува големият английски държавовед Едмунд Бърке: „В една демокрация мнозинството на гражданите е склонно да упражнява над малцинството насилие най-непосредствено, когато настанат изострени отношения между политическите организации, което е нещо много често. И това насилие ще се упражнява над един много по-голям брой граждани с много по-голямо ожесточение и настървение, отколкото въобще това нещо би било възможно при властването на един господар. При едно преследване от този род жертвите на насилието изпадат в положение особено печално. Защото, под скиптъра на един цар или княз, те ще имат поне утешението, че страдат от несправедливостта на една личност и че ще имат състраданието на хора из народа, нещо, което донегде ще постави балсам на раните им... Но ония, които биха имали съдбата да попаднат под преследването на тълпите, ще изпаднат в пълно отчаяние и за самия свой народ. Те се чувствуват изоставени от цял свят, от човечеството и от човешчината у хората, смазани от конспирацията на подобните си.“

Наистина, всеки дължи подчинение на държавната власт, в каквато и форма да се явява тя, но също така е ясно, че и държавната власт е длъжна да ограничава себе си, за да не стига дотам, че да посяга на светинята на човека — живота, имота, честта.

Истинско разрешение на това дава американската концепция за държавата, със самоограничението, което самият народ и самата държава си налагат с конституцията, и което е истинската основа на истинската демокрация. При такава една система индивидът, гражданинът, бидейки свободен, е лично отговорен спрямо управлението. Той не е само прост поданик на държавата, но и нейн сътрудник.

Както всемогъщият цар, така и всемогъщото мнозинство, което не е обвързано с никакъв основен закон, е напълно безотговорно. То може в известни случаи да подчини волята си на известно чувство към собствеността, но това ще бъде дадено, един вид, по благоволение. Такова едно мнозинство не се ръководи нито от никакъв върховен закон, нито пък от някакво основно начало. То може да третира гражданите, съставляващи малцинството, както му скимне: може да им отнема имотите, за да ги раздава на други хора, може да урежда всекидневния им живот по един съвсем произволен начин, да им наложи известни задължения и тежоби, и да иска всекидневното им изпълнение. С една дума, може да ги сведе до пълни роби.

Може, разбира се в едно интелигентно общество, едно мнозинство, дори и всемогъщо, да не действа по такъв начин, но също така и един всемогъщ коронован глава, просветен, добър, да туря известни граници на абсолютната си воля. Но по общо правило, едно народно мнозинство не бъде ли ограничено във волята и управлението си с един върховен, основен закон, много е трудно да се очаква добро управление, разумно законодателство.

Не съществува средство да заставиш хората да бъдат разумни, но има много средства, за да туриш край на лудориите им. Значението на конституционните ограничения почива върху тази именно възможност. Конституцията за държавата е това, което съвестта е за човешката душа. Тя ни води по пътя към доброто управление и ни съди, когато тръгнем по лошия път. Заставяйки абсолютизма да сведе глава, тя довежда законите до истинската им цел: народното благо. Тя задължава индивида да се подчинява на закона, а законодателят да се съобразява и тачи основните начала на правото. Както индивидът, гражданинът, така и законодателят, трябва да отговарят пред компетентните съдии, натоварени да бдят да се управлява с закон, а не с произвол.

Ясно е, прочее, че едно управление може да бъде справедливо и да отговаря на основните понятия за ред и право само когато може доброволно да сложи ограничения на своята власт. Една абсолютична демокрация не е нищо друго, освен нова и още по-фатална форма на империализма (фашизма, бел. на пр.), на деспотизма, защото и тя е безотговорна. Ние, следователно, ще трябва да избираме едното или другото: или демокрация при спонтанно ограничен суверенитет, изхождащ от колективната воля на народа, сам себе си организиращ като едно отговорно управление (правителство) или пък, от друга страна, империализма (фашизма, бел. на пр.), при който суверенитетът не зачита народната воля, нито пък съществуването на народни права, като съставна част на държавата, и издава декрети облагодетелстващи собствените му интереси, като в същото време претендира, че не държи отговорност и сметка пред никого.

Тази дилема, пред която сме поставени, добива още по-голямо значение, излиза въвн от теоретичното си значение, защото когато дойде въпросът да се установява ред и мир между народите, да се създава една юридическа организация за световното устройство, тогава едно от двете решения ще трябва непременно да се вземе: световната организация ще трябва да почива или на образа на абсо-

лютичния принцип или на самоограничилата се демокрация.

От двата противоположни метода за установяване в света мир, ред и правда, най-старият и изпитаният е империализмът, последен и най-малко изпитан е, безспорно, демокрацията. И двата предполагат съществуването на правила на морал, защото и двата се стремят към правда и двата предполагат и идеята за дълг. Но постулатите на тия два метода са не само различни, но и напълно противоречиви.

Империализмът допуска, че индивидът, като член на обществото, е създание на държавата. Без държавата той щял да остане дивак, първобитен човек. И понеже съществува благодарение на нейното собствено право, държавата, според доктрината на империализма, би могла без всякакви ограничения, заради този индивид да разширява безкрайно своята юрисдикция и своята власт. И понеже не познава граници, тя се обявява за универсална.

Обратно, демокрацията вижда в държавата една съвокупност на легални отношения, установени в полза на индивидите, които я съставляват. Тя поставя щастието и благоденствието на индивида по-високо от властта и славата на държавата. Понеже историческият опит до сега е показал, че народите не могат да се групират и организират под егидата на една централна империя, такива империя, такава идея е неосъществима, то затова само демокрацията ще бъде в положение да осъществи тази смела и спасителна за света задача. Тя ще се състои в това, да се направи възможно да живеят при един режим на мир, ред и приятелство всички народи, различните раси и класи, по начин такъв, че подчинени всички заедно на ясни и точни закони и обединени за поддържането на правдата и реда, те ще могат да останат верни на своя бит и националност.

Чистото демократично начало и почиващата на него самоограничаваща се демокрация са извикани да изпълнят великата мисия за помирение, организирането и истинското сътрудничество в мир и ред на народите от целия свят. Образецът на тая демокрация, дал вече благодетелните си резултати, се намира в американската конституция и в американската коцепция за държавата.

V

Какви перспективи има за установяването на една по-добра организация на света?

Империализмът (фашизмът) не ни дава никакъв принцип, позволяващ да се установят и координират правата на националностите. По същия начин, както не признава никакви естествени права на личностите (индивидите), също така не признава права естествени и на слабите и малки народи. Смята, че има правото на силата да ги подчинява и присъединява всеки път, когато интересите му изискват това. В туй отношение империализмът се позовава на една считана от него безпогрешна логика, към която също така и абсолютната демокрация е принудена да се присъединява и следва. Защото, ако правата произтичат само от закона, то там дето няма закони при международните отношения, естествено е, че според тяхното разбиране не ще могат да съществуват никакви права. Империализмът твърди, че това, което наричат, при международните отношения закони не са всъщност никакви закони, защото не са наложени от никаква суверенна власт, не се прилагат от

изпълнителна власт и, следователно, не са освен един списък на известен брой установени обичаи, към които се прибавят и няколко доброволни конвенции, винаги изложени на ревизии и отменяване.

Интересно е да се установи, че исторически конституцията на Съединените щати и „правата на народите“ имат един и същ произход и почиват на един и същ принцип. Начиная още от Гроциус, всички писатели, та дори и най-старите, които са изучавали правата на народите, са твърдели, че всяка независима и отговорна държава притежава естествени и неотменими права, върху които законодателството ще трябва да се осланя. Те са приемали, че обичаите и конвенциите са били резултат на усилията да се осигури зачитането на тези естествени права. Тия конвенции могат да се допълнят и менят в бъдещето, както е било и в миналото. Но установените вече и неизменни принципи на международното право, тия, които му дават право на съществуване и оправдание, и изразяват идеала, който имат пред очи, никога не са били считани за обичаи или конвенции: те са били установени а priori, като въплъщение и израз на световната справедливост и съвест.

През време на двете големи международни конференции, състояли се в Хага, пълната несъвместимост на американската концепция за държавата и на империалистичната доктрина стана поразително ясна.

Абсолютният суверенитет на една държава, независима и отговорна, е официално признат във всички международни актове и отношения. Но, без съмнение, съществуват големи различия в разбиранията за суверенитета у разните народи. И преди всичко, самият суверенитет е по същество ограничен или неограничен. Този въпрос е от капитално значение, защото от отговора, който ще му се даде, ще зависи разрешението на следната проблема: може ли да съществува едно общество на суверенни държави в пълния юридически смисъл на думата?

Едно юридическо сдружение предполага сдружение между равни, признаващи си взаимно едни и същи права. Това елементарно изискване не може да се осъществи при случая на неограничен суверенитет, защото по самата дефиниция неограниченият суверенитет не може да се дели и въобще ако той съществува, то не може да принадлежи освен на едно лице, на един суверен. Хипотезата, според която създаването на едно „общество на народите“ ще може да се съгласува с абсолютната власт, не почива, следователно, нито на фактите, нито на теорията. Членовете на едно юридическо общество могат да бъдат най-различни, що се отнася до силата и величината им, защото нито силата им, нито величината им са основата на съществуването им. Но, когато към това неравенство се прибави и едно неравенство на правата, и след като това именно неравенство бъде признато, тогава сградата ще рухне изцяло и малките народи ще изпадат в едно положение на предопределено васалство към по-големите и по-силните.

Напротив, за конституционната демокрация суверенитетът може да бъде пълен и без да бъде неограничен, защото той има едничкото си основание в правото на един народ, независим и отговорен, да си урежда управление с оглед на своята сигурност. Според доктрината на една такава истинска демокрация, суверенитетът е, по естество, етическа концепция, а не концепция динамична, сир. тя почива върху естествените

права на народа, а не върху чисто материална сила. Суверенитетът не включва в себе си никаква друга власт вън от елементите, които го съставляват. Защото всички свободни хора имат равни помежду си права и едно общо право, равно също, да си установят управление отговорно, когато са способни за такова нещо. И логически никое управление не може да откаже естествените права на другите държави, без да отрече своите собствени в същото време.

Ясно е, прочее, че докато империализмът няма друг план за организацията на света, освен този, който се състои в завладяването от него на света и да подчинява със сила всички народи под своята воля, в същото време конституционната демокрация, признавайки естествените права на всеки народ и на народите, се стреми да основе тази организация посредством една федерация, все повече и повече пълна, от всички автономни държави.

Не бива никога да се забравя да се прави тук едно различие и разграничение. Народът в една държава предполага едно абсолютно вътрешно единение и прямото въздействие на централната власт върху всички индивиди, които съставляват нацията. Едно управление федерално, каквото е това на Съединените щати например упражнява в известни отношения една пряка власт върху всички граждани на всички държави, които съставляват съюза. Но една обща федерация на народите не ще се съгласи да допусне пряко влияние на централната власт, защото такова влияние ще причини премахването на националностите и затова всички народи ще бъдат против такава една жертва.

Има, обаче, начин да се уреди договор по-малко абсолютен по въздействията си в сравнение на вътрешния съюз, за който говорихме. Той е, да се създаде една федерация основана върху общото признаване и приемане на един международен кодифициран закон. Конфедерираните народи ще се ангажират да се обединят, за да съблюдават и защитават този закон и ще се споразумеят да уреждат споровете, които биха възникнали помежду им, чрез безпристрастни съдии. Един пакт от такова естество ще бъде, наистина, достойната за днешната цивилизация конституция на народите. Тя ще признава естествените и неотменими права на народите и ще се основава на тия права. Тя не ще премахне националния суверенитет в неговата същност, защото в същото това време, когато ще му наложи ясно едно материално ограничение, ще го остави незасегнат от морално гледище. Такъв само план ще осигури на всички народи един общ терен, върху който ще могат да си сътрудничат приятелски, за да осигурят моралното развитие и общото благоденствие на света.

Колкото един такъв план да се вижда разумен, надеждата да го видим осъществен се забавя, вследствие днешните условия, за които е необходимо да държим сметка и не бива да забравяме, че до сега светът е бил управляван по-скоро от човешките страсти, отколкото от разума. Беше време, когато мислехме, че споровете между народите ще могат да се уреждат без да се употребява въоръжената сила, като прибегваме до международен съд и се подчиняваме на началата на справедливостта. Но, уви, това е било само един хубав блян! Събуждането от този сън бе жестоко. Видяхме, че човечеството не е още порасло,

за да се отзове на един апел на разума. И колкото да са тежки разочарованията, ще трябва да се примирим с фактите.

Вследствие на империалистичните схващания и доктрини за държавата и за международните отношения, ние изпаднахме до положението да рухне цялото международно право и да се гледа на международните договори като на парцали хартия. При това положение на нещата, всеки народ с право се питаше на какво почива неговата сигурност.

Първият отговор, разбира се, беше този: да не се оставяме да бъдем въвлечени във войната. Но достатъчно ли е твърдото решение да не се воюва, за да се избегне войната? — Светът изживя една страшна война (1918 г., след нея още една, бел. пр.) и големи и малки народи бяха въвлечени в нея. Всички, без изключение, заявяваха, че не са желали войната и че не са виновни за нея. Че тя им се наложила. Това свидетелствува, че докато цари в международните отношения империалистичното начало, империалистичното схващане за държавата и международни отношения, дотогава и най-миролюбивата страна не ще може да бъде сигурна, че ще остане вън от войната, когато избухне, в който и да е край на света. Освен, ако такъв един народ предварително се е приготвил да жертвува свои жизнени интереси, да се откаже от свои права като нация, да бъде сведен да остане без сила за отбрана. До такова срамно самоубийство не ще прибегне никой народ и за това ще вземе мерки да противостои на нападението и да победи.

Но где започва отбраната и где свършва нападението, това са въпроси толкова спорни, че ето толкова войни и все още не са уяснени, защото военната тактика нарича отбрана и едно предохранително нападение и пр.

Когато милитаризмът се засилва в империалистичните държави и народи, демокрациите не могат да стоят с скръстени ръце, защото рискуват да бъдат премахнати от лицето на земята. Когато империализмът (фашизмът, бел. на пр.) се втурва с бяс да руши принципите на демокрацията, да унищожава народи и държави с невиджани разрушения и човешки жестокости, дълг е на големите демократични държави, да се противопоставят срещу произволите на силата и срещу бруталния агресор. След смазването му пък същите демокрации имат двойно поголемия дълг да вземат всички мерки светът да не изпитва повече тия ужаси и несправедливости. Но това не ще се постигне само с осъждане на лицата — носители на империалистичните идеи и доктрини, а със самото премахване на тия идеи от управлението, както на отделните държави, така и в международните отношения. И особен дълг се налага на американците да не разединяват силите си с увлечения по чужди държавноустройствени идеи, а да се обединят още по-здраво около тия; които им осигуриха днешната мощ и благоденствие. Така американският народ ще бъде на висотата на своята мисия, да даде образец на света за едно здраво и трайно организиране на мира и реда.

Това ще може да стане, ако ние запазим не само нашата материална мощ, но и духовната, за да бъдем единни. Ние сме поставено пред дилемата: или да вложим американския творчески дух в бъдещето устройство на света, или да се оставим пак наново да бъдем въвлечени в още по-унищожителни войни, да оставим да не се зачитат нашите

права и нашата дума, да оставим дори да бъде застрашена нашата собствена американска държавноустройствена система.

Има известни принципи, които всеки американец, който не е лишен от здрав смисъл, не се колебае да възприеме. Между тях са следните: управленията и правителствата са за народа, а не обратното. Едно истинско демократично управление има за основа правото на всички граждани на живот, на свобода, на търсене на своето щастие. Следователно, и правителствата в своите отношения помежду си ще трябва да признават тези основни права. Всички правителства, от уважение към правата на човечеството, ще трябва да уредят своите взаимни отношения и своето поведение върху закони справедливи, свободно възприети и искрено и предано изпълнявани. Това просто *credo* няма нужда нито от коментarii, нито от обосноваване.

Що се касае за външната политика, това е темата, върху която всички добри граждани на Съединените щати могат да бъдат в пълно съгласие, какъвто и да бъде произходът им, какъвто и да бъде партийното им убеждение. То резюмира нашите вродени, естествени права и съдържа една свещена истина. То е притегателната сила, която привлича на нашите брегове онеправданите от всички страни на света. То създаде от нас един народ велик, благоденстващ и мощен. Нито един истински американец не ще се откаже да му даде подкрепата си и не ще се поколебае да пролее и последна капка кръв за неговото спасение и възтържествуване, ако го види, че е застрашен от когото и да е, и под каквато и да е форма.

Като народ, ние вече имаме опитността и навика да защитаваме тези принципи при всеки случай и с всички сили. Справедливост и човещина са били двете думи, които са били думи на дневен ред навсякъде за нашата дипломация и сме се борили, за да влеем съдържание в тези две думи навсякъде, във всички държави.

Наистина, нашият глас много пъти е оставал глас в пустиня. По един или по друг въпрос на много места, за да не кажем по цял свят, ние сме срещали опозиция и противодействие. Може би това ще продължи и занапред, когато ние ще искаме да се уреди по един пълен начин правното положение на неутралните държави. Когато слезем от света на идеите в света на фактите, ние ще има да открием, че нигде тези права на народите не са били зачитани, когато не са се уповавали върху въоръжената сила; че и най-тържествените ангажменти са били заплашвани от духа на завоеванието; че слабостта, както и богатството на народите, са плячка, за която жадува духът на насилието; че дори на вид демократически държави и народи, също така, са били ръководени от желанието за плячка и грабеж; че цели империи са основани със заграбването на чужди земи и заробването на други народи; че правата на народите не съществуват, освен там, дето има на лице въоръжена сила, за да ги защитава.

Никой от нашите велики войници: Вашингтон, Грант, Шерман и всички техни сътрудници никога не са ставали адвокати на милитаризма. Но това не ще рече, че ние се отказваме да възпитаваме младежта си в уважение към нашите демократически институции и в готовност да ги защитава, както и земята на дедите си, с готовността и храбростта, с които последните са я защищавали.

И защото ние се чувстваме съвсем сигурни в границите на държавата си, нашият патриотизъм се нуждае и от една друга, морална идея, за да го крепи и възпламенява.

Нека възприемем този девиз: „Преди всичко Америка“ (America first“), като разбираме под това не че нашите права трябва да доминират над другите, а че ние ще трябва да водим човечеството към един по-сигурен живот, по-благороден, по-малко жесток, в който братството да бъде по-реално, по-възвишено и по-искрено. Ние има да играем голяма роля в изкуплението на човечеството и при установяването на една спасителна в света организация. Нека тази роля да играем без надменност, а с пълното съзнание, че изпълняваме един дълг и най-вече да я изпълним без страх от нищо, пред никого и нигде!

Изпитанието, което преживехме, не бе без полза за нашия народ. То ни даде урока, че каквито и да са нашите миролюбиви намерения, ние не можем да си играем с мира, докато в света ще съществува империализъм, като германския. До този момент ние не се интересувахме от плановите и намеренията, нито от духа на другите народи. Ние заспахме над гордостта си, че сме една световна държава, без да се питаме, дали в същото време бяхме и една световна сила. Така ние научихме, че никой народ, малък или голям, не може да следва своя съвсем особена политика, без оглед на политиката на другите народи, освен ако се чувства по-силен от всички коалиции, които могат да се образуват срещу него. Всеки народ трябва да избира между три алтернативи при дипломатически кризи: дали да бъде сам със своето мнение и гледище, и да го защитава с едно неоспоримо превъзходство, или да се съюзи с другите и да се подчинява на волята им или пък да се държи настрана, сведен до безсилие, ако не до унижение и да остави другите да уреждат световните работи, както те ги разбират.

Безспорно, че е много по-разумно да се прави мир, отколкото да се прави война. Но когато у един народ преодолеят страстите и изместят една справедлива и трайна политика с голям размах и далечни, но сигурни перспективи за успех; когато неговата слабост поощрява другите, за да го атакуват, тогава един много лош разум може да надвие и да наложи войната, като заглуши всеки добър разум, който е за мира. Има известни условия, които един горд народ не може да приеме, дори и когато е партизанин на мира. И най-голямата опасност за него идва, когато без да е готов да защитава своите собствени права, той започва да иска това, което не е в състояние да извоюва.

До тогава, до когато един народ се счита като сила, която не бива да се пренебрегва, неговата дума има тежест. Не усвои ли, обаче, политика, която е готов да защитава решително, такъв народ престава да има влияние от международна гледна точка. А когато пък мнението, което има за себе си, се различава съществено от това, което другите имат, той се намира изложен на най-големи опасности, защото е престанал да бъде неофанзивен, без да е добил средствата да се защитава. И най-после, ако той не е способен да използва богатствата си, за да си създаде и една достойна военна сила, тия богатства, колкото и големи да са, не го гарантират от нападения. Напротив, те блазнат империалистичните държави и могат да станат причина за нападение. Неприя-

телят започва да настоява за материални облаги и отстъпки, като условия за мир от негова страна.

Нашето главно средство за национална защита не е, както някога се казваше, нашата marina, а нашата дипломация. Дипломацията за един народ е това, което са органите на сетивата за човешкото тяло. Нейната функция се състои, да предупреждава правителството за опасностите, които застрашават държавата и да сочи начините за избягването им. Бъде ли нашата дипломация тесногърда, капризна, пренебрежителна и невежествена, тя не би могла да ни даде никаква подкрепа. Напротив, тя може да ни въвлече в цял куп непредвидени опасности.

През по-голямата част от нашето национално съществуване ние сме се държали относително настрана от европейските конфликти. Но напредъкът на прогреса в презокеанските съобщения тури край на нашето географско изолитране. Завладяването на моретата от техниката направи всички народи съседи. Ние вече нямаме естествена защита. Ние притежаваме една пространна територия с хиляди и хиляди мили крайбрежие, достъпно за нападения и от двете страни на океаните. Ние не бива да забравяме, че сме се нагърбили вече с отговорностите на една световна сила. При това положение, можем ли ние, в името на един трансцендентен идеализъм, да бъдем равнодушни към всичко, което главно може да ни засяга чувствително? Докато ние не разполагаме с една интелигентна и бдителна дипломация, каквито и да бъдат изворите на сила на нашата страна, ние ще бъдем лишени от подготовката, необходима за да отстоим на евентуалностите на бъдещето.

Върху нашия континент се разви и утвърди една система на автономно управление, имащо за основа естествените и неотменими права на индивида. Нужни са били големи борби и много героизъм, за да ни остане това наследство. Нужни са и още, за да могат да се запазят. Когато се появи една арогантна автократия, която претендира да управлява света с армии, екипирани до съвършенство и съставени от милиони хора, когато Азия е определена за една близка подялба и още сега се намира под чужди влияния, когато картата на Африка се е превърнала на мрежа от европейски колонии, когато всеки остров и всяко море е пионка в ръцете на играчите, които си оспорват империи, когато един голям брой американски републики са считани като полета за експлоатация и имперска алчност, то ние как ще можем да се надяваме, че ще спасим нашата демокрация, ако не си създадем силата за нейната защита.

За да избегнем всички усложнения, които могат да произлезат в бъдеще, ще ни бъде необходимо да възприемем една програма на външна политика и да бъдем готови да се обединим около тази програма, за да я защитим. Каква политика ще следваме?

Нашата политика по принуждение ще има една негативна и една положителна страна. Ние не се стремим да присъединяваме чужди територии, ние нямаме никакви завоевателни проекти, ние не желаем да се месим във вътрешните работи на нашите съседи, ние не желаем да придобиваме изключителни концесии в чужди страни. Ние не претендираме да налагаме нашата власт там, дето е на лице едно отговорно правителство: ето това е негативната страна. Позитивната: ние желаем да живеем в мир с всички народи, с управление почиващо на

справедливостта, честта и зачитането на договорите. Ние желаем реваншистите на Американската република да се уреждат юридически, преди да се стигне да се подкрепят със силата; ние искаме нашата търговия по моретата да не бъде обезпокоявана от никого; искаме живота и имота на американските граждани да бъдат зачитани навсякъде; ние признаваме всяко управление, което с юрисдикцията си закриля тия права ефикасно и не ще дадем доверието си на никое управление, което се укаже неспособно да даде такава закрила.

Ще можем ли да бъдем в състояние да следваме една такава политика? — Не бихме били в състояние само, ако не бъдем достатъчно силни, за да заставим всички ония, които биха дирили конфликти и спорове с нас да тачат нашите позиции.

Ние сме дълбоко убедени, че най-трудната проблема на нашето време и на нашата цивилизация, а ще остане такава, до когато не се реши радикално, е да се тури край на насилието, било че иде от варварски орди, било че е резултат на империалистични амбиции, и да установим под егидата на закона равни права за всички народи, малки или големи. Разрешението на тази проблема е от най-важно значение за цивилизацията и ние имаме и правото и дълга да работим, за да я разрешим. Това е големият идеал на американския народ.

Никога народът на Американските съединени щати не може да се съгласи да се създаде една армия, която да бъде само машина за война, нямайки никаква отговорност, и чиято първа задача да бъде да убива хора, а главният ѝ двигател — славата. Това, което той иска е, да се създаде един корпус от граждани, подготвени да защищават нацията, проникнати от нейния дух и от нейния идеал, и привързани към мира. Това ще рече, че не е достатъчно само да има на лице една национална политика и една организирана армия. Той ще иска още да възпита гражданите-войници в техния дълг. Такова едно възпитание ще има за цел да оформи едновременно духа им, тялото, волята и характера им.

Така подготвени, те ще могат да заявят на цял свят: „Ние, американците, сме се борили за върховенството на закона, за създаването на един международен съд, за свещеността и ненарушимостта на международните договори, за правата на неутралните и за живота и имота на гражданите в всички страни; ние се бихме за премахването или за намалението на въоръженията. Сега ви казваме: ако вие продължавате да заробвате или подчинявате под ваше влияние беззащитни народи и ако претендирате да владеете над света с груба сила, ние ще се борим срещу тази неправда; ако продължавате да се въоръжавате, ако правата на човечеството ще бъдат отново застрашавани от насилието и ако вие установявате, гдето и да е, режими на насилие, ние сме решени да продължим борбата. Ние ще се борим, както са се борили нашите деди, и за същия американски идеал. Ние ще искаме да бъдем оная страна на земята, дето разумът и съвестта, свободата и законът, да могат да намират винаги прибежище и закрила“.

Американската концепция, така както трябва да бъде разширена и приложена и в международния живот, не е плод на една раса, на едно географско положение или на един национален егоизъм. Тя се състои главно в зачитането на естествените и неотменими права на човечеството.

СТОПАНСКАТА ОБСТАНОВКА НА ДЪРЖАВНИЯ БЮДЖЕТ ЗА 1946 ГОД.

ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВ

Бюджетът на държавата е съчетание на всичките стопански, културни и социални мероприятия, които правителството възнамерява да извърши през течение на една година. Освен това, бюджетът за 1946 г. е първият след изтичането на един сравнително дълъг военен период, пълен с напрежения за нашия народ.

Държавният бюджет за 1946 година е съобразен с основния принцип, че финансовата политика е в пълна връзка със стопанската политика (аграрна, индустриална, минна и др.), със социалната политика, с културната политика и с общата вътрешна и външна политика на страната, поради което могат да си сътрудничат, а могат и взаимно да си пречат, ако евентуално координирането им не е доведено до желаната степен. Финансовата политика се проявява, както чрез данъчните приходи, така също и чрез разходите. От това гледище, бюджетът на държавата играе една сериозна разпределителна роля: взема от едни лица повече, от други — по-малко и дава на едни лица повече, на други — по-малко.

Чрез своите разпределителни действия върху структурата на националния доход, бюджетът създава по-пълно или по-слабо равновесие между личните и колективните потребности, като се съобразява със всичките стопански и социални условия и нужди по такъв начин, че да спазва равновесие между податните сили на данъкоплатците и данъчното им обременяване.

Бюджетът следва да улеснява и равновесието между цените на стоките и услугите, и между доходите на лицата и групи от лица, за да не става едностранчиво насочване на покупателните, а с това и на производителните сили. Бюджетът се съобразява и с нуждите на равновесието между парите в обращение и стоките в обращение. Най-после, бюджетът се съобразява с нуждите на едно равновесие между техническите възможности за производството и състоянието на човешкия дух за движение на тези технически възможности.

1. Развоят на нашето бюджетно стопанство през военновременния период от 1939 до 1945 г., макар и в бегла картина, ще ни даде възможност да си обясним наследството, което бюджетът за 1946 г. получи и с което следва да се справи.

Постъпленията от приходи по редовния и по извънредния бюджети започват от 10.100.000.000 лева кръгло през 1939 г. и стигат до 79.500.000.000 лв. през 1945 г. Общо до 1944 г. включително, постъпили са приходи 150.600.000.000 лв. и са изплатени разходи 167.100.000.000 лв. До 1945 г. са постъпили 230.100.000.000 лв. приходи и са направени

240.800.000.000 лева разходи. Към разходите трябва да се прибавят и тъй наречените бонове за доставки, които не са минали през касовите операции на съкровището, освен само, когато са изплатени. До 1944 г. са издадени такива бонове за доставки, давани направо на лицата, които имат да вземат от държавата, кръгло 20.000.000.000 лева. В такъв случай става ясно, че периодът от 1939 г. до 1944 г. завършва с разходи на общата сума (заедно с издадените бонове) 182.800.000.000 лева, а разходите за периода от 1939 до 1945 г. достигат до кръглата сума 259.200.000.000 лв. Дефицитът на края на 1944 г. достига до кръгло 32.200.000.000 лв., за да намалее в края на 1945 г. до 29.100.000.000 лева.

Бюджетни приключвания за времето от 1939 до 1945 год.:

В милиарди лева	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1939—44	1945	1939—45
1. Постъпили приходи:									
а) по редовните бюджети, включително фондовете	9,8	11,2	19,5	25,7	30,7	39,9	136,8	45,9	182,7
б) по извънр. бюджет. кредити	0,3	0,5	0,6	1,4	6,9	4,1	13,8	33,6	47,4
Всичко	10,1	11,7	20,1	27,1	37,6	44,0	150,6	79,5	230,1
2. Изплатени разходи:									
а) По редовните бюджети, включително фондовете	9,2	10,5	19,5	27,4	34,6	47,7	148,9	39,1	188,0
б) По извънредните бюджет. кредити	0,3	0,5	0,6	1,4	7,0	4,1	14,2	38,6	52,8
в) Чрез още неизп. съкр. бонове за доставки	1,0	2,4	2,5	2,6	1,9	9,3	19,7	-1,3 ¹⁾	18,4
Всичко	10,5	13,7	22,6	31,4	43,5	61,1	182,8	76,4	259,1
Краен резултат (Дефицити)	-0,4	-2,0	-2,5	-4,3	-5,9	-17,1	-32,2	+3,1	-29,2

2. Характерното или най-характерното през този военновременен бюджетен период е, че преките данъци въобще играят една сравнително слаба роля. Бюджетът на държавата се опира изключително на акцизите и, след това, на извънредните бюджетни постъпления. Извънредните бю-

1) През 1945 г. са погасени бонове за 1,3 милиарда лева

джетни постъпления са от няколко вида. На първо място стоят боновете за доставки, за които току-що стана дума; на второ място идват заемите от 1941 и 1943 г., на трето място идват $3\frac{1}{4}$ -те съкровищни бонове и на четвърто място идват авансите от Българската народна банка. Движението на тези извънредни приходи е следното:

В милиарди лева	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Всичко 1939/45
1. Всичко внесени по редовния бюджет	—	0.20	4.41	3.37	6.75	13.85	—	28.98
2. Всичко внесени по извънредните бюджети	0.25	0.27	0.37	1.40	7.02	4.10	34.2	47.61
3. Всичко внесени по фондовете	0.07	0.02	0.02	0.02	0.01	0.30	0.03	0.20
А всичко	0.32	0.49	4.80	5.19	13.78	17.98	34.23	76.79

3. Главните разходни пера на нашето бюджетно стопанство от 1939 до 1944 г. се насочват изключително към Военното министерство, към Министерството на вътрешните работи и след това, една много голяма сума се насочва към временно управляваните от нас Македония и Беломорието.

От 1939 до 1944 г. включително Военното министерство е похарчило кръгло 65.5 милиарда лева в брой и кръгло 22.5 милиарда лева чрез бонове за доставки.

Жертвите, които нашият народ понася във връзка с временното управление на Македония и Беломорието, биха могли да бъдат изразени в няколко числа.

В Македония имаме стопански инвестиции кръгло 9.000.000.000 лв.; изплатени реквизиции, направени от германците, кръгло 1.800.000.000 лв.; изоставени инвентарни материали, стоки и държавни вземания — кръгло 26.600.000.000 лв. Или всичко инвестиционни разходи кръгло 37.300.000.000 лева.

За същото време в Беломорието имаме стопански инвестиции кръгло 6.100.000.000 лв.; изоставен инвентар, материали и стоки, и вземания кръгло за 24.700.000.000 лв. и укрепяване на бреговете 1.100.000.000 лв., или всичко 31.900.000.000 лв.

Заедно в двете области сме инвестирали кръгло 69.200.000.000 лв.

От тези области са събрани, според данните, с които Министерството на финансите разполага, преки данъци, косвени данъци, включително и митата, и други приходи за цялото време, както следва: от Македония кръгло 2.100.000.000 лв. и от Беломорието — кръгло 1.700.000.000 лв. Общият сбор достига кръгло 3.800.000.000 лв.

Ако спаднем получените приходи от направените от наша страна разходи, ще получим един дефицит за българското финансово стопанство от кръгло 65.400.000.000 лв.

Ако към тази сума се прибавят и така наречените административни разходи — заплати на персонала, веществени разходи и др., които достигат: за Македония 14.800.000.000 лв., а за Беломорието 13.400.000.000 лв., или общо 28.200.000.000 лв., ще имаме един общ бюджетен дефицит от кръгло 93.600.000.000 лв.

Освен това, изоставени са значителни количества частни имуществва: в Македония кръгло за 2.700.000.000 лв. и в Беломорието кръгло за 18.200.000.000 лева.

В края на краищата, общият дефицит за народното ни стопанство достига внушителната сума 114.500.000.000 лв.

Такова е положението до 1945 г. включително. От тогава насам ние сме въвн от Македония и Беломорието.

4. През 1945 г. имаме първоначално гласувани бюджети за държавата, за железниците и за фондовете на обща сума 49.000.000.000 лв. През течение на годината се наложи гласуването на допълнителни и на извънредни бюджети.

Допълнителните кредити, заедно с извънредния бюджет, достигнаха сумата 56.500.000.000 лв. Общо взето, редовните, включително и допълнителните кредити и извънредните кредити на държавата, на железниците и на фондовете, достигнаха внушителната сума от 105.500.000.000 лева. От тях са изхарчени кръгло 100 милиарда лева.

Покриването на тия 100.000.000.000 лева стана по следния начин: редовни постъпления по редовните приходни източници на държавата — 43.800.000.000 лв., по редовните приходни източници на железниците — 10.600.000.000 лв. и по редовните приходни източници на фондовете — 6.800.000.000 лв., или всичко 61.200.000.000 лв.

Извънредните приходни постъпления са следните: от Заема на свободата 21.000.000.000 лв., от 3% съкровищни бонове 9.700.000.000 лв. и аванс от Българска народна банка 11.700.000.000 лв., или всичко 42.200.000.000 лв. Заедно редовните и извънредните постъпления по гореспоменатите бюджети достигат до 103.400.000.000 лв.

Фактически касовото бюджетно упражнение за 1945 г. приключи с един излишек от 3.400.000.000 лв.

Освен тези три вида бюджети (бюджетът на държавата, бюджетът на фондовете и бюджетът на железниците) редица автономни тела (стопански камари, държавни банки, фондации и др.) упражняват самостоятелни бюджети, които биват одобрявани от Министерския съвет въз основа на чл. 46 от Закона за длъжностите, цензовете и т. н. Общата сума на тези бюджети за 1945 г. възлиза на 13.400.000.000 лв., от които частно-правни постъпления 6.600.000.000 лв., а останалите са публично-правни.

На трето място идват бюджетите на селските и на градските общини. За 1945 г. селските общини имат кръгло 6.300.000.000 лв. бюджетни кредити и градските общини — кръгло 6.900.000.000 лв., включително бюджетите на общинските стопански предприятия, които обаче са по-малки суми. Общо за селските и градските общини през 1945 г. имаме бюджетно стопанство от 13.200.000.000 лв.

5. Общата бюджетна картина за 1945 г. се рисува, следователно, от следните кръгли числа:

а) По бюджета на държавата, редовен и извънреден — лева 86.100.000.000.

- б) По бюджета на фондовете — 8.000.000.000 лв.
 - в) По бюджета на Бълг. държ. железници — 11.400.000.000 лв.
 - г) По бюджетите на всички автономни институти, чиито бюджети се одобряват от Министерския съвет — 13.400.000.000 лв.
 - д) По бюджетите на селските и градски общини 13.200.000.000 лв.
- Или общо публично-правното бюджетно стопанство за 1945 г. достига цифрата 132.100.000.000 лв.

Разбира се, трябва да се има предвид, че тези суми минават от ръка на ръка или от едно публично-правно тяло в друго, така че имаме някъде по две-три записвания. Все пак тия числа са указателни. Те показват, колко интензивно нашият национален доход минава през публично-правните бюджети на страната.

б. Бюджетното стопанство се фланкира от различните видове дългове. Ще се спра само на кръглите числа:

а) Външните дългове на 31 декември 1945 г., по оценка от преди 1939 г., са кръгло 11.900.000.000 лв.

б) Вътрешни консолидирани дългове (до началото на войната, 1939 г.) — 3.600.000.000 лв.

в) Заемът от 1941 г. — 8.100.000.000 лв.

г) Заемът от 1943 г. — 8.900.000.000 лв.

д) Заемът на свободата, 1945 г. — 21.200.000.000 лв.

е) Съкровищни бонове за държавни доставки, които вече споме-
нах — кръгло 20 милиарда лева.

ж) 3% съкровищни бонове — 26.200.000.000 лв.

з) Дългове към Българска земеделска и кооперативна банка, към Пощенската спестовна каса и други държавни учреждения — лева 4.300.000.000 и

и) Аванси от Българска народна банка — 14.900.000.000 лв.

Или общо вътрешните задължения на държавата, консолидирани и летящи, стават всичко 107.200.000.000 лв.

От сумата на това наше вътрешно задължение следва да спаднем онези задължения, които Българската земеделска банка, както и Софийската община и мини Перник имат да дължат направо на държавата, загдето тя е поела тяхното задължение от частите им по стабилизационния заем от 1928 г. Това са 600.000.000 лв. В такъв случай чистото вътрешно задължение остава 106.600.000.000 лв.

Като прибавим и външните дългове, ще получим всичко вътрешни и външни дългове на 31 декември 1945 г. — 118.500.000.000 лв.

Към тези дългове имаме още да прибавим така наречените нетрансферирани ариерета, нетрансферирани суми, които не сме изплатили на съответните им падежи от 1940 г. насам. Тези нетрансферирани суми по държавните ни заеми от 1 април 1940 г. до 31 декември 1945 г. достигат до 730 милиона лева кръгло.

7. Няколко думи за гарантираните от държавата заеми, за да се охарактеризира действително сериозното напрежение, до което нашето бюджетно стопанство, а с това и нашето народно стопанство, е доведено от 1939 год. насам. Действително ония заеми, които са раздадени на частни или обществени институти и са гарантирани от държавата, няма да легнат непосредствено в тежест на самата държава. Тя само ангажира един вид кредита си. Има, обаче, заеми, които са дадени на

държавни институти и под гаранция на държавата, които фактически са държавни задължения.

Гарантирани от държавата заеми са следните:

а) На Българската земеделска и кооперативна банка са дадени външни заеми, под гаранция на държавата, с остатък на 31 декември 1945 год. — 90.000.000 лева.

б) На Българската народна банка, с остатък на 31 декември 1945 год. външни заеми — 280.000.000 лева.

в) На Ипотекарната банка е даден вътрешен заем под гаранция на държавата — 310.000.000 лева.

г) На общини са раздадени — 1.040.000.000 лева.

д) На различни държавни институти и фондове — лева 9.070.000.000.

е) Заеми на частни стопанства, под гаранция на държавата, дадени от Българската земеделска и кооперативна банка — лева 1.230.000.000.

ж) Заеми на частни лица, под гаранция на държавата, дадени от страна на популярни банки — 2.330.000.000 лв.

з) Най-после, заеми дадени под гаранция на държавата на частни лица от банка „Български кредит“ — 10.330.000.000 лв.

Общо, заеми под гаранция на държавата — 24.680.000.000 лв.

8. С това напрежението на народното ни стопанство не се изчерпва.

Едно сериозно и отговорно действие беше нашето участие в Отечествената война. Колко необходимо е било то, всеки един българин може да си отговори. Достатъчно е да даде само за секунда ухо и да чуе какво е положението другаде, в онези страни, които като нас бяха сателитни на Германия, но останаха в това си положение: за да се види, колко печално и трагично би било нашето положение, ако не бяхме предприели тази героична операция.

Нашето участие в войната на страната на демократичните народи струва, безспорно, не само човешки жертви. То ни струва и много материални жертви. Материалните жертви, които понесохме, непосредствени разходи, стойност на материалите и косвени трудови загуби, се изразяват в следните няколко числа. Първата фаза на войната ни струва 44.400.000.000 лв., втората фаза на войната ни струва 47.900.000.000 лв., или общо лева 92.300.000.000.

От тази обща сума на жертвите, които са понесени за нашето участие в Отечествената война, следва да се спаднат, и то с голяма благодарност, стойностите на онези материали, а също и пари (пенгьо), които III-я Украински фронт даде безвъзмездно на нашата Първа армия. Стойността на тези безвъзмездно дадени материали и пари, в чужда валута, главно пенгьо, е изчислена досега от съответните войскове институти на 7.200.000.000 лева.

9. През 1945 г. трябваше да понесем и други жертви. Това са жертвите при изпълнението на спогодбата по примирието. В духа на членове 15 и 17 на тази спогодба, до 31 декември 1945 г. сме дали 27.900.000.000 лв., по чл. 16—260.000.000 лв., по чл. 3—920.000.000 лв. или общо до 31 декември 1945 г. сме дали 29.090.000.000 лв. Освен това, по чл. 9, който засяга Югославия, сме дали 1.380.000.000 лв. Или общо, изпълнението на това споразумение ни струва 30.470.000.000 лева.

10. Бюджетът за 1946 г. е поставен в една по-щастлива обстановка, защото войната свърши, приключихме и с всички извънредни нужди,

с изключение само на спогодбата по примирието и на ариеретата по външните ни заеми.

Няколко най-общи думи за общите стопански условия, които играят роля при формирането на бюджета за 1946 година.

Преди всичко, по едностранчивата външна търговия с Германия, която беше усвоена от бившите управления и която ангажираше 75—85% от нашия внос и износ, остават загуби за нашето народно стопанство кръгло 25.000.000.000 лв. по клиринга.

На второ място, макар войната да завърши, ние все още, както и всички други държави, не сме успели да приключим преминаването от военновременното към мирновременното стопанство.

На трето място, дислокирането на пластове след 9 септември 1944 г. беше съществено дълбоко. То и не можеше да не бъде дълбоко, според характера си, според обстоятелствата, при които дойде, според причините, които го предизвикаха. Това дислокиране на обществените пластове не можеше да не се отрази върху трудовата дисциплина, не можеше да не се отрази върху обема на производството, не можеше да не се отрази и върху обема на разпределението, но тези отражения са далеч по-слаби в отрицателната си форма, отколкото подобни отражения във всички други места, където подобно дислокиране на стопанските и на социалните пластове е било предизвикано.

На четвърто място, сушата се отрази върху добива на селското ни стопанство, който е средно взето с 30% намален в сравнение с добива през 1944 г. Косвено сушата се отрази и върху ония индустриални браншове, които преработват изключително местни земеделски произведения, отрази се и върху ония индустриални браншове и индустриални предприятия, които си служеха в по-голяма степен с електрическа енергия.

Срещу тези, един вид, отрицателни обстоятелства трябва да се постави положителното обстоятелство: спогодбата със Съветския съюз. Тя дойде тъкмо навреме. Тя дойде тогава, когато бяхме всецяло откъснати от външния свят и нямашме абсолютно никакви възможности да си доставим най-необходимите сурови и горивни материали, и най-необходимите стоки за задоволяване на нашите елементарни нужди.

11. В редицата на общите условия, които фланкират, така да се каже, нашето общо стопанско състояние стои, и то подчертано, нашето парично дело. Наблюдава се едно постепенно увеличение на паричното ни обращение от 1939 г. насам. От 5.686.000.000 лв. на 31 декември 1939 год., нашето парично обращение, включително разменните монети, банкнотите и по-късно 3-процентовите съкровищни бонове, постепенно се повишава на 8 милиарда за 1940 год., на 15 милиарда и 700 милиона за 1941 год., на 23 и половина милиарда за 1942 год., на 35 и половина милиарда за 1943 год., на 67 милиарда и 200 милиона за 1944 год. и на 73 милиарда и 161 милиона на 31 декември 1945 год.

Поради това увеличение на паричното обращение, намалява се процентът на покритието. Както се знае, според закона за Народната банка, покритието би следвало да бъде 25%. От 26% за 1939 год., то постепенно се намалява, докато стигне на 31 декември 1944 година на 5.35% и на 31 декември 1945 год. на 4.44%. (В сметката се включват и 3-процентовите съкровищни бонове).

12. Влоговете в нашите банки от кръгло 17.700.000.000 лв. на 31 декември 1939 год. достигат до внушителната сума 59 милиарда и 40 милиона лева на 31 декември 1945 год. Също тъй в такава посока се движат и пласментите на банките: от 14.480.000.000 лв. на 31 декември 1939 год., пласментите на всички банки у нас достигат до внушителната сума 49.180.000.000 лева.

Трябва, обаче, да се забележи, че движението на влоговете, както и движението на пласментите не върви успоредно с движението на паричното обращение. И това е една сериозна задача, с която трябва да се справим. Ако си послужим с индексни редове, за да илюстрираме движението на паричното обращение, на влоговете и на пласментите, и ако вземем тяхното състояние през 1939 год. за 100, ще имаме: за паричното обращение 1.286 на 31 декември 1945 год., за влоговете 334 и за пласментите 340. Това показва, че една голяма част от паричните средства в обращение се въздържат да отиват на влогове в банките. Това е една задача, твърде сериозна, и ние ще трябва да продължим да прилагаме всичките необходими средства, за да могат редовете на паричното обращение, на влоговете и на пласментите да бъдат доведени до същата успоредност, каквато са имали по-рано.

Така, например, през 1939 год. на всеки 100 лв. парично обращение сме имали 311 лв. влогове, през 1940 год. на 100 лв. парично обращение—242 лв. влогове, за да стигнем на 31 декември 1944 год. на 100 лв. парично обращение само 78 лв. влогове. След това линията показва едно слабо покачване, признак на постепенно подобрене: на 31 октомври 1945 год. достигаме до 80 лв. влогове на 100 лв. парично обращение и на 31 декември 1945 год. — 81 лв. влогове на 100 лв. парично обращение.

13. Във връзка с пласментите заслужава да се отбележи обстоятелството, че търговската размяна е поизоставила скontoвия кредит и си служи изключително чрез плащане в брой. Така, например, докато през 1943 год. 40% от разрешените сконтони кредити от банка „Български кредит“ са ползувани, през 1945 год. са ползувани само 33%.

През 1939 год. са протестирани полици на обща сума лева 393.000.000; през 1944 год. — 376.000.000 лв.; през 1945 год.—221.700.000 лв. Една от причините за намалените протести е и намаленото използване на полицата. Средният размер на протестираните през 1939 г. полици е 5.428 лв.; през 1944 год. — 47.025 лв. и през 1945 год. — 44.340 лв.

14. Движението на цените е също така характерен симптом за нашето стопанско състояние, върху което е базирано формирането на бюджета за 1946 год., От публикациите, които Главната дирекция на статистиката прави се вижда, че цените на едро се движат от 100 за 1939 год. на 546 в началото на 1945 год. и след това през течение на 1945 г. имаме почти едно задържане в движението на цените, като се изключи слабо покачване от 564, на 566, на 569 за последователните месеци.

Същото би могло да се каже и за цените на дребно. Те се повишават от 100 през 1939 год., на 578 в началото на 1945 год. и оттам на сетне имаме задържане на същото ниво.

Индексът на издръжката на живота, при 100 за 1939 г., се покачва на 338 за 1944 год., на 510 за 1945 год. в началото и след това се за-

държа с малки колебания нагоре или надолу, но може да се каже, че въобще има задържане.

Главният директор на статистиката, г. д-р Киранов, се опитва да коригира този индекс за издръжката на живота, който е съставен, както е известно, само въз основа на нормираните цени, като взема под внимание и онези стоки, които се продават свръхнормираните или на ненормирани цени. Той прави известни изчисления и достига до заключението, че бихме могли да повишим с 50% съответните индекси за издръжката на живота, за да получим действителните индекси. Вярно е, че в по-предните години тези свръхнормирани цени са сравнително по-ниски, но тогава пък количествата на стоките, които се консумират от домакинствата на такива цени са повече. Постепенно, като идваме насам, свръхнормираните цени се повишават, но пък количеството на стоките, които се купуват от домакинствата по такива цени, се намаляват. Така че чрез тази взаимна компенсация се стига до една корекция от 50%. В такъв случай, при индекс за издръжка на живота 100 за 1939 год. стигаме индекс 750 в началото на 1945 год., който се задържа до към октомври на 760 и към ноември на 790.

За чиновническо домакинство индексът на издръжка на живота, при 100 за 1939 год., стига на 328 за 1944 год., и на 486 за 1945 година. Ако коригираме с 50%, ще имаме към 700 и нещо. За работническо домакинство, при 100 за 1939 год., имаме 338 за 1944 год. и 510 за 1945 год. Съответно коригирано ще отиде към 750.

За зърнопроизводителното домакинство, при 100 за 1939 година, ще имаме 369 за 1944 год. и 491 за 1945 година. За тютюнопроизводително домакинство, при 100 за 1939 год., имаме съответно 375 и 486.

15. Към индексите за цените на едро, за цените на дребно и особено за издръжката на живота следва да се имат предвид и индексите на външно-търговските ни цени. Индексите на външно-търговските цени определят отношението ни към външните страни, с които извършваме търговия. Така, при вносни цени за 1939 год. — 100, вносните цени са се движили последователно: 139 за 1940 год.; 175 за 1941 год.; 210 за 1942 год. и т. н., докато стигнат 614 на септември 1945 год.

Последователните индекси на износно-търговските цени са 100, съответно — 127, докато стигнат 448 за септември 1945 г.

Ако сравним двата индекса, нещо което е интересно, ще видим, че до 1942 год. имаме по-слабо повишение на нашите износни цени в сравнение с нашите вносни цени. През 1943 и 1944 год. движението на цените се изравнява и през 1945 г. нашите износни цени, в сравнение с нашите вносни цени, се намаляват.

16. Особено внимание би следвало да се обръща върху движението на нашия национален доход. Както е известно, националният доход е основният източник, откъдето се черпят средства за задоволяването както на личните нужди на хората и на техните домакинства, така също и на колективните нужди, изразявани чрез действията на различните публично-правни тела.

Върховната стопанска камара е направила един полезен опит да оцени движението на нашия национален доход за последно време. До 1936/1937 г. имаме добре разработени статистически данни, но оттам нататък можем да си служим само чрез оценки. От тези оценки, които

Върховната стопанска камара е направила, можем да проследим движението на доходите от отделните съставни отрасли на нашето народно стопанство.

От първичното производство (земеделието с неговите отрасли, включително горите, лова и риболоза) имаме за 1939 г. доход 21 милиарда и 200 милиона лева, докато стигнем за 1944 год. 82 милиарда и 600 милиона лева и за 1945 год. — 65 милиарда и 900 милиона лева.

Доходите, които са получавани от промишлената дейност (занаяти и индустрия) достигат за 1939 г. — 9 милиарда и 200 милиона лева, за 1944 год. — 22 милиарда и за 1945 год. — 25 милиарда и 600 милиона лева.

Доходите от търговски занятия, включително кредит, застраховки и др., достигат за 1939 г. на 17 милиарда и 800 милиона лева, постепенно се повишават до 1944 г., когато стават 32 милиарда и 100 милиона лева, а за 1945 г. — 20 милиарда лева.

Доходите от възнаграждения за труд (наемен, свободни професии и др.) достигат за 1939 г. на 6 милиарда и 300 милиона лева, за 1944 г. на 16 милиарда и 500 милиона лева и за 1945 г. на 24 милиарда и 800 мил. лева.

Доходите от домашен поминък са 3 милиарда и 300 милиона лева за 1939 г. и достигат до 5 милиарда и 500 милиона лева за 1945 г.

Общата сума на националния доход, както е оценена, се движи от 57 милиарда и 800 милиона лева за 1939 г., повишава се на 162 милиарда и 800 милиона лева за 1944 г. и през 1945 г. пада на 141 милиарда и 800 милиона лева.

Ако редуцираме този национален доход към реалните цени на 1939 г., ще имаме реален национален доход 57 милиарда и 800 милиона лева за 1939 г. и постепенно пада до 26 милиарда и 300 милиона лева за 1945 година.

Средно на глава от населението се пада редуциран национален доход по 9.209 лв. през 1939 г., постепенно се намалява, докато се стигне през 1944 г. по 6.844 лева на глава от населението и през 1945 г. — по 3.809 лева.

Националният доход представлява интерес и от гледище на своята структура. Какъв е броят на лицата, които получават доход, да кажем, до 10.000 лева; какъв е броят на лицата, които получават доход до 20.000 лева; какъв е броят на лицата, които получават доход до 50.000 лв. и т. н. За съжаление, обаче, такива по-точни данни за сега нямаме, имаме само известни указания.

17. Поради всичките изказани съображения, исканията на отделните министерства за бюджетни кредити бяха сведени от кръгло 65 милиарда лева на кръгло 43 милиарда. Народното събрание даде едно увеличение от кръгло 1 милиард лева, тъй че редовният бюджет за 1946 г. почти достигна 44 милиарда лева.

Разпределението на кредитите по министерства е ориентирано към разпределението през 1945 г., с няколко съществени изключения: първо, бюджетът на Военното министерство е намален значително; второ, бюджетите на стопанските министерства (земеделие, промишленост, благоустройство) са увеличени; трето, бюджетите на социално-културните министерства (просвета и народно здраве) са още по-силно увеличени.

По-важното е, че бюджетът за 1946 г. е единен, понеже включва всичките публично-правни фондове. Държавното съкровище трябва да

има концентрирани, събрани на едно място всичките си сметки. Само тогава те могат да се обхванат с едно око; само тогава могат да се сравняват и само тогава могат сериозно да се управляват.

Бюджетът е точен. В него са включени всички редовни публично-правни нужди и всички задължения на държавата, с малки изключения за онези задължения, които по своето естество имат по-късни падежи.

Обърнато е внимание и на държавните стопански предприятия. Не е възможно, не е и простено, щото 1.502 различни видове държавни стопански предприятия, с един общ капитал от кръгло 105.000.000.000 лева, да участват в държавния бюджет, да кажем, с 5% или 10% от общия бюджет. Тези държавни стопански предприятия, по което и министерство да са, трябва да се почувствуват изправени пред сериозната нужда да се рационализират. Само тогава те действително ще бъдат полезни в такава степен, каквато съответствува на тяхната големина.

На трето място, обърнато е внимание върху прякото облагане. Вярно е, че в такива трудни времена, като днешните, косвените данъци се предпочитат, защото донасят средства по-леко и по-бързо. Те, обаче, всякога си остават със своето антисоциално проявление. Косвеният данък е толкова по-тежък, колкото по-беден е данъкоплатецът. И тъкмо тук идва ролята на преките данъци. Те не само трябва да донесат средства за съкровището, но трябва и да компенсират антисоциалните проявления на косвените данъци и да подобрят социалната структура на народа, доколкото това е възможно при дадените условия.

За тая цел се предвиждат промени в няколко данъчни закони, на първо място — на прогресивно-подоходния данък.

18. Бюджетът за 1946 г. в някои отношения, поради стеклите се обстоятелства, не е по-добър от предшестващите бюджети, що се касае до неговата разходна структура.

През 1939 г. сме имали един състав на бюджета, при който личните разходи са заемали 37.13%, веществените — 32.71%, инвестиционните, стопанските — 19.51% и дълговете — 10.67%. През 1945 г. личните разходи нарастват на 44.58% от целия бюджет, а през 1946 г. се определят до 53%.

Трябва да се отбележи, че персоналните разходи достигат до един по-голям процент, именно 53%, по две причини, които са свързани с рационализирането на самата бюджетна техника. Първо, включват се в бюджета всички останали фондове, много от които се изчерпват само за персонални кредити. Второ, известна част от службите, които имат стопански характер, са отделени, за да се организират като самостоятелни, автономни стопански предприятия.

19. Колкото предварителните пресмятания по бюджета са внимателни, толкова внимателни и ударити трябва да бъдат усилията за равновесното изпълнение на бюджета: икономия и смисъл в разходите и дейно, рационално упражняване на приходите.

Как нашите творчески сили могат да бъдат впрегнати във все по-голяма и по-голяма работа? — Преди всичко, разчита се както на държавно-стопанския сектор, така и на кооперативно-стопанския сектор, така и на частно-стопанския сектор.

Всеки от тези три сектора: държавно-стопанският, кооперативно-стопанският и частно-стопанският има недъзи, има и преимущества. Чо-

век може да каже кои са положителните качества на държавно-стопанския сектор, но може да изтъкне и известни отрицателни качества. Също така, може да каже кои са положителните качества на кооперативно-стопанския сектор, но може да изтъкне и известни отрицателни качества. Може, също така, да каже кои са положителните качества на частно-стопанския сектор, но може да намери и да изтъкне и отрицателните качества на частно-стопанския сектор. Всяко общественостопанско явление има две страни. Въпросът е един: къде преодоляват плюсовете, а още по-важно е, че сега не е време да спорим къде се намират преимуществата и къде се намират недостатъци. Сега е време да впрегнем преимуществата на всеки един от тези три стопанско-творчески сектори.

Чрез своята социално-корективна политика, днешната държава може да намери една линия на съчетание между държавно-стопанския, кооперативно-стопанския и частно-стопанския сектори, като се спазват, разбира се, обществените интереси. Тогава ще имаме едно пълно напрежение и пълно проявление на всичките ни творчески стопански сили.

При едно такова съчетание между напрежението на трите стопански сектори ще приключим бюджетната 1946 година благоприятно.

20. Нашето земеделско стопанство, както е известно, се характеризира със сравнително тежки и сравнително примитивни трудови, здравни, културни и др. условия. То е дребно. Средната гъстота на земеделското население у нас е най-голяма. Но нашето земеделско стопанство се радва на сравнително най-разнообразен климат и най-разнообразен почвен състав. Може да се каже, че нито едно от европейските земеделски стопанства не показва такова разнообразие на климатичните и на почвените си особености. Едни площи у нас са благоприятни за зърнените култури, други площи са благоприятни за маслодайните култури, трети площи са благоприятни за тютюни, за зеленчуци, за плодове и т. н.

Нашето скотовъдство има широки пласментни възможности. Вътрешните нужди на индустрията и на продоволствието ни са големи. Също и пласментните възможности в чужбина са широки.

Нашите гори имат широки експлоатационни възможности. При една рационална експлоатация, нашите 30 милиона декара гори могат да дадат база не само на дървопреработвателна индустрия. Те могат да дадат база на една широка и разнообразна химическа индустрия.

Нашето водно стопанство също разгръща широки творчески възможности. Водните сили следва да бъдат поставени в пълна услуга на нашето прогресивно стопанско и социално строителство, чрез електрификационни и напоителни съоръжения.

Такива широки възможности има и нашата индустрия. Вярно е, че тя не е подновявала своя машинен инвентар. Но вярно е, от друга страна, че той не е толкова изхабен, за да бъде негоден. Важното е, че нашата индустрия е приспособена към местните сурови материали, приспособена е и към местните горива. А нейните пласментни възможности са твърде широки. Освен вътрешния пазар, известни индустриални браншове могат с успех да имат и външен пазар.

Същото би следвало да се каже и за нашите занаятия. Чрез електрическите съоръжения, за които споменахме, нашите занаяти ще бъдат механизирани. И понеже те са също пригодени към разработване

на местните сурови материали, оползотворени чрез художественото творчество на нашия занаятчия, занаятите ще представляват един сериозен и плодотворен отрасъл в нашето народно стопанство.

Внимание заслужава и нашата вътрешна и външна търговия. Външната търговия е изправена пред необходимостта да се съобразява с различни търговски и борсови обичаи в чужбина, за да може действително да се постави колкото е възможно в по-благоприятно положение.

21. Ценовата политика е, въобще, един сериозен инструмент за поощряване на производството, а същевременно и за регулиране и координиране на производството. Чрез съответна цена, производството може да се потикне към рационализация или може да бъде забавено. Ако се упражнява една цена, която се стреми да покрие коствемата стойност, предприятията няма да бъдат поощрени да се рационализират, защото, каквито и да са разносните, те ще бъдат покрити. Ако печалбите се пресмятат на проценти към коствемата стойност, ценовата политика даже има отрицателни резултати, защото стопанският предприемател ще спечели толкова повече, върху колкото по-голяма сума се изчислява процента от печалбата. Правилно е да се възприеме една рационална ценова политика: да се държи сметка за средния тип стопанство и от там насетне отделните стопанства да бъдат принудени така да се рационализират, че да догонват тази средна нормативна цена.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА - ТЕАТЪР - ИЗКУСТВО

СТ. Ц. ДАСКАЛОВ И РОМАНЪТ МУ „ПЪТ“

Първата книга, с която Ст. Ц. Даскалов се представи със своя писателска физиономия, е „Магдина чука“: там показва характерните си качества като белетрист — колоритен живописец на западно-българския биг (из Врачанско), истински примитивист, комуто е присъщо да изобразява елементарното, органичното у своите първобитни герои, особено тяхната буйна виталност. Затова главните лица у него „пращят“ от енергия, те са като опъната пружина, несдържано поривни и трепетни, като това пъргаво и буйно циганче Али, което не ходи, а сякаш хвърчи; като героя в „Младият стопанин“, който, след като взема договора за купената нива, „хвърква към дома си“, а после „долетява на Китката дълбоко задъхан и така се развъртя из купената си орница, че ако имаше някой да го види, би се ударил в главата“ . . . А най-живите моменти в „Магдина чука“ са тъкмо онези, в които се изявява властната сила на ероса в преживяванията на главните герои, в предизвикателните момински смехове, в „клокочещите ергенски гласове“, във вечерника, който като подрипнало дяволито козарче разбърква косите на Магда и „спуствна сякаш ръка към пазвата й . . .“; в тези характерни сравнения: „Върви Петко живо като жребче, а тя пхти редом с него като . . . уморена кобила“. Изобщо, няма разказ у Даскалов, в който повече или по-малко да не се долавя

усиленият пулс на тази жизнена сила — чувстваме я в напрегнатото темпо на работата (в ковачницата в „Али“, в стръвния замах на Тричка в „Младият стопанин“), в лудия крясък на птиците, във вряска на орляците деца и в алчния вой на вършачката („Машина“). Даскалов има слабост към всички шумни прояви на необузdana виталност и буйна раздвиженост. Тази динамичност, обаче, често е принудена, форсирана, какъвто е случаят в „Мобилизация“, дето авторът принуждава героя си да батализира всичко: дъждът, който вали, става „бомбен“. Той изквеча навън „като при тревога за истинско нападение“ и пр., както и в „Гнездо“ — там врабците стават буйни свирци, а щурците — орляк деца, които цвъртят около сватбеното шествие..

Втората отличителна черта на Даскаловите разкази е техният хумор — той иской и в най-мрачните места и внася оная бодрост, каквато носи хуморът на Ел Пелиновия дядо Матейко. Този хумор най-често е безгрижна глума и дяволитост: авторът намира за него изобилен материал в наивността на простите хора, в техните първобитни стадни прояви, в дебелия броня на консерватизма им, когато влезат в досег с новото, в ненаситното женско любопитство и любокарство. . . . Такъв безгрижен хумор струи от хубавия разказ „Али“ — там почти всяка проява на бедното, но юначно дете извиква съчувствена усмивка. — Със заразителен хумор са проникнати и ду-

мите на така Цвета, когато утешава Магда: „А бе, то... мъжете, така, добрилоши, за жените са дадени. Какво да правим, като е наредил така Господ! Нали те гледам, десетина години как се виеш като жерав от мъка и... няма—няма, па те избие един ситен приш по лицето. А ти — офтика!... Я да има едно младо момченце да се овърти покрай тебе, да видим няма ли да мине и офтика и всички... Този хумор, основан най-често навъншни несъобразности, на „зоологичност“, битова грубоватост и проза, има слабост към натуралистичните повхати на изображение и израз, и използва доста умело ефектите на местния шопски говор; „Вестна се на два-три пъти в П. едно другоселче, беломуляво текова, късаво, но с яка, връзка и нови дрешки. Чужди ли бяха тия дрешки или пък снагата си му беше такава на съкове, на съкове, та стояха тъй нащръкнали?; „Дали, макая, па чавките да изключват семето“; „Като ги е накотал един кош дечурлига“. Все във връзка с това е склонността на автора да вижда героите си в подчертано небрежен, „прозаичен“ вид: „жена му дигна разчулавена глава; „заприлича на таралеш в лицето“; „и веждите му се свъсваха като топки репей“; грубовати в отношенията си: „Па думам на моя вампирин: Върбане, на върба да станеш...“ Местният колорит на този хумор, родството му с битовата среда, която рисува авторът, е най-ценното му качество. Не навсякъде, обаче, Даскалов умее да запази мярка, та иронията му се изразжда в правене на „смешки“, на „майтапене“ — проявява слабостите на М. Георгиевия хумор. По тоя начин, наивността става наивничена, а грубоватостта — гримасничена: „Изтърколваше очи големи като на бивол и тежко изпуктяваше“.

Наивничат напр. булките при пристигането на радиото — чупейки ръце в надежда, че „ще видят момчетата си“, пък и всички върбовчени с баба Мина начело, която занареждава пред самия апарат: „Ох, бре Радко, ох, бре сине,...

ха да видим сега да се обадим на наш Митю, баба...“

Друг съществен факт в творчеството на Даскалова е опитът му да даде пробива на новото в икономическите, обществено-политически и културни отношения в селото. Дори само с поставянето на този проблем той застъпва нещо ново в белетристиката ни, което съответствува на новия момент в стопанското и културно издигане на селото, когато в него все по осезателно почва да се чувствава влиянието на читалищата и кооперациите, когато в него влизат машините и радиото, и старият бит отстъпва на новите отношения, пренесени от града. В редица разкази този пристъп на новото е една от главните теми. Напр. в „Нова къща“, където желанието на Павел Генков да построи нова удобна къща среща такава враждебна и упорита съпротива от страна на бащата и майката, които преживяват (и това е психологически съвсем правдиво) разрушението на старата къща — бордей като истинско нещастие, и чак когато новата сграда се оформява, се примиряват със станалото; също в „Антена“, където проводникът на новото, Радко, не така лесно спечелва съгласието на селяните да купят радио, а в деня на поставянето му срещу него освирепял застава дядо Вълчо, готов да се бие до смърт, че се поставя жица в стаята му... в „Машина“, чието влизане в селото възвестява дохождането на новото; в „Гостенка“ и в „Кавалджия“, където старият майстор бива постепенно изоставен от младите, измстен от грамофона, понеже, не умее да свири танцови мелодии, и само поканата да свири пред радиото отново го прави честит. Трябва, обаче, да забележим, че конфликтът между новото и старото в селото у Даскалов никога не добива истинска драматична изостреност и обтегнатост — разрешава се обикновено леко, че и идилично. Понякога дори, какъвто е случаят в „Магдина чука“, авторът се задоволява само да констатира победата на новото, да го приеме

едва ли не като приказен факт. Защото в констатации като тези: „Образуваха си читалище, кооперация. Зли-дол се съживи, Зли-дол прогледна, Зли дол проговори“, няма никакво конкретно съдържание, както е необосновано общото благополучие на селото в края на разказа: от някогашната дивотия и мизерия ни помен — сега, след 15—20 год., „кокетни вили“, бани, борови гори. В „Гостенка“ пък консерватизмът на старите, особено на бащата, бива победен от кротостта, добротата на „гражданката“, която, оказва се, не само че иде да наруши традициите и обичаите на старите, но отива толкова далече в приспособяването си към тях, че нарамва кобилица да иде за вода, макар и да не е вършила това никога! Само в „Машина“, в буйната свада между Горана и алчния „американец“, собственик на вършачката, има нещо подълбоко и сериозно, но и то не се развърща в по широк конфликт да увлече участието на другите селяни, към каквото са насочени думите на машиниста: „Организация ви трябва вас . . . Само по пътя на една организация ще имате и свои машини, и земята ще е във ваши ръце“.

Изобщо, най-сполучливите разботи на Даскалова очертават съвсем ясно обхвата на неговите творчески възможности. Те са в кръга на елементарните преживявания на неговите първобитни герои (Али“, „Младият стопанин“, „Нова къща“, „Двор“, един от най-правдивите и живи разкази „Кавалджия“...) и в хумора му. В съответствие с това той не разгъва една богата фабула, пък и композицията му (основана най-често на контраста) е проста.

Затова навсякъде другаде, където се е опитал да даде по сложни душевни състояния, по заплетени битови и социални отношения, както напр. в „С хората“, „Мобилизация“, „Гняздо“, той е безжизнен, изкуствен, натегнат. Не можем напр. да приемем като правдиви лутанията на свещеник Алекси, що го довеждат до един край да търси сближение с кмет-

ския наместник и кръчмаря, които се явяват едва ли не като представители на народното недоволство против изедници от категорията на лицемера Пенчев. Не можем да прчемем и тая тъй пресилено наивна мобилизация в разказа със същото заглавие и тоя дълъг разказ „Гняздо“, в който, покрай някои интересни битови подробности, има толкова излишни разтакавания и изкуствено нагласени моменти.

*

Нашите изводи относно писателската природа и белетристичните данни на Ст. Ц. Даскалов намират потвърждение и в най новата му книга — романа му „Път“. Романът прави впечатление с широкия си замисъл: успоредно с личната съдба на главния герой, чието постепенно душевно и идейно политическо израстване и оформяване е главната тема на романа, авторът, проследявайки етапите на това развитие, прави опит да изобрази подробно и средите, които стимулират това развитие. По тоя начин, той е целил да обхване широката картина на новия живот в селото и града с характерното за нашата съвременност движение за извоюване на нов обществено политически ред в борба с крепителите на неправдата и рутината. Битът на тия нови хора, ръководители и редници на това революционно движение, които изповядват не само нови идеи, но са и с нов морал, е главният предмет на изображение в романа. А в постепенното израстване и оформяване на главния герой Гарчо, в издигането му до преден деен участник в това движение, авторът е искал да представи пътя на революционера-борец, който почва със стихийно недоволство и бунтарство и свършва със съзнателна революционна дейност. Трябва да се отбележи, че авторът е посказал верен усет при подбора на главния си герой: той наистина притежава някои важни качества да бъде представител на революционната младеж: сам кръгъл пролетарий, той е с борчески темперамент, със силно

другарско чувство, склонен да се излага на рискове и опасности, себепожертвователен.

Освен това, Даскалов е показал доста сполучливо постепенното опитомяване и култивиране на това диваче-планинарче, когато влиза в семейството на майстора си и се приобщава с врагданената среда в полското село, като редом с това твърде живо е представил моменти от селския бит, поръсени с хумор, и най-вече такива, които разкриват отношенията между младите в село. Натуралната грубоватост в ергенските и момински задевки и оная буйна виталност, позната от разказите на Даскалов, която кара младият Гарчо „да поупва с крака като жребец по земята, да цвили и се гърчи от мъка“, да яхне коня, „да разрини като гъски“ изплашените моми и жени на мегданя и да „засветка“ към полето; юношеският му смуг, пролетните му любовни възлнения, когато „като вампир ходи из двора“ и непобедимото му влечение към Пена: . . . „Тя хукна към къщи . . . Без да ще, една сила го грабна и тласна натам“; и по-рано стеснението му, когато за пръв път участва в „движението“ с младежта — готовността му „да се отскубне и разреже през навалицата незабелязан“ . . . Във всичко това, както и в някои живи картини на земеделската работа и на тая в ковачницата (особено там напрежението и трескавото темпо на работата е дадено с голям замах), в бодрото настроение на младите през време на кооперативната жетва и в спомените на Гарчо за неговите детски теглила и безчовечността на господарите му, виждаме положителните моменти в романа, каквито срещаме и в най хубавите му разкази. Те не са, обаче, достатъчни, за да приемем „Път“ като напълно сполучлив роман, имайки предвид задачите, които е искал да разреши авторът. Широтата на замисъла прави задачата му извънредно сложна и мъчна — изпълнението ѝ изисква преди всичко голяма осведоменост, богат жизнен опит — подробно познаване социалните

отношения в селото и в града, психологически талант да долови особеното, отличителното в душевния свят на тия нови хора и изобразителен и конструктивен дар, при който само целият епически материал може да добие художествено възложение — качества, които нашият автор не притежава в оная степен, която може да му осигури пълен художествен успех. Оттук и оная психологическа и композиционна несигурност в романа — авторът допуска психологически скокове и изненади, насилва, форсира събитията. Такъв един психологически „скок“ е много бързото израстване на Гарчо до степента едва ли не на съзнателен революционер, изразител на оюзиционното настроение в селото срещу представителите на реакцията — попа, Кърлежа и кмета, в смелата му реч против пода и то няколко месеца след дохождането му в село! Форсирано е и увлечението на Пена в Гарчо — почва да мечтае по него още в една га след идването му, макар в началото поне той и с облеклото си и с положението си на отрицателно сираче може да спечели състраданията ѝ (не и да бъде обект за любовен копнеж, какъвто по-после естествено може да се яви). Все така много бързо и лек селяните от Загоре усвояват новите обществено-политически идеи, склонни са да възприемат и колективното обработване и владение на земята, нещо мъчно допустимо, като се знае упоритият консервативен дух и собственишката психика на селянина, тъй предвидо разкрити в най хубавите съветски романи от периода на строителството.

Пресилен и изненадваща е свирепостта на Гарча — решението му да отмъсти по арнаутски на Манчо от ревност към Пена — изведнаж той се променя: от смирен, свит, който се счита недостоен за господарската си дъщеря, става лют, непреклонен и изявява „права“ над нея, като ѝ се заканва дори: „море аз и нея ще глася“ и никак не му минава през ума (по вина на автора), как ще се отнесе към тая му дивотия добрият му

майстор, когото тъй много уважава. Необосновано, внезапно е и бягството на Гарчо в града и то след като узнава добре разположението на господаря си към него — дори готовността му да го направи с време и зет. Изненадва и авторската констатация, че „първи Желязко хвърли искрата в душата му, която се раздухва сега . . . , че му даде като стрелочник посоката“, след като Гарчо е слушал в село не веднаж беседите на учителя Хайдutow, който, макар и по предпазливо, е говорил в същия дух, пък му е възлагал да върши и тайна, забранена работа А в отношенията си с Пена, след като отива в града и се сближава с Марчето, показва такава необуздана ергенашка чувственост, която изключва всякакво чисто любовно чувство, каквото е имал по-рано към нея. Странно е също, че Марчето, в чиято любов към Гарчо говори повече самката (тя бързо му се отдава), по-после почва да му чете уроци по пролетарски морал, за който той би могъл да види пример още в село в отношенията на Хайдutow с Венета и в града — на Желязко с Бойка. Изобщо, в изображението на главния герой в романа Даскалов не е показал достатъчно психологическо умение — освен дето е бързал да го формира за година-две физически (става дума и за женитба, макар Гарчо да е 16—17 год), идейно и нравствено, но е допуснал изненади и противоречия в постъпките му. Твърде бледни и схематични са положителните герои в романа — Хайдutow, Желязко, бай Димо, — чувствуваме ги не като живи хора, а като пропагандатори на нови идеи. Карикатурно пък са представени хората от другия лагер — особено попа, който „плячкосвал всичко, какво види по домовете, кога ходи да кръщава или да опява . . . в кръчмата пък преспивал, а у гробищата веднаж пиян като кютук си забравил кадилницата и калимавката.“

Без чувство за мярка е дадена и интересната инак демонстрация на големи и малки при уволняването на любимия им учител Хайдutow. Съвсем бледен и общ

е авторът, когато рисува града и по-специално хората от работническата класа с техния специфичен бит, с борбата им — професионална и политическа, — защото думи като „един пламък, една мисъл, едни думи изтичат от устата им“, казани като характеристика на работниците, не съдържат нищо конкретно, както е много обща, лишена от ония живи и характерни подробности, които могат да я направят убедителна, картината на стачката. Следейки главните моменти от живота на Гарчо, неволно си спомняме за съдбата на Павел Корчагин в романа на Н. Островски — „Когато се каляваше стоманата“. Като допускаме съветският роман да е упражнил известно влияние върху нашия — нещо съвсем естествено, — ние съжаляваме, че това влияние не е могло да бъде по-дълбоко и творчески плодотворно. Защото творби от категорията на „Когато се каляваше стоманата“ са истински образци за следване, преди всичко, с тяхната набита съдържателност, проникнати с оная дълбока жизнена правда, която ни кара да приемем всеки изобразен факт, всяко събитие и всяко действащо лице като нещо безспорно видено и познато. От тях всички наши писатели, които се опитват да създадат социални романи, ако умеят да се учат, ще разберат, че представянето на новото, покрай голям изобразителен и психологически дар, изисква, преди всичко, сигурен жизнен опит, най-сериозно и дълбочено изучаване сложните социални явления в нашата действителност. Тогава само празните пространства и мъглявините в техните произведения ще станат художествена твърд и изобразеното ще се възприеме не като съчинена измислица, а като жизнена истина.

Специално пък за Ст. Ц. Даскалов, покрай това, бихме пожелали той да усъвършенствува своя белетристичен дар, като си изработи сигурен усет за реалност и здраво чувство за мярка. Само така ще преодолее оня наивен сантиментализъм и романтизъм, присъщ на много от досегашните му работи.

Малчо Николов

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ — „МАСКАРАД“

„Маскарад“ се яви на сцената на Народния театър по случай двадесет и пет-годишния юбилей на артиста Владимир Трендафилов. Тая гениално написана драма, в която човекът се явява като превъплотен демон, се посрещна добре от публиката.

Както в света на сатаната няма светлини, а само мрачен, безпощаден ад, тъй и в „Маскарад“ няма светлини и адът е изразен чрез слово. Плахата и чиста Нина е единственият лъч, който се мъчи да разсее зловещия мрак, но напразно — тя пада отровена от демона Арбенин. Чрез тоя конфликт геният на Лермонтов тъй е съгъстил мрачните краски на човешката душа, че словото звучи безпощадно и всява ужас.

Арбенин — картоиграч, победител на женски сърца, пленник на силни страсти, мрачен ревнивец и безсърдечен отровител, е главният герой в „Маскарад“. Владимир Трендафилов се яви в ролята на Арбенин. Фигурата му бе внушителна, гласът му — дързък и безпощаден, а превъплощенията му — сатанински. Трендафилов е бил винаги един артист обичан от публиката. Това е голямо щастие за всеки творец, особено за твореца на сцената. Но обич с обич се заплаща. Трендафилов трябва да вземе мерки да заздрави гласовите си данни, напоследък те нещо са се отпуснали, малко нещо хриптят. Публиката обича и иска да слуша предишния глас на Трендафилов, гласът на ясното, любвеобилно и чиличено слово. Тази е само малката драскотина във великолепно дадения образ на Арбенин.

Нина, жената на Арбенин, чист ангел, жадна за обич и щастие младост, нежен цвят сред тръни и бурени, е главната героиня. В тая роля се яви Зорка Йорданова. И този път Йорданова запази мярка, стил и очарование на сцената. Тази зряла артистка има чара да изрича думите затоплени, одухотворени. Когато са тихи, те проникват дълбоко в

душата, а когато гласът се засили, душата се превръща на вик, който жадно търси живота. Зорка Йорданова — Нина — се яви на сцената като разнежена младост, а си отиде като видение, сън. Характерното за образа на Нина, обезпътеността на плътта, липсата на каквато и да е вътрешна близост между ангела и демона, Йорданова предаде с внушителна убедителност.

Владимир Трендафилов и Зорка Йорданова създадоха трайни, за нашата сцена, образи на Арбенин и Нина.

Останалите артисти в „Маскарад“ са били и остават в сянка. Все пак те са добри, че полагат похвални усилия да останат в рамките на приличното държане на сцената.

В „Маскарад“ се яви, в ролята на баронеса Щрал, Сия Москова — една артистка от провинциалните театри. Трябва да отбележим, че тя показва мярка за сцената и вярно чувство към словото. Москова не бе една шаблонна баронеса. Тоя тип е сложен и нелесен за постигане. От една страна, жаждата за развлечение, поддържана от викащата плът; от друга, страхът от общественото мнение, наистина усложняват задачата на артиста. Но Сия Москова добре се справи с тоя сложен образ и даде една интересна баронеса Щрал. К. П.

ЦАНКО ЦЕРКОВСКИ — „ЛУДИ МЛАДИ“

По случай 20-годишнината от смъртта на Цанко Бакалов — Церковски Народният театър представи пиесата му „Луди млади“. И то не като обикновено протоколно възпоменание към писателя и общественика, който и до днес остава най-чистият изразител и художник на българската селска душа. Лирик по природа и майстор на малкия битов разказ, в драматическите си опити Церковски не се ръководи от предпоставена идеология или тенденция. И при тях той остава, преди всичко, художник.

Неусетно и непринудено неговите „Луди млади“ ни възвръщат към идилично-

патриархалния бит, радости и неволи на българския селски човек и ни вълнуват с първобитната си искреност и наивитет. Те не са измислени страдалци и горди творци, не са дори герои в истинския смисъл, а само две горещи сърца, люшкани от капризните приливи и отливи на любовта. Социалният и обществен елемент в пиесата е само загатнат и недоразрешен, но красотата и силата на поетическите ѝ внушения не са помрачени от това. Тя не ни гнети с някакви заплетени драматически борби, не разтърсва и заслепява с нещо изключително. Дори основният ѝ недостатък — липсата на здрав драматичен възел — се изкупва с тоя прелестен, сърдечно-изповеден тон и задушевност, с които е пропито и най-незначителното стълкновение на характерите в нея. Палитрата на драматурга Церковски съдържа само няколко основни багри, очистени от заемки и чужди примеси, и той рисува без излишни контрасти, неясни петна и полусенки. Картините му не излизат по свой каприз от рамките си, за да блуждаят безцелно, не са изкълчено, модно увлечение, далечно по дух, време и място — всичко у тях е здраво, елементарно и неподправено и говори направо на сърцето.

Самата завръзка на „Луди млади“ не изненадва със сложна сценична концепция, нито с някаква преднамереност в развоя на характерите. Един поетичен откъс от селския живот и любовта между двама млади, избуяла върху безбрежната плодна равнина, окъпана в слънце, ведрина и птичи песни — това е пиесата, но всичко е дадено чистосърдечно и увличащо. Действието не приковава с вътрешната си раздвиженост, то се движи спокойно и плавно, като разчита на своята предимно външна разнobaгреност.

Ревностният селски пазач и строг баща, дядо Станко, е против любовта на дъщеря си Севдана с младия халосник — овчаря Горан, когото дори се заканва да убие. Горан е волна планинска душа

и не желае да бъде пригвозден завинаги на едно място след женитбата си и често дава воля на скитническите си блянове. Влюбен в Севдана, той нехъе за заканите на дядо Станко и на помощника му Кънчо, който иска да спечели насила сърцето на хубавата мома. Дядо Станко забранява на дъщеря си да се среща с Горана, но бит жестоко оттълпа другоселци за спорна мера и спасен от него, накрая неохотно прощава на младите и благославя любовта им.

Картините се сменят леко и непринудено. Отделните образи и моменти са твърде схематични, но обаянието на хубавите битови сцени и най-вече на сочния поетичен език, изпълнен с толкова звънка ритмика и непосредност, е внушително. Този език всъщност е и най-голямото достоинство на пиесата.

Горан на Ст. Пейчев завладява с дълбокия си мъжествен глас и с бурната устремност на млад делия. В любовта му към Севдана няма ни следа от потисната чувственост, от свенливи любовни признания и плоски ергенски за девки. От него блика неизчерпаема жизненост, която знае само да иска и взема от околните всичко без остатък. Противно на П. Ю. Тодоровите „несретници“, чиито живот прошумява в свръхземни унеси и гурбетчилък, Горан разрешава себе си долу, на земята, следвайки гласа на своята любов. В този смисъл, у него има известно развитие и артистът го е използвал донякъде, за да направи образа по-жизнен и приемлив.

Н. Попов в ролята на дядо Станко създава хубав образ на един от старите пионери — служители, за които чувството за изпълнен обществен дълг е едва ли не смисъл и оправдание на живота. Движенията му са отмерени и тежки, говорът — внушителен. Той респектира всички около себе си. Ревнив, консервативен, сприхав и вечно морализаторски настроен, дядо Станко е може би най-убедителният образ на сцената.

Като се изключат отделни пресиленни моменти в играта им, Н. Костова, М. Па

дарева М. Колчакова, а особено Ас. Камбуров и П. Василева допринасят много за успеха на пиесата.

Единствена Ив. Димитрова — Севдана се отделя рязко от целия ансамбъл и наместа буди същинско недоумение с ир.тата си. И докато очакваме да видим у нея свенливата и наивна цевойка, която тръпне в сладостно смущение пред любимия си, артистката представя една извърде разсъдъчна, спокойна, дори еднообразна Севдана. Като че ли основният дух на пиесата и на този образ — ту сърдечен и игрив, ту мечтателен и тъжен — е пренебрегнат. И пред Горана, и пред баща си, и пред дружките си, тя говори, сърди се, копнее и се радва все със същия равен глас, без да акцентува своите вълнения и отношението си към всеки един от тях.

Режисьорът Ст. Сърчаджиев се е справил успешно със задачата си.

Пиесата ободрява със свежия си хумор и непосредната сила на внушенията си.

В. Стаматов

ИЗЛОЖБАТА ПОД ПОКРОВИТЕЛСТВОТО НА Н. С. ЗВЕНО

Тази първа по своя характер изложба, уредена в три от големите салони на Държавната художествена академия, мина при сравнително голям успех, най-вече поради обстоятелството, че у нас за първи път се уреди групова изложба от работи на художници с различен стил и маниер на работа, но с общи схващания и разбирания за пътя, по който трябва да се развива изобразителното изкуство.

Тези схващания проличаха в изложбата и публиката успя да ги прецени и възприеме. Те бяха: искреност и свобода при разрешаване на творческите проблеми на всяка отделна индивидуалност. Никъде не пролича тенденцията да се прави изкуство, което да се хареса на определена политическа идеология или да се върши спекулация с истината в изкуството, с цел да се приспособи то към известни тенденциозни разбирания.

Макар изложбата да беше уредена под покровителството на една обществено-политическа групировка, обединяваща в по-голямата си част интелектуалния елит на страната, в нея не пролича ни какво прокарване на идеологични схващания, никаква програмна тематичност и преднамерена тенденция. Напротив, беше застъпена формалната проблематика и бяха изтъкнати само съществени принципи, по които се движи развитието на истинското изкуство.

Изложбата бе уредена повече с цел, да се тури начало на едно искрено отношение към същността на изкуството, нещо което най-много сближава художниците, които имат еднакви разбирания за изкуство. С това се сложи начало на сериозно търсене и изграждане на едно здраво изкуство, очистено от чуждо влияние и груби политически тенденции.

Художникът може да работи както желае и да има каквито иска идеологични разбирания, но той е длъжен, когато прави изкуство, да бъде честен и да даде толкова, колкото му позволяват възможностите, без да изкълчва работата си с цел да се нагоди. Поради това здраво схващане, което изглежда да е било разбиране на всички изложители, никъде не може да се види нито един художник, който да се е помъчил чрез подправяне на истината да направи впечатление на „по модерен и по-културен“, отколкото е в действителност.

Технически изложбата беше уредена така, че за първи път показва как трябва да се редят у нас в бъдеще художествените изложби. Вместо да се претъпчат салоните с картини в няколко реда, за да се представят повече работи, уредниците на изложбата бяха подбрали само толкова работи, колкото позволява мястото, за да се подреди една хубава изложба. Работите бяха подредени с вкус и с големи дистанции помежду им, и то само на един ред, така че посетителят имаше възможност да спре по отделно вниманието си на една картина, без съседната да му пречи. Така посе-

тителите можаха да разгледат спокойно изложбата и да преценят всяка изложба на картина.

Художниците бяха групирани и това позволи на публиката да ги опознае поотблизо и да има по цялостна представа за тяхното творчество. Повечето от тях публиката познава от много общи и частни изложби, повечето са известни имена, художници с определен стил и отдавна оформени схващания за изкуството. Разглеждайки ги поотделно не можем да не вземем под внимание факта, че те вече са затвърдени в едно определено разбиране, което в известни случаи може и да не ни допада, но което носи индивидуалните качества на всеки оформен художник.

Има изложители, у които проличава тенденция към по-свободни и нови схващания, а има и такива, които отдавна са оформили своите схващания и не биха желали да им изменят. Те мъчно биха се нагодили към вкус и разбиране, до които може да се дойде само чрез постепенно и спокойно изучаване на съществени ценни новости, които носи бъдещето.

В изложбата, като едни от най-хубавите и характерни работи, разгледани поотделно, тъй както са в каталога, проличават качества на „Неделя в Тетевен“ от познатия театрален декоратор Александър Миленков; „Портрет на художник“ от проф. Борис Митов, известен живописец с оформен стил, който макар и да не допада на някои по напредничави схващания, все пак носи много ценни качества, за които мнозина живописци могат само да мечтаят; „Композиция“ и „Детайли от стенопис“ на познатия художник Борис Коцев; „Портрет на майка ми“ и „Портрет на негър“ от Веселин Томов — и двете работи изградени с силен живописен усет, здрава рисунка и хубав колорит; „Зимен пейзаж“, издържан тонално, от Евгени

Поптошев; „Портрет на Крум Пенев“, здраво рисуван, добре сложен и живописно изграден; „Автопортрет“ и „Пейзаж с Горни Богоров“ — и двете работи искрено и смело живописвани и оригинално композирани от Никола Аръчев; „Дете“ и „Натюрморт в синьо“, с ценни живописни качества от Рада Поптошева; „Дон Базилио“, бронзова скулптура от Янко Павлов — една от най-изразителните и пластично постигнати работи в изложбата; „Море“ от проф. Ал. Мутафов; великолепните и съвършени като скулптурна форма и израз работи на Андрей Николов, особено фигурата на дете и портретната скулптура на г-жа Мак Дермот; „Великденски цвят“ от Бинка Златарева; великолепно живописвания портрет на млада жена от Васка Генадиева; „Жетва — пейзаж“ от проф. Димитър Гюдженов; „Детепортрет в синьо“ и „Девојка“ — работи на проф. Никола Ганушев. Всички останали творби в изложбата, където повече, където по-малко, носят белези и качества на честно търсено и постигнато изкуство.

Общо, за цялата изложба може да се каже, почти само хубаво. Въпреки, че ако се погледне строго критично, може да се намерят и недостатъци, но за сега не е нужно те да бъдат изтъквани, особено при едно първо начинание, което слага основите на сигурно и сериозно търсене на истинския път, по който трябва да се създаде едно здраво изкуство.

Художниците сами знаят своите недостатъци и своите качества, и сериозно гледат на тези свои прояви, които в бъдеще целят да сложат начало на последователни изложби, за да се достигне постепенно до по-голямо съвършенство, ако обществото бъде все тъй отзивчиво към работата на нашите художници, както бе отзивчиво при тази изложба.

Борис Коцев

ПОЛИТИКА

У Н А С

Условията за мира с България — Конференцията на четиримата министри на външните работи (на СССР, САЩ, Великобритания и Франция), която има своите заседания от 25 април до 16 май т. г. в Париж, се занимава с многобройните въпроси във връзка с условията за мира.

Дълго преди свикването на тази конференция, нашето Министерство на външните работи неведнаж е представяло изложения и осведомителни материали по българските въпроси, както на Съюзническата контролна комисия в София, така и на правителствата на Великите сили. За конференцията на четиримата министри на външните работи в Париж правителството изработи специален меморандум с няколко приложения, отнасящи се до отделните въпроси, интересували България. В този меморандум, своевременно връчен на участващите в Парижката конференция, българското правителство изложи и разясни своето гледище по условията на договора за мир с България. Още преди публикуването на меморандума в нашия печат, Министърът на външните работи г. Кулишев направи пред представителите на нашите и чужди вестници изявление, с които изясни основните положения на меморандума. Г-н Кулишев завърши изявленията си с горещ апел към представителите на българския печат, както и към печата на всички приятелски страни, да подкрепят скромните и справедливи искания на нашия народ, като осветляват правилно общественото мнение.

С задоволство можем да отбележим, че акцията на правителството за защитата на българската кауза и за извоюване на по-добри и справедливи условия за мир намери пълна подкрепа от всички българи, с което желаното единодушие на нашия народ в тези тежки и съдбо-

носни за страната времена, може да се каже, бе напълно постигнато. Това единодушие, между другото, се изрази и в редица изложения и допълнителни мемоари, разпратени от партийни, професионални и обществени организации, в които се застъпват становища, явяващи се в пълна подкрепа на меморандума на правителството.

Освен връчения меморандум, българското правителство направи възможното и чрез личен допир на български политически лица и общественици с отговорни и влиятелни среди в Париж и другаде, да се дадат сведения и разяснения по българските въпроси. Така, освен неколцината технически съветници изпратени в Париж, отидоха, в качеството си на наблюдатели, г. Вл. Топенчаров, директор на печата и гл. редактор на в. „Отечествен фронт“ и известният юрист г. Меворах.

Едновременно с това, нашата парламентарна делегация начело с г. Васил Коларов, която бе на интерпарламентарната конференция в Копенхаген, на връщане от този град, се отби в Париж, дето нашите делегати са имали редица важни и полезни срещи. Председателят на Народното събрание и водач на делегацията, г. Васил Коларов, е имал среща с бившия посланик на Съединените щати в Москва и сегашен посланик в Лондон, г. Хариман. На срещата е присъствувал и американският експерт по руските въпроси г. Райнхард. Г-н Коларов е бил приет и от французкия министър на външните работи г. Жорж Бидо, в присъствието на нашия пълномощен министър г. генерал Маринов. Г-н Коларов е изложил пред г. Бидо проблемите във връзка с сключването на мира, интересували България. Г-н Бидо е изказал задоволството си от съществуващите добри отношения между двете страни и е дал уверение, че ще продължава да проучва българските въпроси. Освен то-

ва, нашата парламентарна делегация е била приета от френския подсекретар на външните работи г. Шнетер, а г. Коларов е имал продължителна среща и със съветския министър на външните работи г. Молотов.

Българската кауза е била изнесена и защитена най-обстойно в голямата конференция на печата, устроена от г. Васил Коларов, на която са присъствували повече от 120 френски и чуждестранни журналисти, между които кореспонденти на най-известните телеграфни агенции и големи ежедневни вестници в света. В една беседа, продължила повече от час, г. Коларов е направил кратък преглед на вътрешното положение у нас и на делото извършено от Отечествения фронт, както и на становището на България по въпроса за мира. В от лично аргументираното си изложение, г. Коларов е засегнал, между другото, политическото положение у нас, заслугите на българската армия за по-скорошното за вършване на войната против Германия, отнoшенията ни с съседите и всички въпроси относно гръцките претенции към България и българските искания за Западна Тракия и излаз на Бяло море. След изложението, на г. Коларова са били зададени от присъстващите журналисти редица въпроси, на които той е дал обосновани отговори, посрещнати с задоволство. След приключването на конференцията, мнозина журналисти са останали да разговарят лично с г. Коларов, задавайки му допълнително въпроси. След заминаването на членовете на нашата парламентарна делегация, г. Коларов остана известно време в Париж, за да продължи своите срещи с именити журналисти и с видни културни дейци, литератори и учени. Тези срещи, несъмнено, са били от полза за изясняването на българските въпроси.

Конференцията на четиримата министри в Париж се занимава с проекто-договорите за мир с България, Ромъния, Унгария и Финландия. Тук ще се спрем

само на въпросите и решенията отнасящи се до страната ни.

За взетите от конференцията решения, както и за въпросите, по които не е могло да се постигне съгласие, може да се съди от декларациите и изявленията, направени от министрите на външните работи след закриването на конференцията. Така г. Бърнс, министър на външните работи на Съединените щати, в изявленията си от 21 май т. г. по въпросите, засягащи балканските страни, е казал: „Главната пречка за непостигането на несъгласие във връзка с договорите за мир с балканските страни се оказва в невъзможността да се постигне споразумение по клаузите от стопански характер и по-специално, в отказа на съветското правителство да се съгласи в договорите да се включат такива клаузи, с които да се обещае свободата на търговията по Дунава.“ — На свой ред, в изявленията си пред в „Правда“ от 27 май т. г., г. Молотов, министър на външните работи на Съветския съюз, дава по-конкретни указания по въпросите за мира, интересувачи България, а именно: „В главните си линии проектодоговорите за мир с България, Ромъния, Унгария и Финландия може да се смятат за изготвени, с изключение на стопанските клаузи, които не бяха разгледани. Правителствата, които се занимаха с изготвянето на тези договори, постигнаха съгласие по всички основни въпроси: териториални, ограничения в военно отношение, репарации и други. Това бе улеснено от факта, че по препоръка на съветското правителство условията за примирията, в които бяха включени само основните задължения на сателитните държави, бяха използвани като основа за горните проектодоговори за мир, които напълно осигуряваха законното задоволяване на съюзниците, без обаче да водят към едно външно вмешателство във вътрешните работи на тези държави. При обсъждането на проектите за договори с България, Ромъния, Унгария и Финландия, за които главната

отговорност, естествено, лежи върху СССР, се явиха само някои малки различия, които не трябва да се преувеличават."

От горните изявления на двамата именити държавници, както и от сведенията, дадени своевременно от информационните агенции и кореспондентите на вестниците, се разбира, че по отношение на въпросите засягащи България в Парижката конференция са постигнати следните резултати:

За Южна Добруджа. — Съветът на четиримата министри е признал правото на България над Южна Добруджа, отстъпена доброволно от Ромъния по силата на ромъно-българската спогодба в Крайова от 1940 година.

За гръцко-българската граница. — Според телеграма на БТА от Париж с дата 9 май, Съветът на четиримата е решил да не внася изменения и да запази сегашната граница. Американският министър на външните работи г. Бърнс предложил България и Гърция да изложат становищата си на идната конференция на мира. Според дописката пък на агенцията „Франс прес“ от 8 май, Съветът решил гръцко-българската граница да остане сегашната. Това решение, обаче, имало временен характер и конференцията на 21 представители на държавите щяла да поднови проучването на въпросите, възникнали между Гърция и България.

По репарациите. — По предложение на съветския министър на външните работи г. Молотов, Съветът на четиримата е решил да не се определя предварително общата сума, на която ще възлезат дължимите от България репарации. Решено било Югославия и Гърция да бъдат поканени да представят на мирната конференция становищата си, след което Съветът на четиримата наново ще проучи въпроса и ще вземе окончателно решение (телеграма на БТА от Париж с дата 9 май).

Армията. — Съветът на четиримата е постигнал съгласие за военните ограничения, които ще се наложат на сателитните страни. Не се знае в какъв размер

ще бъдат тези ограничения, но се съобщава, че победените страни ще могат да имат армии достатъчни за запазване на вътрешната сигурност и за защита на границите.

В конференцията не е могло да се постигне никакво съгласие по следните въпроси, които са били повдигнати и интересуват България:

Международният режим на Дунав. — Според статута, който уреждаше до войната корабоплаването по Дунава — най-големия воден речен път в Европа, — в европейската дунавска комисия участваха, освен крайдунавските държави, и представители на Великобритания, Франция и Италия. Тази комисия имаше за задача да осигури свободата на речния превоз. На конференцията г. Молотов е представил нов проект за дунавска комисия, според който в нея могат да участвуват само разположените край Дунава страни: Ромъния, Австрия, Унгария, Чехословакия, Югославия и България. Министърът на външните работи на Великобритания, г. Бевин, се е противопоставил на този проект, като заявил, че Великобритания, участвувала преди войната в надзора върху корабоплаването по Дунава, не е готова да се съгласи в един договор за мир с победени държави да се премъкне това нейно право. САЩ и Великобритания настояват в договора за мир да бъде вложен принципът за осигуряване еднакви права за поданиците и стоките на всички държави заинтересувани в търговията по Дунава.

Стопанските клаузи. — Този въпрос се отнася не до репарациите, а до ограничения и тежести от икономически характер, които биха имали за резултат известни привилегии от стопанско естество, които някои чужди държави биха искали да запазят под различни форми в България. Касае се, прочее, в случая за запазване на стопанската независимост на България.

Оттеглянето на съюзническите войски от окупираните

страни. — Този въпрос е бил повдигнат във връзка с изготвянето на договора за мир с Италия. Г. Молотов е заявил, че ако в този договор бъде включена клауза предвиждаща оттеглянето на съюзническите войски от Италия след подписването на договора за мир, той би могъл да предложи оттеглянето на съветските войски от България. Министерът на външните работи на Великобритания, г. Бевин, заявил, че съгласно примирието Ромъния, а не България трябва да се има предвид като съответстваща на Италия по въпроса за оттеглянето на окупационните войски. По този повод, г. Молотов е обяснил, че съветската съобщителна линия за окупационната връзка с Австрия преминава по Дунава през България. Така въпросът за оттеглянето на окупационните войски е бил поставен във връзка със сключването на мира с Австрия, без да се дойде до каквото и да било решение.

Премахването на междусъюзническите контролни комисии. — В края на конференцията, г. Молотов, е предложил премахването на междусъюзническите контролни комисии в България, Ромъния и Унгария. Това предложение е било изтъквано от министрите на САЩ и Великобритания като засягащо британските и американските интереси на Балканите.

Взетите решения на Парижката конференция от четиримата министри на външните работи, по въпросите засягащи България, са от естество да оправдаят надеждата, че страната ни ще може да получи задоволителни и справедливи условия за мир при окончателното изработване на мирните договори. Обстоятелството пък, че на конференцията, въпреки всички трудности, е могло да се постигне съгласие по главните въпроси, отнасящи се до бившите съюзници на Германия, и то въз основа на съглашенията за примирие, дават основание да се мисли, че при новата среща на четиримата външни министри, съюзниците ще могат с взаимни отстъпки да по-

стигнат задоволителни разрешения и по останалите въпроси. Ако, обаче, и на тази среща не бъде постигнато такова разбирателство, възможно е да се възприеме идеята на г. Молотов за временно уреждане на въпросите, като бъдат ре-визирани съглашенията за примирие с България, Ромъния и Унгария, както това се направи при първата среща по отношение на Италия.

ОКОЛО НАС

Албания. — Албанското правителство бе отправило до конференцията на четиримата министри на външните работи в Париж молба, Албания да бъде поканена да участва при разискванията по договора за мир с Италия. Тази молба е била мотивирана с обстоятелството, че Албания е заинтересована страна, тъй като е понесла тежки страдания от нападението на фашистка Италия. Освен това, министър-председателят Енвер Ходжа е поискал от конференцията отстъпването на „умерена част“ от италианската флота, за да може Албания да упражнява полицейските си функции в своите териториални води. Направените постъпки не са дали никакви резултати.

Великобритания е отказала да възстанови дипломатическите си отношения с Албания, докато албанското правителство не даде задоволителни обяснения по инцидента, при който два британски кръстосвача са били обстрелвани от албанското крайбрежие. Обяснението от албанска страна, че решение за откриване на огън било взето вследствие на заблудението за принадлежността на корабите, е намерено в Лондон за незадоволително.

Албанският печат продължава да се противопоставя енергично на гръцките искания относно Северен Епир. В противовес на това искане, от албанска страна се посочват особените грижи на правителството към гръцкото малцинство в Албания. Така, с прилагането на аграр-

ната реформа, голям брой гръцки семейства са получили обработваема земя, както и нужния инвентар. Били са открити и достатъчно гръцки училища.

*

Гърция — Правителството на Цалдарис се яви пред новоизбрания парламент с декларация по политиката на страната. Забравяйки обстоятелствата, при които бе избран този парламент, министър-председателят Цалдарис е сметнал за пръв свой дълг да отправи предупреждение до комунистите, че те трябва да действуват „в рамките на почитта, която се дължи на държавата“ и че „всеки, който се опитва да използва методите на терора или на саморазправата, ще бъде третиран като бунтовник и ще страда така, както би страдал всеки бунтовник в една страна, в която царуват ред и законност.“ Относно плебисцита за завръщането на краля, Цалдарис е казал, че Гърция е „коронована демокрация“ и че единственият неразрешен въпрос е, че крал Георги продължава да се намира в чужбина. Гръцкият президент добавил, че народът „ще покани“ краля да възобнови упражнението на кралските си прерогативи и да възстанови по този начин „нормалното функциониране на конституцията.“ По външната политика Цалдарис потвърдил на ново исканията по отношение на Албания за Северен Епир, както и за поправката на границата откъм България. При това, той е окачествил българското искане за Западна Тракия като „нахално.“

На правителството е било гласувано от парламента доверие с 203 гласа срещу 113 и 23 въздържали се. Този вот показва, че макар монархистите да разполагат с мнозинство, те не ще могат лесно да проведат предначертаната си политика. Въпреки бойката на изборите от левите партии в парламента все пак има силна опозиционна група от републиканци и умерени монархисти, начело с водачите Папандреу, Софулис и Венизелос.

Ожесточените политически борби в Гърция продължават с все по-голямо раздразнение. Тези борби засега се водят главно около въпроса за плебисцита и режима в страната. Миналата есен, при тогавашното правителство на Софулис, бе решено плебисцитът да се произведе през 1948 г. Това решение бе взето със съгласието на правителствата на САЩ и Великобритания. След изборите, обаче, монархистите-популисти, почувствували се господари на положението, настояха плебисцитът да стане още през тази година. В изложението си при прочитането на правителствената декларация в парламента на 17 май, министър-председателят Цалдарис е съобщил, че плебисцитът ще бъде произведен на 1 септември т. г. И регентът Дамаскинос, в словото си пред парламента, е потвърдил горното заявление, тъй като, казал той, продължаването да се отлага въпросът за режима било „пагубно за интересите на нацията.“

Във връзка с произвеждането на плебисцита, гръцкото правителство е поискало от правителствата на САЩ, Великобритания и Франция да изпратят свои наблюдатели, както направили при законодателните избори на 31 март т. г., за да участвуват при преглеждането на избирателните списъци и да следят за гласуването при плебисцита. Правителствата на САЩ и Великобритания са решили да изпратят такива наблюдатели, но френското правителство е отклонило поканата. Този отказ се тълкува като израз на нежелание от страна на Франция да се намесва в спора около формата на гръцкото управление.

Вътрешното положение в Гърция продължава да бъде много натегнато. Терористическите акции, нападенията и политическите убийства се увеличават всеки ден. В изявленията си в парламента, при разглеждането на правителствената декларация, министър-председателят Цалдарис се е ограничил да хвърли отговорността върху комунистите и да им на-

прави споменатите предупреждения. Получаваните сведения от разни източници, между които и от лондонската агенция „Ройтер“, показват обаче, че главната отговорност би трябвало да се търси в средите на крайната десница и монархистите. Характерен в това отношение е следният факт. Агенция „Ройтер“ съобщи от Атина, че войници от редовната гръцка войска са нападнали канцеларията на един левичарски вестник в пристанищния град Волос и са отвели мнозина от редакционния и печатарски персонал. Според едно комунике на централния комитет на организацията ЕАМ, в разстояние на един месец сто души при върженици на републиката са били убити в Гърция от правителствени агенти. Колко сериозно е вътрешното положение в страната може да се съди от обстоятелството, че правителството се е видяло принудено да вземе решение за въвеждането на смъртно наказание и въдворяване на местожителство в ненаселени острови за незаконно носене на оръжие.

По отношение на страната ни правителството на Цалдарис продължава своята кампания пред правителствата на съюзните сили в полза на поправка на границата откъм България. Гръцкото правителство е отправило до четиримата министри на външните работи в Париж, когато заседаваха, един меморандум в отговор на българския меморандум. А радио Лондон съобщи на 30 май, че гръцкият парламент гласувал единодушно резолюция, с която протестирал срещу българското искане за Западна Тракия.

По гръцко-българския спор има нещо съвсем ново и любопитно. Министър-председателят Цалдарис, който е и министър на външните работи, сметнал за възможно и уместно да се меси и в вътрешните работи на България. В позата на представител на велика сила, той е заявил, според съобщението на радио Лондон от 30 май, пред гръцкия парламент, че е необходимо сменяването на сегашното българско правителство,

за да може Гърция да сключи мирен договор с България.

*

Ромъния. — Проектът за избиращият закон бил вече изготвен и поставен на разглеждане от ръководствата на партиите, които образуват управляващия национално-демократически фронт. Според него, ползуват се с избиращият права всички ромънски граждани, мъже и жени, навършили 19-годишна възраст. Гласуването е всеобщо, пряко и тайно, на основата на пропорционалното разпределение. За депутати могат да бъдат избирани всички ромънски граждани, живущи в Ромъния и навършили 23 години. Всички законоустановени партии имат право да участвуват в изборите.

От изявленията на министъра на правосъдието се вижда, че избиращият закон засяга основни конституционни въпроси. Така, сенатът се премахва и камарата на народните представители остава единствено законодателно тяло. Законодателният почин принадлежи на краля, на членовете на камарата и на министрите.

Точната дата на изборите още не е определена, но според последните изявления на министър-председателя д-р П. Гроза, те ще бъдат произведени през месец август или началото на септември.

Партиите, които образуват управляващия национално-демократически фронт са решили да излезат в изборите с обща листа, под името „блок на демократическите партии“. Те са направили предварително разпределение на депутатските места, както следва: комунисти, социал-демократи, партията на орачите (на председателя д-р Гроза), национал-либералите (крилото на подпредседателя на министерския съвет и министър на външните работи г. Татареску) — по 22% от мандатите; национал-популисти — 70% и популисти царанисти — 50%. Тези партии излизат с обща програма, като всяка

запазва своята собствена идеология. Общата програма на блока на демократическите партии, която е оповестена, съдържа следните точки: заздравяване на демократическия режим в Ромъния; конституционна монархия; запазване на частната собственост; тясно приятелство с СССР, съседните страни, САЩ, Великобритания и Франция, и с всички демократически държави; екзистенц-минимум за всички физически и умствени работници; създаване възможности за ново оземляване чрез пресушаване на пет милиона хектара блатиста земя; заздравяване на монетата, като постепенно се избегне инфлацията; задължително основно образование и разширение на прогимназиалното образование; безплатно учение за бедните; свобода на всички признати вероизповедания; възстановяване института на съдебните заседатели; съкращаване срока на военната служба; борба срещу бюрократизма и корупцията; свобода на частния почин в търговията и стопанството; етатизиране на ромънската национална банка; прогресивно облагане и постепенно намаление на косвените данъци върху произведенията от първа необходимост

Опозиционните партии, националистката на Маниу и либералната на Братиану, са още в преговори за образуване на предизборна коалиция. До сега не е съобщено за резултата от тези преговори. Старата социалистическа група на Титул Петреску в болшинството си се е изказала против участието с обща листа в изборите с другите опозиционни партии. Но и самостоятелното участие на тази партия е несигурно, тъй като властите не са признали, след разцеплението на социалистите, законното ѝ съществуване като партия, разтурили са конгреса ѝ и са забранили издаването на нейния вестник.

На 26 май т. г. правителството на Великобритания е отправило до ромънското правителство нота относно произвеждането на изборите и положението на опо-

зиционните партии. В нотата се изказва гледището на лондонското правителство по тези два въпроса. На 27 май и правителството на САЩ е връчило протестна нота по повод неизпълнението на уверенията дадени от ромънското правителство на 1 януари т. г. относно решенията на Московската конференция от декември м. г. В нотата се изказвало недоволството на правителството на САЩ, че изборите в Ромъния още не са насрочени и че не всички свободи са гарантирани. С нотата се иска да се вземат без забавяне необходимите мерки, за да бъде разпръснато създаденото впечатление, че то избягва пълното прилагане на московските решения.

Ромънското правителство е отговорило на британската нота в смисъл, че в страната съществува пълна свобода и равенство за опозиционния печат и се потвърждава, че изборите ще бъдат произведени в близко бъдеще, без да посочва точно денят на произвеждането им. Според съобщения от Лондон и Вашингтон, британското и американското правителства счели ромънския отговор за незадоволителен.

В края на м. май в Букурещ завърши процесът срещу главните виновници за вкарване на Ромъния в войната на страната на Германия против СССР. Подсъдими бяха: бившият министър председател и диктатор на Ромъния — маршал Антонеску и 16 негови близки сътрудници, между които и подпредседателят на министерския съвет, Михай Антонеску. Осъдени бяха на смърт 13 души, които, след като молбата им за помилване е била отхвърлена от краля, на 1 юни са били екзекутирани.

Според едно съобщение на министерството на външните работи на САЩ, г. Рувим Маркъм, известният американски журналист, е бил поканен да напусне Ромъния. Маркъм бил обвинен за вмешателство във вътрешните работи на Ромъния, за неприязнено държане към

Червената армия и за една държава от него реч, в която бил заявил, че войната между САЩ и СССР е неизбежна. Г-н Маркъм отказал да е произнесъл такава реч, а по другите обвинения направи известни резерви.

*

Турция. — В нашата югоизточна съседка се мъчат да убедят външния свят, че се правят сериозни усилия да се обнови политическият живот на страната, чрез създаването на нови политически партии извън сега управляващата народна републиканска партия. През последните месеци, наистина, се създадоха няколко нови партийни групировки, най-деятелна от които е демократическата партия на Байяр, която води ожесточени спорове с правителството. Желанието да се прилекат в политическия живот на страната повече обществени групи се обяснява с необходимостта Турция да се представи в чужбина при уреждането на международните въпроси, някои от които засягат нейни жизнени интереси, като страна с демократически режим и свободно изразяващо се обществено мнение.

През първата половина на май в Анкара се състоя извънредният конгрес на управляващата народна републиканска партия, открит от председателя на републиката, г. Исмет Иньоню, който е и несменяем председател на партията. Произнесената от него реч съставя нещо като програма за вътрешната и външна политика на Турция и за дейността на партията в бъдеще. По съществени точки в тази програма са: произвеждане в най-скоро време на законодателни избори за ново велико народно събрание, понеже никаква вътрешна и външна политика не могло да се води с едно народно събрание, чийто авторитет е поставен под съмнение (от страна на опозиционните партии) и чийто мандат е изтекъл; участие на опозиционните партии в изборите и, дето това е възможно, в избирателните бюра; премахване несменяемостта на председателя на партията, по-

неже председателят на републиката (който засега е и несменяем председател на партията) трябвало да бъде „безпристрастен и справедлив“; запазване на съществуващата в програмата на партията забрана за образуване на сдружения и партии, основани на класови различия, без да се пречи с закон на ония гражданци, които биха желали да образуват сдружения и партии, основани на класови интереси; забраняване с закон на сдружения и партии, които биха били чужди инструменти; противопоставяне на сдружения и партии, които си служат с религията като политически инструмент. Накрая председателят г. Иньоню е заявил, че правителството и партията били много нападани и че свободата на печата била зле използвана. По отношение на външната политика е казал само, че днес Турция е достоен член на ООН, неоспорим съюзник на Великобритания и близък приятел на Съединените щати.

Доколко с такава програма управляващата партия ще може, наистина, да представи Турция в чужбина като свободолюбива демократическа страна, това е въпрос интересуващ самите турци. Указание в това отношение може да се считат произведените на 26 май т. г. общински избори. Опозиционните партии са отказали да участвуват в тези избори. Единствената опозиционна партия, наречена „народно повдигане“, решила да участвува в изборите, но ги е бойкотирала в самия изборен ден, поради съществуването на „натиск и незаконно вмешателство от страна на властите“. Така в общинските избори е останала да участвува само правителствената партия.

*

Югославия. — След договора за приятелство и взаимно подпомагане, сключен на 18 март т. г. между Югославия и Полша, на 9 май в Белград е бил подписан и договорът за приятелство, взаимопомощ и сътрудничество между народната република Югославия и Чехо-

словашката република. Договорът е сключен за 20 години и с него двете страни се задължават да си дадат взаимно и без отлагане военна и друга помощ с всички разполагаеми средства, ако една от договорещите страни бъде въввлечена в неприятелски действия с Германия, или с която и да било друга държава, която би се съюзила с Германия, направо или по друг начин. При изпълнението на договора, двете страни ще се придържат към задълженията си към ООН, като участвуват в духа на най-искрено приятелство във всички почини за запазване на международния мир и сигурност. Сключването на този договор е напълно в духа на усвоената от югославското правителство политика на сближение и сътрудничество с всички приятелски народи, на първо място със славянските страни.

Както се допускаше, конференцията на четиримата министри на външните работи в Париж не можа да вземе окончателно решение по споровете между Югославия и Италия относно Юлийска Венеция и бъдещите граници между двете страни. Комисията назначена от заместниците на четиримата министри на външните работи направи проучванията си в самата спорна област. Тя трябваше да проучи етническите граници на областта по начин, щото под чуждо господство да остане най-малко население от двете народности — славяни и италианци, като в същото време се държи сметка и за географските и стопански условия. В направения доклад, обаче, комисията излезе по въпроса за бъдещата граница с четири различни предложения. Всъщност, останаха само две предложения, понеже пограничните линии предложени от американските, британски и французки членове на комисията не се различават съществено и впоследствие от американска и британска страна се възприе предложената от френските делегати линия. Според френското предложение, на Югославия се дава по-голямата част от спорната област с при-

станището Пола, като Триест остава на Италия. Предложението на съветския представител е цялата спорна област да бъде отстъпена на Югославия, включително Триест. По отношение пристанището на този град, Великобритания, САЩ и Франция поддържат то да бъде интернационализирано под международен контрол, независимо от суверенитета, под който самият град може да остане.

Въпреки неуспеха да се разреши този въпрос в Париж, по всичко личи, че Великите сили не са казали последната си дума по тъй важния въпрос за Юлийска Венеция и Триест. Изглежда, че различни други комбинации може да се имат предвид, особено за Триест и използването на неговото пристанище. При новата среща на четиримата в Париж вероятно ще се направи още един опит за намиране на компромисна формула, която би могла да бъде приемлива, както за Югославия, така и за Италия.

В очакване на окончателното решение, населението в Юлийска Венеция продължава да манифестира по всички възможни начини желанието си да бъде приобщено към славянските си братя в Югославия. Също така и в всички области на Югославия стават големи събрания и се изпращат многобройни телеграми до правителствата на Великите сили, пред които се протестира енергично против предложената от експертите на западните сили гранична линия между Югославия и Италия.

Напоследък британското правителство е изпратило протестна нота в Белград, в която се съдържат оплаквания относно „политиката на несътрудничество на югославското правителство“, което се опитвало „да се изолира от западния свят“. Конкретно, оплакванията се отнасят до пречките създавани за британските поданици, собственици на фабрики в Югославия, които желаят да посетят имуществата си, и мъчнотите поставени по пътя на свободното използване на съобщенията от членовете на британското

посолство в Белград. Съобщи се, че подобна нота била изпратена и от правителството на САЩ, с която се проте

стирало срещу „липсата на сътрудничество в Юлийска Венеция от югославска страна.“

Г. Б.

СТОПАНСТВО

ЧЛЕНСКИЯТ СЪСТАВ НА Т. К. З. СТОПАНСТВА

Както е известно, според чл. 7-ал. II от Наредбата-закон за ТКЗС, членове на последните могат да бъдат притежателите на земи в района на тези стопанства или, макар и да не притежават такива земи, са земеделци по занятие и вземат участие с своя и на работоспособните членове от семействата си труд или само с труда на последните.

Вследствие на възможностите, които са се открили, по този начин, в повечето от досега създадените ТКЗ стопанства са били приемани за членове и всички безимотни лица, жители на съответните села, без да е била извършвана каквато и да било предварителна преценка за нуждата и ползата от допускането на тази категория лица за членове на същите стопанства.

За да може да се извади правилно заключение по този толкова важен за понататъшното развитие на кооперативните стопанства въпрос, няма съмнение, че същият би трябвало да се разглежда не само от гледище на интересите на безимотните членове, но и от гледище на интересите на частните земеделски стопанства, също от гледище на интересите на отделните ТКЗ стопанства, както и цялостното народно стопанство.

Така, чрез оедряване на земеделските стопанства, по пътя на кооперативното стопанисване, се цели въвеждането на едър машинен инвентар за обработването на земята, за да се увеличи количеството на производството от единица площ. Поради това, интересите на народното стопанство повеляват концентрирането на колкото се може повече земи, на всички земи в нашата страна, които е възможно да се стопанисват на коо-

перативни начала, в системата на кооперативното стопанисване, та по този начин да се постигне: 1) По-голямо увеличение на общия доход от земеделското стопанство, а заедно с това и на дохода от цялото народно стопанство, с което ще се улесни: а) изхранването на непродоводителното население с достатъчни и доброкачествени храни на справедливи цени и б) ще се увеличат възможностите за износ на земеделски произведения; 2) Подобрението на поминъчните условия на земеделските стопани.

Следователно, от гледище на общонародните интереси се налага улесняването с всички възможни средства и във всички случаи концентрацията в системата на кооперативното стопанисване на колкото е възможно повече земи.

От гледище на ТКЗ стопанства, също така, се налага концентрацията на колкото е възможно повече земи в отделните стопанства, защото размерът на възнаграждението и на земята и на труда зависи едновременно от номиналното увеличение на количеството на производството от единица площ, както и от разпределението на административните разходи и амортизацията на движимите и недвижими имоти. Следва да се поясни, че колкото по-голямо е пространството на включените в отделното стопанство земи, толкова по-малко административни разходи и амортизации ще се разпределят на декар от същите тези земи и толкова повече доход ще се отчете на декар земя и за възнаграждение на труда. Обратно, колкото по-малко е пространството на тези земи, толкова повече ще се разпредели на декар от същите земи от административните разходи и амортизацията на движимите имоти и недвижими имоти, и толкова по-малко възна-

граждение ще се отчете на декар предоставена на кооперативното стопанство земя от членовете, както и вложения от последните труд.

От гледище на тия два, толкова важни и големи интереси, допускането на безимотните за членове на ТКЗС създава затруднения от психологическо и материално естество, които не улесняват членуването на имотните стопани. Логично е, и много оправдано, да се очаква тия затруднения да укажат неблагоприятно въздействие върху концентрацията на земите, изобщо, в системата на кооперативното стопанисване и по-специално в отделните ТКЗС.

Трябва да се признае, че психологическите затруднения са по-лесно преодолими, макар и по тях в известни случаи да се е проявявало раздразнение. Те се свеждат предимно до това, че имотните стопани не желаят да споделят управлението на имотите си с безимотните членове на ТКЗС. Както е известно, в кооперативните сдружения всички членове се ползват с еднакви права, включително правото им да вземат участие в общите събрания, при решаване на всички по главни и важни въпроси от живота на кооперативните стопанства. Еднаквите права не изключват и избирането на безимотните членове в състава на ръководните тела. По този начин, обаче, се създават повече основания на имотните стопани да оправдават въздържането си да членуват в кооперативните стопанства.

По-интересно и по-съществено е затруднението от материално естество, което произхожда от преобладаващото схващане, че щом се допуска членуването в ТКЗС и на безимотните, то на същите ще трябва да се осигури и еднакво участие с труд за извършване работите в стопанството, както и на имотните. Логиката на това схващане произхожда от равнопоставеността на всички членове, както и от еднаквото носене на задълженията, макар различни по произход и размер. Какво се очертава, обаче,

в действителност вследствие на това преобладаващо схващане, което е станало вече почти повсеместна практика?

Общозвестно е, че в селското стопанство съществува скрита безработица. Знае се, също така, че рационализацията на земеделското производство би могла да се постигне и по пътя на въвеждането, при обработването на земите, на съвременните средства на агротехниката: трактори, жетварки, вършачки, редосеялки и т. н. С въвеждането, обаче, на тия средства, изобщо, и по-специално в кооперативните стопанства, нуждата от работна ръка за обработването на земите ще намалее сравнително тая, когато същите земи са били обработвани в индивидуалните стопанства от собствениците им. По този начин, естествено, ще трябва да се очаква увеличаване на безработицата в селското стопанство. Ето защо, много логично се поставя въпросът, няма ли да се изпадне в противоречие с допускането на безимотните за членове на ТКЗС, тъй като към последните без очевидна, и дори при намалена нужда от работна ръка, се придава нова такава, в лицето на безимотните и членовете на техните семейства. Трябва да се признае, че скритата безработица включва в себе си неоползотворените трудови възможности и на безимотните. Но трябва веднага да се добави, че тия възможности са били ползувани досега изключително от имотните стопани и дотолкова, доколкото са имали нужда от тях, а не от малоимотните и средноимотните, които също така са страдали от безработица, макар в друг размер. При това положение, непогълнатият в земеделското стопанство труд на безимотните, както на малоимотните и средноимотните, се е насочвал извън това стопанство.

Какво, всъщност, се очертава вследствие на тази практика, при която всички членове, независимо от това дали са предоставили или не на кооперативните стопанства земи и какво е тяхното произхождение, са придобили право на ед-

накво участие с труд за извършване работите на отделните стопанства?

С членуването в ТКЗС и на безимотни, средното пространство земи, което се пада на членуващо домакинство от обединената в отделните стопанства земи, намалява. Ако едно стопанство напр. обединява 100 души собственици на земи, които предоставят на кооперативното стопанство 3.000 дкр., средно на членуващо домакинство се пада по 30 дкр. Ако, обаче, към броя на имотните членове прибавим и 20 души безимотни, средно на членуващо домакинство се падат вече 25 дкр., или с 5 дкр. в по-малко. Следователно, при практикуваното еднакво участие с труд на всички членуващи домакинства в ТКЗС, с членуването на безимотните се намалява участието с труд на имотните домакинства, в нашия случай за 5 дкр. по малко. Опаричено това състояние, при влагане по 2 $\frac{1}{2}$ до 3 работни дни за обработването на един декар и при дневна надница в размер, примерно, на 300 лв., всяко от имотните домакинства ще получи за възнаграждение на труд от 3.200 до 4.500 лв. по малко.

Описаното състояние се очертава още по неблагоприятно за ония от имотните членове, които участвуват с повече земи в кооперативните стопанства, отколкото средно се пада на членуващо в същото стопанство домакинство. Тъка, ако в едно кооперативно стопанство се падат средно на членуващо домакинство 30 дкр., независимо от това дали е имотно или не, всички домакинства, които са предоставили на същото стопанство повече от 30 дкр., ще изпаднат фактически в по-лошо материално положение, сравнително когато са обработвали земите си самостоятелно с своя и на членовете на семействата си труд, въпреки номиналното увеличение на добива от единица площ в кооперативните стопанства, в сравнение със същия добив в частните стопанства. Следва да се отбележи, при това, че изтъкнатото влошаване ще се увеличава с увеличението

на разликата между визираното средно пространство и това на предоставената в повече земя от отделните членове. Ако напр. в едно кооперативно стопанство се падат на членуващо домакинство средно 30 дкр., а има такива, които участвуват примерно с 50 дкр., то тия домакинства ще участвуват с по-малко труд по 2 $\frac{1}{2}$ до 3 работни дни на декар за 20 дкр., в нашия случай общо с 50—60 работни дни по-малко. Опаричено, при дневна надница, примерно, в размер на 300 лв., това домакинство значи да получи 15 до 18.000 лв. по-малко годишен доход. Ако има домакинства, които пък участвуват в кооперативните стопанства с 100 дкр. земи, те, поради изтъкнатото, ще получат в случая от 52.500 до 63.000 лв. по-малко годишен доход.

Ето защо, трябва да се очаква, че може да настъпи време, когато земеделските стопани, които участвуват в кооперативните стопанства с повече земи, отколкото се падат средно на членуващо домакинство, да осъзнаят, че е от съществено значение за тях да вземат по-голямо участие с собствения и на членовете на семействата си труд за извършване работите на стопанството, тъй като в пряка зависимост от това е получаването и на по-голяма или по-малка част от общия доход на кооперативното стопанство, а заедно с него и подобрието или не на поминъчните условия на участващите в кооперативните стопанства домакинства. Както е известно, разпределението на дохода от кооперативните стопанства между членовете става съответно на вложените земи и труд. Поради това, имотните членове получават, независимо от възнаграждението на вложения труд, и възнаграждение за земите, както е казано в Наредбата-закон за ТКЗС. Вследствие на неразбиране, собствениците на земите са се насочвали досега предимно към извоюване на по-голям процент от дохода за възнаграждение на земята, тъй като не са могли да си дават ясна сметка, че въз-

награждението, което ще получават по този начин е по малко, ограничено в рамките на владените земи и съвършено недостатъчно, за да покрие издръжката на живота, сравнително това, което могат да получат срещу вложен труд, стига доходът от единица площ да бъде правилно разпределен за възнаграждение на същата единица площ и за възнаграждение на труда, вложен за придобиване на дохода от нея. Поради това, с настъпване на осъзнаването, за което се спомена по-горе и което има изгледи да не закъснее повече от приключването на текущата стопанска година, много естествено е да се очаква, че в почти всички кооперативни стопанства имотните членове ще поискат да вложат труд за извършване работите в същите стопанства, съответно на предоставените от тях земи, както и да поставят в зависимост от удовлетворяването на тази претенция по-нататъшното им участие, изобщо, в тия стопанства. Такива настроения вече са започнали да се проявяват в някои кооперативни стопанства, които са действували през миналата стопанска година, макар земеделските стопани да не могат да ги изразят правилно. Те, обаче, чувствуват тая зависимост, техният здрав разум им я подсказва и те вече заявяват, че не им харесвало, не било за тях, проявяват съмнение, някои, които вече членуват в кооперативните стопанства правят упорити опити да преустановят членството си, а тия, които не са членували досега се въздържат, което обясняват с желание да изчакат, за да видят какво ще бъде, да се уверят и т. н.

Трябва да се признае, че визираната претенция не е лишена от основание. Тя е материална и не би могла да се оспорва, нито пък да се пренебрегва или омаловажава. Тя засяга и се отнася до малоимотни и средноимотни земеделски стопани, положението на които, също така, не е благоприятно, сравнително необходимия минимум от условия за сносен живот, както и сравнително условията на живот на другите категории съществу-

вания в нашата страна. Много често в усилията да бъдат привлечени за членове на кооперативните стопанства собствениците от тези категории са характеризирани като парцаливи собственици. Щом това е така, в състояние ли са те да понесат материалните жертви, които се очертават вследствие на по малкото участие с труд за извършване работите на кооперативните стопанства и кое е социалното оправдание? — Тук се слага още един, също така важен и от много сериозно естество въпрос, който ако не се вземе под внимание, би могъл да постави на изпитание развитието на кооперативните стопанства, а именно: дали по този начин няма, вместо да бъдат привлечени ония от средноимотните и повече имотни земеделски стопани, които досега не членуват в ТКЗС, да се предизвика отливът и на тия, които вече членуват и по този начин не само да се спъне по-нататъшното концентриране на земи в системата на кооперативното стопанисване, но да се разстройат и досега концентрираните, а вследствие на това и самите организации.

Трябва да се признае, че тук може да се направят възражения главно в две направления, от които това, че чрез увеличаване на добива от единица площ ще стане напълно възможно изработването на по голямо възнаграждение за един работен ден, е съвършено вярно. Трябва, обаче, веднага да се вземе под внимание и друго, че възможностите в туй отношение не са неограничени и не биха могли изцяло да компенсират по малкото участие с труд, тъй като за покриването на административните разходи и амортизацията на имуществата част от увеличениния доход ще се изझे, т. е. възможностите за увеличение на възнаграждението на земята и на труда ще намаляят. Така напр., ако в едноличното стопанство едно домакинство е обработвало 50 дкр. земи, то е влагало средно по 4 работни дни за обработването на декара, или за 50 дкр общо 200 работни дни. Ако възнаграждението за един работен

ден прием, примерно, че 100 лв., то това домакинство е получавало от годишния доход на тия 50 дкр. пресметнато за труда 20.000 лв. Ако същото това домакинство членува в кооперативното стопанство с своите 50 дкр., то би могло да вложи поради изтъкнатата преобладаваща практика всички членуващи домакинства да участвуват с равно количество труд, такъв съответно на средното пространство, което се пада на членуващо домакинство от обединената в това стопанство земя. Ако това средно пространство е 30 дкр., в нашия пример домакинството би могло да вложи труд съответно на необходимия такъв за обработването на това пространство, но не вече по 4 работни дни на декар, а по $2\frac{1}{2}$ до 3, тъй като, както вече указахме, машинизирането на производството е намалило нуждата от работна ръка, т. е. от 75 до 90 работни дни. При положение, че увеличението на добива от единица площ в кооперативното стопанство позволява изработването на възнаграждение за един работен ден с 50% повече, отколкото се е заплащало за същата категория работа в частното стопанство, т. е. едnodневното възнаграждение се увеличи от 100 на 150 лв., в нашия пример членуващото домакинство в кооперативното стопанство ще получи 11.250 до 13.500 лв. за труд, или в по-малко, отколкото когато е работило самостоятелно своите земи от 6.500 до 8.750 лв. Следователно, не би могло да се очаква, че с увеличаване размера на едnodневното възнаграждение ще може да се компенсира изцяло намаленото участие с труд.

Другото възражение, което би могло да се направи в тоя случай е, че в кооперативните стопанства, с застъпването на подходящи култури и правилно развиване на дейностите с оглед на всестранните земеделско-стопански възможности на отделните стопанства, ще се увеличи нуждата от работна ръка до такава степен, че не само ще се компенсира намалената нужда от такава ръ-

ка в очертаното направление, но ще се предизвика, изобщо, увеличение на тая нужда. Веднага, обаче, изниква въпросът, докато това стане и се очертаят действителните възможности в туй отношение, ще може ли да се задържат в кооперативните стопанства средно и повече имотните членове, както и да се привлекат в тях останалите стопани от тази категория, които досега не членуват в тия стопанства. От друга страна, по общо признание, особено средно имотните стопани, представляват единствената солидна основа за изграждането на ТКЗС. Поради това, въпросът се свежда до подходящото осмисляне на тая констатация, за да се улесни привличането за членове на кооперативните стопанства и на тая категория собственици, та по тоя начин кооперативните стопанства да бъдат изградени на солидна основа. Ето защо, би трябвало, и е за предпочитане, в процеса на развитието на кооперативните стопанства да се отдаде преимуществено значение на участието с труд на средно и повече имотните стопани, за да бъде задоволен по-рано техния интерес, дори и тогава, когато нуждите от работна ръка действително се увеличат с застъпването на подходящи култури и разгъване на всестранните възможности на стопанствата, тъй като и тази категория собственици страда от безработица и за подобрене на своето положение има абсолютната нужда от уплътняване и на техния труд. Иначе, с усвоената практика всички членуващи домакинства да участвуват с равен по количество труд за извършване работите в стопанствата, фактически центърът на това преимущество участие се пренася към безимотните. Няма съмнение, това вече променя същността на правата, които произхождат от собствеността на земите и е противно на Наредбата-закон за ТКЗС, на която са поставени задачи да улесни преодоляването на производствените затруднения в земеделското стопанство, произхождащи от структурата на това

стопанство, а не да разрешава въпросите за безработицата, още по-малко на социална основа, което, макар и да е толкова много желано, не би трябвало да става в вреда на развитието на самото кооперативно стопанисване, както се очертава засега.

Какво е положението на безимотните, които членуват в ТКЗС? — Трябва да се признае, че и то е неблагоприятно, тежко и пълно с неизвестности. Действително, при усвоената практика всички членуващи домакинства да участвуват с равно по количество труд за извършване работите в отделните стопанства, безимотните могат да намерят гарантиран, макар ограничен и недостатъчен, пласмент на своя труд. Това, обаче, съвсем не е достатъчно от гледище на техния интерес. От друга страна, окончателният размер на възнаграждението за един работен ден е в зависимост от дохода, който става известен с приключването на стопанската година. Следователно, с извършването на работата безимотният би могъл да получи, вместо следващото му се възнаграждение, само аванс, тъй като размерът на едnodневното възнаграждение не е известен. Разликата в повече между получения аванс и евентуалното окончателно възнаграждение безимотният, по необходимост, ще може да получи с приключване на стопанската година. Отсрочката, която безимотният се налага да приеме за получаването на разликата до установяване на окончателния размер на възнаграждението, е ли по силите му, поради характера на материалното му положение, което изисква получаването на пълния размер още в момента на придобиване правото за неговото получаване, тъй като той разчита само на него за задоволяване на ежедневните си нужди?

Следва да се отбележи още, че поради зависимостта на окончателното възнаграждение на труда от дохода, рискът от слаби реколти ще се носи и от безимотния, тъй като той може да получи и по-малко, дори нищожно възнагражде-

ние при неурожайни и тежко неурожайни години, отколкото би могъл да получи за същата категория работа в частното стопанство, макар той да е по-немошно съществуване сравнително имотния, вместо само от последния.

Ако към тия съображения прибавим и предвиждането, че ще настъпи момент, когато имотните членове на ТКЗС ще съзнаят значението на участието им с труд в кооперативните стопанства и ще пожелаят, поради това че и те страдат от безработица, да се уплътни най-напред техния труд, а след това да се пристъпи към ползуване и от труд на безимотните, доколкото и когато се укаже това нужно, положението на безимотните ще се отегчи още повече, тъй като ще остане напълно неизвестно, дали и кога, изобщо, те биха могли да намерят пласмент на своя труда в същите стопанства. От друга страна, задълженията и отговорностите, които произхождат от факта на членуването им в ТКЗС, остават непроменени.

Ето защо, поради изтъкнатото, вероятно е безимотните в момента на изясняване на действителните възможности да счестат, че не биха могли да намерят покритие на техния интерес при пласиране труда им в кооперативните стопанства и по своя инициатива да преустановят членуването си в последните. И тук, обаче, се слага въпросът, дали изчакването по политични съображения на тоя процес на осъзнаване, който има всички изгледи да настъпи, е уместно и оправдано или пък би трябвало преди това да се изключи, чрез съответно изменение на чл. 7-ал. II от Наредбата-закон за ТКЗС, членуването на безимотните. И наистина, единствено по тоя начин ефикасно и своевременно би могло да се отстранят затрудненията в развитието на кооперативните стопанства, които произхождат от членуването на безимотните, а заедно с това и безимотният, доколкото би бил привлечен с труда си в същите стопанства, би могло да бъде възнаграден

само с твърда надница, в който случай рискът от производството ще се носи правилно само от имотните членове и се осигурява своевременното получаване на следващото се възнаграждение

Няма съмнение, с оземляването на безимотните стопани въз основа на Закона за трудовата поземлена собственост, остро-тата, с която се слага въпросът за членуването на същите в ТКЗС, ще намалее. Трябва, обаче, да се признае, че и след окончателното провеждане на оземляването, много от безимотните ще останат и занапред такива, тъй като разполагаемите за оземляване земи ще покрият едва 45% от нуждите. Заедно с това, има селища, в които няма от кого да се вземе земя, за да се даде на безимотните, а преселването е един тежък и сложен за изпълнение процес. Трябва да се има предвид, от друга страна, че естественият приръст на населението, дори за сега всички безимотни да бъдат достатъчно оземлени, ще изхвърли още в следващия от оземляването ден нови безимотни и по тоя начин наново ще открие разглежданият въпрос.

Трябва да се признае, че и членуването на малоимотните стопани оказва подобно влияние в развитието на ТКЗС, както членуването на безимотните. Така, стопаните от тази категория, които участвуват в кооперативните стопанства с по-малко земи, отколкото се падат средно на членуващо домакинство от обединените в същите стопанства земи, и при усвоеното участие с равно количество труд на всички членуващи домакинства, положението на средно и повече имотните се влошава. Така, ако едно домакинство участвува в кооперативното стопанство с 10 дкр. земи, а средното стопанство, което се пада на членуващо домакинство е 30 дкр., домакинството с 10 дкр. ще вземе участие с труд в повече съответно на 20 дкр., в ущърб на средно и повече имотните. Тук, обаче, въпросът не би могъл да се поставя както при безимотните, т. е. дали да се допуска или не членуването на мало-

имотните в ТКЗС, тъй като, макар и поотделно да владеят малки пространства земи, тя стопани са много на брой и общо взето в тяхна собственост се намират големи землени пространства, които в никой случай не би могло да се изключат от обекта на кооперативното стопанисване.

Единственият начин, по който при това положение биха могли да се преодолеят затрудненията във визираното отношение, няма съмнение, представлява усвояването на практиката всички членуващи домакинства в ТКЗС да вземат участие с труд за извършване работите в същите стопанства, съответно на вложената от тях земя. А това значи, ако едно домакинство предоставя на кооперативното стопанство 60 дкр. и в същото стопанство за обработването на тях земи са необходимо 150 до 180 работни дни, то това домакинство да може да вложи труд съответно на толкова работни дни. Ако друго домакинство участвува с 20 дкр., то би могло да участвува и с труд съответно на същите декари, или с 50—60 дни и т. н. Трябва да се признае, че това е най-справедливото разрешение на въпроса, което единствено би могло да задоволи интереса на всички участници в кооперативните стопанства, тъй като се взема под внимание собствеността на земите, както и зависимостите и влиянията, които произхождат от нея, улеснява се концентрацията на повече земи в системата на кооперативното стопанисване и дава възможност всички участници да се ползват еднакво, но съответно на вложената от тях земя, от увеличените добиви от единица площ, които ще се придобият вследствие механизизирането на производството

Нека не се забравя, че въпросът е материален. Не може ли чрез съответна вътрешна организация на ТКЗС да се осигури на притежателите на земи получаването на по-голям доход от същите земи, когато те са предоставени за обработване в кооперативните стопан-

ства, отколкото когато същите земи са били стопанисвани от собствениците им — частно, в индивидуално стопанство, кооперативното стопанисване не би могло да се очаква, че ще преуспее. По тоя начин биха останали само малки, немощни кооперативни стопанства, които не биха могли да задоволят нито личния интерес на голяма част от земеделските стопани в страната, нито обществения, тъй като в тоя вид те не биха могли да окажат особено влияние върху състоянието и дохода от цялостното земеделско стопанство. Ето защо, налага се извършването на преценка върху състоянието на членския състав на ТКЗС.

Добри Бързачки

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО НА УКРАЙНА

Съветска Украйна — една от най-големите бази на производството на зърнени храни, захарно цвекло, маслодайни култури и на скотовъдството — си възвръща предишната слава на една от най-богатите републики в СССР.

В Украйна сега са пристъпили към стопанска и производствена дейност всички колхози, машинно-тракторни станции и совхози. Посевната площ в колхозите, в сравнение с миналата година, се е увеличила с приблизително един милион хектара. Почти всеки колхоз в Украйна притежава вече ферма за рогат добитък. Освен това, 80% от колхозите имат свиневадни и скотовъдни ферми.

През периода последвал освобождението на Украйна от германската окупация се увеличи и количеството на добитъка за лично използване на колхозниците, както следва: едър рогат добитък — с 14.8%, свини — с 70.5%, овце и кози — с 23.3%.

Благодарение на самоотвержения труд и огромната помощ, оказана от съюзното правителство, колхозите, совхозите и селските стопанства в Украйна постигнаха през 1945 год. значителни резул-

тати в повишението на плодородието на колхозните полета и в растежа на продуктивността на колхозното скотовъдство.

Колхозниците от колхоза „Заветите на Ленин“, Андреевски район, Сталинска област, събраха върху площ от 619 хектара средно по 21.2 центнера зърнени храни на хектар. А една от първите бригади — тази на Григорий Крипулянский, събра от своите участъци земя по 44 центнера пшеница на хектар.

Колхозниците от колхоза „Ленин“, Чемеровецки район, Каменец-Подолска област, събраха върху площ от 120 хектара по 270 центнера захарно цвекло на хектар. А най-добрите бригади на Бучковски и Бойко събраха над 380 центнера захарно цвекло на хектар

Паша Ермоленко, ръководителка в колхоза „Петровский“, Браварски район, Киевска област, вече втора година отглежда картофи и получава по 600—800 центнера на хектар.

През периода последвал освобождението на Украйна от германските габителители израснаха също и нови майстори на висока продуктивност в скотовъдството. Доячката Мария Савченко от колхоза „Червената заря“, Лебедински район, Сумска област, наdoi през 1945 г. по 4 300 литра мляко от всяка фуражна крава. Полгавската свинарка Ганна Голота отгледа през 1945 година 8 разплодни свини, които родиха по 23 прасета всяка. Нейният земляк Семьон Пасиголовец отгледа 229 агнета от дадените му 152 разплодни овци.

Совхозите, колхозите и селските стопанства на Украйна започнаха още миналата година да слагат основите на реколтата за 1946 г. Те засяха през есента на 1945 г. над 90% от предвоенната площ с зимни култури. Участниците в съвещанието на прогресивистите в селското стопанство на Украйна, което се състоя неотдавна в Киев, призоваха всички колхозници на републиката да получат през 1946 год. значително по-богата реколта зърнени култури, отколкото през 1945 год.

Предстои огромна работа: за пет години селското стопанство на Украйна трябва да достигне и по отношение на някои култури да надмине предвоенното плодородие. В закона за петгодишния план са дадени изчерпателни и точни данни за начините на повишението на земеделската култура. Това са многополските сеитбени обороти, с прилагане засяването на треви и своевременно издигане и обработване приготвените за посев ниви, по-добро отглеждане на семена, правилна система на обработване на почвата, като главно средство за премахването на буренясалите полета, пълно използване на местните такива и широкото приложение на минералните торове, засаждането с дървета в колхозите и совхозите на степните и горско-степните райони и ограждащите полетата защитни синори.

През предвоенния период Съветска Украйна даваше една трета от сбора на зърнени храни в Съветския съюз и 70% от захарното цвекло. Не по-малко важна е ролята, която Украйна трябва да изиграе през време на тази петилетка. В 1950 г. посевната ѝ площ трябва да стигне до 30,5 мил. хектара. През тази петилетка ще бъдат развити и нови отрасли на селско-стопанското производство. Украйна ще разшири значително площта на лозята с европейски сортове.

Колхозното селячество е пълно с воля за по-бързо възстановяване и надминаване предвоенния уровень на развитието на селското стопанство и е готово да даде на родината си толкова зърнени храни, захар, месо, мас от прочутата украинска сланина, зеленчуци и площи, технически суровини за индустрията, колкото е наобелязано в плана на новата петилетка.

Гр. Бутенко

БЕЛЕЖКИ

ФЕЛИКС КАНИЦ

Изминаха 71 години, откакто Феликс Каниц издаде първия том на забележителното си съчинение „Дунавска

България и Балканът“, а делото му е все още сравнително малко известно, въпреки голямата му научна широта и значение. Докато К. Иречек придоби със своята „История на българите“ широка популярност и признание от всички среди у нас, Каниц все още не е достатъчно оценен. А да се степенува значението на двамата и да се отдава предпочитание на единия или другия, като пионери и основоположници на зараждащата се по онова време българска историческа наука, е почти невъзможно.

Филип-Феликс Каниц е роден на 2. VIII. 1829 год. в Буда Пеща, дето завършва гимназия, след което заминава за Виена и учи в тамошната Художествена академия. Само за няколко години той добива известност на даровит публицист и илюстратор, и през 1858 год., по предложение на „Лайпцигско илюстрирано списание“, предприема първото си научно пътуване на Балканите, плод на което са неговите „Историко-етнографски пътнически изследвания на Сърбия“ от 1868 год. Голямото историко-археологично и етнографско богатство, което открива в Сърбия, събужда у него най-жив интерес към балканските земи и народи. При второто си пътуване (1862 г.) се спира и работи вече в България, свързвайки завинаги името си с нея. Цели 12 години (до 1874 г.), въпреки смутното време и явната неприязън от страна на мнителните турски власти той събира изобилни етнографски сведения върху бита, нравите, културата и политико-икономическото положение на българския народ по онова време. Прекосвайки 18 пъти надлъж и нашир страната ни, той извършва истински подвиг за тогавашните условия. С фанатична упоритост и солидна научна подготовка, Каниц успява да проникне в първобитната домашна обстановка на българското село по онова време и да предаде с най-богати отсенки зараждащия се в градовете стремеж към духовна и политическа самостоятелност. Той не се увлича в куриозното и неестественото за един европеец,

не въздиша съчувствено на отчайващата изостаналост на поробения народ и не се изхажява в безцелни размисли и поетични отклонения. Докато Бланки или Ами Буе, четвърт век преди него, пишат пътни бележки, пречупени под един твърде субективен ъгъл и загатват за свои интимни настроения от видено и чуто, Каниц пристъпва към подбора и оценката на събрания материал с съзнанието и чувството за отговорност на строг научен работник. Вярно е, че някои исторически сведения и тълкувания, които дава, си противоречат или са вече оборени, но неговата сила и тежест се крият не в единичното и случайното, а в широтата и прозрението на погледа му.

Той дава точни географски описания на областите, които е изучавал, поправя грешките на картите, които са били в употребление преди неговото идване, и тия съществени географски поправки са били успешно използвани по-късно от руските войски през Освободителната война. Каниц не само спира вниманието на учения свят върху нашата история, бит и култура, но и сам прави ценни историко-археологически проучвания и начертава основните линии за следване при бъдещи по-широки интереси. Така той успява да снее множество планове на крепости (Видин), да открие статуи, мостове, релефи (край Карвагач-баир, Лимско) и саркофази (с. Рабиш), да опише по-добре калета и римски кастели (Нис, с. Острокавци, край р. Раковица и др.), развалини и стари пътища от римско, византийско и българско време. Той пръв съобщава в науката за Мадарския релеф.

Сам художник, при изследванията си той възсъздава в скици и рисунки най-разнообразни битови сцени, пейзажи, костюми и интериори, които представляват голяма ценност, като отражение на изчезналия вече домашен бит на народа ни от миналия век. Над всичко Каниц притежава живо и темпераментно перо на увлекателен разказвач, съчетано с широка и убедителна научна осведоменост. През 1904 год. този голям приятел на българския народ почина.

В. С.

РЕШАТ НУРИ

Един от най-известните писатели на Турция, безспорно, е Решат Нури. Роден в Истанбул през 1892 год., той е завършил филология в родния си град. Дълги години бил учител, което му е спомогнало да опознае по-отблизо душата на народа си и неговите тежнения.

Разказите и романите на Решат Нури се отличават с своята свежест, а езикът му е чист и гъвкав. Описанията, които прави на своите герои, показват по безспорен начин, че той познава добре човешката душа и всичко, което я вълнува. Героите му са човечни, живеещи близо до истинския, реалния живот, преизпълнени с своите грижи и радости. В повечето от разказите забелязваме свеж хумор, изпълнен с мъдростта на турския национален гений.

По-главните от неговите съчинения са: „Чучулигата“, (преведен на български), „Вечерно слънце“, „От устните до сърцето“, „Лейля и Меджнун“, „Текето на отречените“ и др.

С. М.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
СТ. ЗАГОРЧИНОВ. Зограф Илия, глава из неиздадения роман „Празник в Бояна“	1
Е. БАГРЯНА. Мария от Момина-Баня, стихотворение	5
КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ. Нощ в гората, пътепис	8
Г. ТОМАЛЕВСКИ. Величието, есе	16
ИВ. КАМБУРОВ. Съветската музика през годините на войната	21
НИКОЛА МАВРОДИНОВ. Феликс Каниц като изследвач на български и сръбски художествени паметници	31
ИВ. П. ОРМАНДЖИЕВ. П. Волов и Г. Бенковски	48
А. СП. РАЗБОЙНИКОВ. Сведения за населението на Западна Тракия в 1847 г.	56
РЕШАТ НУРИ. Събднат сън, разказ, превод от турски	61
ПЕТЪР БАХМУРОВ. Руската федерация	64
ПРОФ. ПЕТКО СТАЙНОВ. Политикът и политиката	70
М. ФАЙОНОВ. Държавен суверенитет и междудържавна сигурност	77
ДАВИД ДЖЕЙН ХИЛ. Американизмът	86
ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВ. Стопанската обстановка на държавния бюджет за 1946 год.	107

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА-ТЕАТЪР-ИЗКУСТВО

Малчо Николов. Ст. Ц. Даскалов и романът му „Път“	120
К. П. „Маскарад“ от М. Ю. Лермонтов	125
В. Стаматов. „Луди-млади“ от Цанко Церковски	125
Борис Коцев. Изложбата под покровителството на Н. С. Звено	127

ПОЛИТИКА

У нас. — Условията за мира с България	129
Около нас. — Преглед на политическото положение в Албания, Гърция, Ромъния, Турция и Югославия	133

СТОПАНСТВО

Добри Бързачки. Членският състав на ТКЗ стопанства	138
Стопански вести из СССР. Селското стопанство на Украйна	145

БЕЛЕЖКИ

В. С. Феликс Каниц	146
С. М. Решат Нури	147

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ, ОСВЕН ЮЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВЧ. ДИРЕКЦИЯТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1500 ЛЕВА, 3ч ЧУЖБИНА — 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2

пощ. чек. с/ка 10271